

Ağustos 1936

82604

255.07.02.02.01.06.41240
DERGI A/052-19
Türk Dili

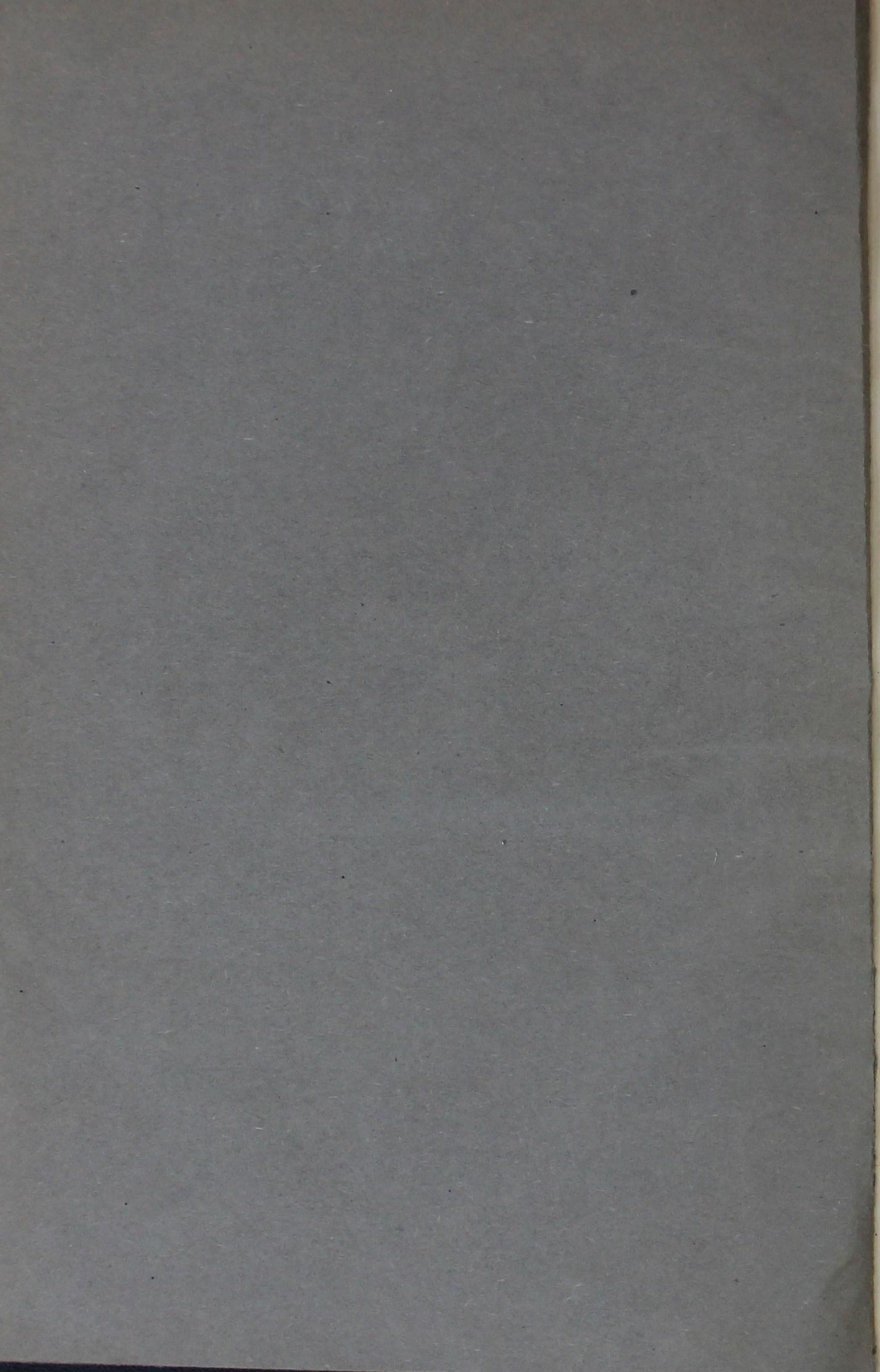
Türk Dili

— Türk Dil Kurumu Bülteni —

1 9 3 6

İSTANBUL

DEVLET BASIMEVİ

TÜRK DİLİ

— Türk Dil Kurumu Bülteni —

GÜNEŞ - DİL

TEORİSİ ÜZERİNE ETÜTLER

Üçüncü Türk Dil Kurultayının başlıca mihveri olan yeni Türk dil tezi, yalnız yurdumuzda değil Kurultaya gelen yabancı bilginler ve onların delâletiyle bütün dil bilgisi dünyası üzerinde de büyük bir ilgi ile karşılanmıştır.

“Güneş - Dil,, teorisinin türlü tatbikatı hakkında gazetelerde çıkan yazıların bir kısmını bültenimizin 16 ıncı sayısına koymuştuk. Artanlardan mühim bir kısmını da bu sayımıza koyuyoruz.

Teori üzerine yedi ay süren yayınların ilk verimini gösteren bir yazıyı başa alarak, Türk Dili ile İndo - Öropeen ve semitik diller arasında karşılaştırmalara, bir takım Türk kelimelerinin analizine ve teori üzerine türlü mutalealara ait olan yazıları sırasıyla burada toplamakta büyük bir fayda düşünüyoruz.

TÜRK DİL KURUMU	
KÜTÜPHANESİ	
Eser No	T.D.-19
Kayıt	6112

GÜNEŞ - DİL

TEORİSİNİN İLK VERİMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ [1]

Türk dilciliğinin 1935 - 1936 çalışmalarına başlıca dayanak olan "Güneş - Dil Teorisi", üzerine yedi aydanberi "Ulus", ta çıkan yazılara, Üçüncü Türk Dil Kurultayı hazırlıklarına başlamak üzere, aralık veriyoruz.

Üçüncü Kurultay konuşmalarının da en başlı olarak üzerinde duracağı "Güneş - Dil", teorisinin ortaya atıldığı gündənberi, dilciliğın aldığı yeni gidişini burada kısaca gözden geçirmek istiyoruz.

"Güneş - Dil", teorisinin ortaya koyduğu yeni dil görüşü, Türk dilinin yeryüzündeki kültür dillerine ana kaynak olduğunu, genel ve geniş ölçüde meydana çıkarmaktadır. Avrupada Türk dili ve diyelekleri üzerine çalışanların çoğu, yalnız Türkoloji üzerinde uzmanlık isteğini kendilerine kılavuz edinmiş olanlardır. Bunların bakışları ancak Türkçe dairesi içinde olduğundan, Türk dilinin kökleriyle İndo - Öropeen ve Semitik denilen dillerin söz kökleri arasında bir karşılaştırma yapmağı hemen hiç düşünmemişlerdir. Dil karşılaştırmaları üzerine çalışan dilciler ise, Türkçeyi bilmedikleri ve bu ana dille uğraşmadıkları için, arayıp arayıp ta bir türlü bulamadıkları ana dilin Türkçede kendini gösterdiğini göremiyorlar.

Bunlar arasında etimoloji ile uğraşan tek Türk birkaç bilgin, İndo - Öropeen dillerin ana kökünü bulmak için Altay dilleri üzerinde çalışmaktan başka çıkar yol olmadığını görmüşler ve söylemişlerdir.

İşte Almanyada Profesör Edlinger, Avusturyada Baron Von Welden ve doktor Kıvergiç, bu gibi bilginler arasında sayılabilir.

Bundan başka, dillerin ana kaynağını Sumer, Hitit, Mısır, Etrüsk... gibi dillerde arıyan dilciler de vardır ki, bu dillerin Türkçe olduğunu anladıkları gün, evvelkilerin sezilerine katılmak zorağında kaldıklarını da göreceklerdir. Fransız dilcisi Hilaire de Barenton'u bunların başında sayabiliriz.

Yurdumuzda Türk dili üzerine derin etütler yapan dilcilerin hemen hepsi, Türkçenin başlı Avrupa ve Asya dillerine ana kaynak olduğu neti-

[1] Ulus gazetesinin 24 - V - 1936 tarihli sayısından.

cesine varmışlardır. Karadağ muharebelerinde vurulan Mustafa Celâlettin Paşa ile oğlu Enver Paşa bu yolda ilk araştırmalara koyuldukları gibi, Bursada Feraizci zade Şakir, Mısırda Nurettin Mustafa gibi yine bu yolun başka bir çıkışında yürüyenler de olmuştur. Günümüzde de merhum Samih Rifat başta olmak üzere Yusuf Ziya Özer, Naim Onat, Ahmet Cevat Emre dil karşılaştırmaları üzerine çalışarak Türkçenin İndo-Öropeen ve Semitik dillerin ana kaynağı olduğunu ortaya çıkarmağa çalışanlar arasında başlıcalarıdır.

Ancak, bütün bu eski ve yeni araştırmalarda kelimelerin karşılaştırılması esas tutularak, genel ve geniş bir kaideye dayanılmamıştı. İşte "*Güneş - Dil*," teorisi bütün bu başka başka görüş ve buluşları bir kaide altında topluyarak ortaya bir metot koymuştur.

Bu metodun dayandığı ana esasları kısaca şöyle sayabiliriz:

- 1 — Kelimelerin ana anlamları ilk fonemlerinde toplanır.
- 2 — Asıl anlam taşıyan sesler, konsonlardır; vokaller bunları okutmağa yarıyan ses elemanlarıdır.
- 3 — İlk fonemin ana anlamı, insanlığın ilk taptığı «Güneş» fikrine dayanır. Bu fikirden zamanla insanlığın çıkardığı bütün genel anlamlar, hep ilk fonemde görülebilir.
- 4 — Ana kök dediğimiz ilk fonemin vokal ve konson değişimleriyle alabildiği türlü şekiller ile bu foneme katılarak onunla kaynaşan diğer fonemlerin yarattıkları elemanlar yavaş yavaş, ana kök anlamlarının şu veya bu kısmına tahsis edilmiş ve bu yüzden, sonradan ek kılığına girerek ana kök anlamını daraltma, genişletme, bağlama... gibi roller de yapmağa başlamıştır. Dillerin agglutination ve flexion devirlerinin kaynağı budur.

Bu esaslara dayanan yeni dil metodu, bugüne kadar parça parça yapılmış olan kelime karşılaştırmalarını bir araya getirmekle beraber daha çok geniş ölçüde olarak türlü dillerde bir, yahut birbirine yakın anlamlara gelen kelimelerin de ilk kaynaklarını ve Türk dilinin yeryüzü dilleri üzerinde yapılan denemelerde metodun asla sarsılmadığı görülmüştür ki, bu da esasın sağlamlığını gösterir.

"*Güneş - Dil*," teorisinin diller üzerine bugüne kadar ileri sürülmüş ana hakikatlerden hiçbirisiyle çarpışmaksızın Türk dilinin yeryüzü dillerine ana kaynak olduğu gibi yeni ve parlak bir hakikati ortaya koymuş olması, yalnız Türk dilciliği için değil, bütün yeryüzü dil bilgisi için de çok büyük bir şeydir.

Bugüne kadar Linguistique, Etymologie, philologie générale, Glottogonie... v. s. gibi isimler altında ileri sürülen araştırmalarda kabul

edilmiş hakikatler, "*Güneş-Dil*," teorisini sarsmak şöyle dursun, ona kuvvet bile vermektedir:

1 — Bütün dilciler, dillerin kökleri tek heceli olduğunu ve "*tek heceli kökler*," dedikleri şeyler arasında iki konsonlu olanların da daha eski tek konsonlu "*fonemler*," in birleşmesiyle doğmuş olacağını kabul etmemektedirler.

2 — Asıl kök mananın konsonlar üzerinde toplandığı, vokallerin daha çok fonetik ve konsonların semantik rol yaptıkları da dilcilik âlemince kabul edilegelmiştir.

3 — Dillerin ilkel kök seslerinin anlamları üzerinde doğrudan doğruya "*Güneş*," fikrinin egemenliğini söylememişler ise de, bundan birinci derecede çıkan "*büyüklik, yükseklik, parlaklık, sıcaklık...*," gibi anlamların bu köklerle anlatıldığını da dilcilerin çoğu kabul etmiş bulunmaktadır.

4 — Bütün eklerin asıllarında birer manalı kök kelime olduğu, bunların monosyllabique dillerde "*boş*," denilen kökler, agglutinant denilenlerde sonek, flexionnel dillerde ise önek, araek ve sonek olarak rol oynadıkları da her dilcinin bildiği ve doğruluğuna kandiği hakikatlerdendir.

"*Güneş-Dil*," teorisi, dil bilgisinin bu verimlerine dayanarak, kelimeleri ilk etimolojik şekillerine kadar götürmek ve bu şekiller altında karşılaştırmalarını yapmak gibi çok esaslı bir dil araştırma metodu yaratmıştır ki bununla diller arasındaki hısımlık ve Türk dilinin bu diller üzerindeki ana rolü kendiliğinden meydana çıkmaktadır. İşte yeni Türk dil ekolünün asıl büyük verimi bu noktada toplanır.

Bundan pratik olarak alınabilecek neticeye gelince, dil devriminin en büyük dileği, bütün halkı kolaylıkla okutabilecek ve yazı diliyle konuşma dili arasındaki ayrılığı elden geldiği kadar azaltacak bir yol bulmaktır. Bu esas hiç sarsılmamıştır. Herkesin bildiği ve anladığı söz dururken, ister doğrudan doğruya Türkçenin başka diyeleklerinden gelsin, ister Türk kökünden olduğu halde bir başka dile maledilmiş bulunsun, başka söz aramağa sebep yoktur.

Ancak her Türkün söylediği ve ne demeğe geldiğini anladığı bir sözün yabancı dilden olduğu ileri sürülür, yahut anlatmak zorağında bulunduğumuz bir fikrin herkesçe bilinir sözü bulunmazsa işte bunlarda "*Güneş-Dil*," analizlerine dayanmak, önünde bulunduğumuz güçlüğü kaldırmak için, işimize yarar.

Bununlaberaber, bu büyük pratik kolaylığı olmamış bile olsaydı, Türk dilinin bütün yeryüzü kültür dillerine ana kaynak olduğunu göstermesi bakımından, Türk Dil Teorisinin değerine hiçbir eksiklik gelmezdi.

I. N. DİLMEN

TÜRK DİLİ İLE İNDO - ÖROPEEN VE SEMİTİK DİLLER ARASINDA MUKAYESE [1]

Dillerin ana kaynağını araştırma yolundaki çalışmalar, son asır içinde oldukça ileri gitmiştir. Bununlaberaber, bu yoldaki mukayeselere Türk dilinin orijinal varlığını karıştırmıyan Avrupalı âlimler, tam bir muvaffakiyete vardıklarını iddia edemezler.

Dillerin kaynağı bahsinde başlıca iki meslek göze çarpar:

1 — *Monojenistler*: Yer yüzündeki bütün dillerin bir tek dil'den doğduğu fikrindedirler.

2 — *Polijenistler*: Türlü dil familyalarının ayrı ayrı vücut bulup inkişaf ettiğini iddia ederler. Bunlar, bütün dillerin bir ana kaynağı olduğuna kani olmadıkları için, araştırmalarını yalnız bir dil familyasının ana dilini aramağa hasretmişlerdir. Bu zümreye göre *Ural - Altay* dillerinin başka bir ana kaynağı vardır. *İndo - Öropeen* denilen diller başka bir kaynaktan vücut bulmuştur; *Hamito - Semitik* denen dillerin kaynağı da başkadır.

Biz burada başlıca dil familyalarının karşılaştırılması ile uğraşacağımızdan bu ikinci meslekle meşgul olmayacağız.

Birinci mesleğe bağlanmış olan *monojenistler*, dillerin hepsi bir tek kaynaktan geldiğine teori şeklinde kani olmakla beraber, bu ana kaynağın hangi dil olduğunda her biri başka yol tutmuştur. En son ve en yeni olarak bu yolda bir iddiayı ileri süren Fransız dilcilerinden *M. Hilaire de Barenton*'dur. Bu zat "*Dillerin, dinlerin ve halkların kaynağı: L'origine des langues, des religions et des peuples*," adı altında 1932 ve 1933 senelerinde *Paris*'te neşrettiği iki ciltlik eserinde *Sumer* dilinin Hiyeroglif ve Küneiform yazılarını analiz ederek, bütün dillerin Sumerceden doğduğu teorisini ileriye sürmüştür. *M. Hilaire de Barenton* bu teorisini ispat için elde bulunan *Sumer* yazılarında bulduğuna kani olduğu söz köklerinin geniş ve çok anlamlarını sıraya koymuş, bu köklerin türlü dillerde aldıkları birleşme şekillerini - kendince doğru bulduğu bir yolda - karşılaştırmıştır.

[1] *Ulus* gazetesinin 14, 15, 24, 25, 26, 27, 31 - XII - 1935 tarihli sayılarından.

Dillerin ana kaynağını Sumercede bulmak demek, Türkçede bulmak demektir. Çünkü Sumerlerin Orta Asyadan Mezopotamyaya göçmüş Türkler ve Sumer dilinin de onların birlikte getirmiş oldukları bir Türk lehçesi olduğu artık tarihçe sabit olmuş hakikatlerdendir.

Bununlaberaber, yalnız Türkçenin Sumer lehçesini göz önüne almakla hakikati tam olarak görmeğe imkân yoktur. Türk dilinin ilk doğuşunu, ilk ana kökün ve ondan çıkan prensipal köklerin ana anlamları ile bu ana anlamın zamanla aldığı değişimleri, köke yapışan ve onun manasında nüanslar yaratan ekleri ve bunların mana delâletlerini araştırmak lâzımdır.

Böyle bir araştırma neticesinde Türk jenesinin bulunduğu büyük hakikat "Güneş - Dil Teorisi," ile ifade ve izah edilmiştir.

M. Hilaire de Barenton'un Sumer teorisiyle Türk jenesinin doğurduğu "Güneş - Dil Teorisi," ni filolojik metotlarında ve kelime mukayeselerinde karşılaştırmak, iki teorinin muvaffakiyet derecesini ölçmek için kâfidir.

Bu yazımızda iki teorinin filolojik metotlarını kısaca gösterdikten sonra Fransız dilcisinin *Muhtelif Dillerde Ateşin İsimleri: Les noms du feu dans des diverses langues,* başlığı altında yazdığı parçadan 10 dilde ateş mefhumunu anlatan kelimeleri alarak, birer birer ve sıra ile, evvelâ M. Hilaire de Barenton'un etimolojik usulünde, sonra da "Güneş - Dil Teorisi"nin metodunda analizleri göstereceğiz. Bu iki etimolojik analiz sisteminden hangisinde isabet olduğunu, okuyacakların takdirine bırakıyoruz.

M. Hilaire de Barenton'un Filolojik Metodu

M. Hilaire de Barenton dünya dillerinin iptidaî kökleri Sumercede olduğunu bir esas şeklinde ifade ile iktifa ederek, insan fikrinin ilk önce hangi ana anlamı idrak ettiğini ve bundan çıkan anlamları ilk önce nasıl bir sıra ve nizam altında ifadeye çalıştığını araştırmaktan geri durmuştur.

Yalnız Sumer yazılarında görülen tek heceli, köklerin müteaddit manalarını, Hiyeroglif ve Küneiform yazıların hallinden çıkarmağa çalışarak, umumî mefhumları bu köklerin manalarına göre parçalamak yolunu tutmuştur.

Misal olarak, aşağıda "ateş," mefhumunun 10 muhtelif dil grupundaki manalarını tahlil ederken, aldığı söz kökleri ile manalarını buraya kaydedelim:

"Ateş,, mefhumunda *M. Hilaire de Barenton*'un bulduğu manalar şunlardır.

- 1 — *Mabet, mihrap*
- 2 — *Kurban*
- 3 — *Allah veya buğday*
- 4 — *Ateş*

On muhtelif dil grupundan aldığı kelimeleri, kendi düşünüşüne göre bölerek, bunların parçalarına bu manalardan birini izafe eden Fransız dilcisi, "ateş,, mefhumunun cüzüleri saydığı bu manaları - kök adını verdiği - şu kelime parçaları ile ifade ediyor:

- 1 — Mabet ve mihrap manasına: *a, hâ, ag, pu, ri, ig, u, e, pu-a, un, u-a, hu.*
- 2 — Kurban manasına: *te, mis.*
- 3 — Allah veya buğday manasına: *il.*
- 4 — Ateş manasına: *şî, ni, ir, pi, u, uk, ug, uku, og, ur, di, sî, izi, pi-â, ti...*

Bu seride, doğrudan doğruya kök olan *ag, ig, ug, og, uk* ve bunun yerini tutabilecek prensiplerin köklerden *un, il, ir, ur..* gibi heceler vardır. Fakat aynı zamanda konsonla başlayan ve kök olamıyan *hâ, pu, ri, hu, mis, şî, ni, pi, di, si, ti...* gibi monosilaplara ve hattâ *pu-a, u-a, uku, izi, pi-â* gibi iki silâplı sözlere de tesadüf olunuyor.

Grekçe "ateş,, manasına olan "*pur,,* kelimesinin analizinde görüldüğü üzere, *M. Hilaire de Barenton*, bir kere *pu* ya "mihrap,, , *ire* "ateş,, manası verdiği halde, dönüp bir kere de *ri* ye "mihrap,, ve *pi* ye "ateş,, manası vermektedir.

Bu yolda bir analize keyfî ve indî dememek güçtür.

Kelimelerin birbirinden çıkış tarzı hakkında *M. Hilaire de Barenton*'un görüşü de şöyledir:

"Lengüistikte kelimelerin birbirinden çıkışı, başlıca dört yolda olur:

- "1 — Prensipal köke muayyen manalı yeni *elemanlar* ilâvesiyle;
- "2 — Söze menfi mana verdiren ve böylece kelimeleri müsbet ve "menfi diye iki kısma ayıran bir edat ilâvesiyle;
- "3 — Kelimelerin baş tarafına *préposition* (ön edat) getirilerek;
- "4 — Vokallerin ve konsonların şekil değiştirmeleriyle.,,

Bu dört tarzın her birine Sumer Hiyerogliflerinden örnekler alarak onları başka dillere de tatbika çalışan *M. Hilaire de Barenton*, ilk yol dediği köke yapışan muayyen manalı *eleman*'ların (yani eklerin) manalarını sabit ve muayyen bir şekilde tesbit imkânını hiç te düşünmüş görünmüyor.

İşte *M. Hilaire de Barenton* un eserinde takip ettiği filolojik metodun ana hatları bundan ibarettir.

Bu ana hatların tatbikatını aşağıda "ateş,, mefhumunu gösteren muhtelif kelimelerin analizinde göreceğiz [1]:

Güneş - Dil Teorisinin Filolojik Metodu

"Güneş - Dil,, teorisi, insanların şuurla kâinata baktıkları zaman en evvel anlayışlarını tahrik eden ve bu anlayışı sesle ifade ihtiyacı uyandıran objenin "güneş,, olduğu esasiyle başlar.

"Güneş,, mefhumunun insan dimağında uyandırdığı önce konkrete, sonra abstre mefhumları da "ışık, sıcaklık, ateş, hareket, imtidat, zaman, mesafe, su, renk, ses, esas, sahip, Allah, yükseklik, büyüklük, kuvvet, kudret...,, ana fikirlerinde toplar.

Bu mefhumları ve sonradan bunların yerine geçen "ego,, mefhumuyle bütün başka süje ve objeleri ifade için insanın ilk telâffuz ettiği manalı söz ana kökünü "a,, vokalinin uzunca söylenmesinden başka bir şey olmıyan - "ağ,, olarak tesbit eder.

Bu "ağ,, ana kökünün vokali olan "a,, ses cihazının tekâmülüyle "ı, i, e, o, ö, u, ü,, vokallerine tahavvül ettiği gibi, konsonu olan "ğ,, de, bir yandan "y, g, k, h,, bir yandan da "v, b, m, p, f,, konsonlarına tebedül eder. İşte bu 8 vokal ve 9 konsonun teşkil edebildiği 72 kök *birinci derece prensipal kökler*dir.

Sekiz vokalle söylenebilen [2] "V. + ğt,, ana kökü, başlarında bir vokalle söylenen "t, d, n, r, l, s, ş, c, ç, z, j,, konsonlarıyla birleşip kaynaşarak *ikinci derece prensipal kökler* teşkil eder.

Ana kökle birinci ve ikinci derece prensipal köklerin hepsinde yukarıda sayılan mefhumlar vardır. İşte bunun için, aşağıda gösterilen analizlerde "ağ, eğ, uğ, iğ, ag, ug, ig, og, ef,, köklerinin hepsine de "sıcaklık,, manası verilmiştir.

Köklere yapışan ve onlarda muayyen mana nüansları yaratan eklere gelince, "Güneş - Dil Teorisi,, bunları da şu yedi sınıfta toplamıştır:

1 — (. + m "b, v, p, f, ğ, y, g,,), ana kökteki mefhumu kendisinde tecessüm ve tecelli ettiren süje veya objenin ifadesidir.

[1] Türkçeyi yalnız Biyanki lûgatinden takip eden *M. Hilaire de Barenton* «ateş» manasına olarak Türkçe «od» kelimesini bile bulamamış, Türkçe «ateş» karşılığı diye - zıya demek olan - «nur» kelimesini yazmıştır!

[2] Bu formüllerde (V.) vokal, (K.) konson manasına kullanılmıştır. Bir konson başında (V. +) onun kök şekli, (. +) onun ek şekli demektir.

2 — (. + n), sūje veya objeye muttasıl sahayı ve bu sahadaki sūje veya objenin ana sūje veya obje ile münasebetini, yahut hariçte bulunan herhangi bir şūje veya objenin ana sūje ve objeye bitişik sahada tecel-lisini anlatır.

3 — (. + s “ş, z, c, ç, j,,), sūje veya objeden oldukça uzak bir sahayı ve bu sahadaki sūje veya objenin ana sūje veya obje ile mūna-sebetini, yahut ana sūje veya objenin bu sahalara yayılarak dağılışını ifade eder.

4 — (. + l), sūje veya objeden gayet uzak, müphem, umumî, geniş, gayrişahsî, engin ve şamil bir sahayı ve o sahada bulunan sūje veya objenin ana sūje veya obje ile gayet müphem bir münasebetini, yahut ana sūje veya objenin bu sahada gayet umumî bir vasıf haline gelişini anlatır.

5 — (. + k, “g, h, y, ğ, v, b, m, p, f, c, ç, j, s,,), kök mefhumunun bir takım eklerle birleşerek aldığı anlamı tamamlamağa, tayin ve ifadeye ve isimlendirmeğe yarıyan umumî bir âmil rolünü oynar.

6 — (. + r), bir obje, sūje, panse veya hareketin muayyen, müspet, kat’î bir nokta veya sahaya bağlı olduğunu, orada takarrür ve temerküz ettiğini bildirir.

7 — (. + t “d.), yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık manalarıyla keskin ve kuvvetli bir âmil ve fail rolünü ifa eder.

“Güneş - Dil,, teorisine göre, kelimelerin etimolojik kuruluşu [(V. + K.) + (V. + K.) + (V. + K.)...] serisi dahilinde olur. Sonradan morfolojik ve fonetik sebeplerle bu vokal ve konsonlardan bir takımı düşebilir.

Kelimelerin etimolojik tahlillerinde ayrıldıkları her bir cūze yukarda izah edilen kök ve ek manaları verilerek kelimenin anlamı tayin olunur.

İşte “Güneş - Dil,, teorisinin filolojik metodu da böyle hulâsa edilebilir ki bunu da aşağıdaki tatbikat izaha kifayet edecektir.

* * *

Bunun için aldığımız sözler, on dilde “ateş,, mefhumuna delâlet eden sözlerdir.

Burada her bir dilden alınan kelimeyi ve o kelimenin önce M. Hi-laire de Barenton’a göre, sonra da Türk Güneş - Dil Teorisi’ne göre ana-lizlerini gösteriyoruz:

«Ateş» mefhumuna delâlet eden sözler: Les noms du feu

I. ATEŞ

Farsça = Persane

M. Hilaire de Barenton'a göre:

A, hâ = Mihrap, de l'autel; + te = Kurban, du sacrifice; + şî = ateş, feu.

Güneş-Dil teorisine göre:

Ağ = Sıcaklık

+ At = yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık mefhumıyla sıcaklık mefhumu üzerinde müessir olarak, onu

+ Eş = oldukça uzak ve geniş bir mıntakaya çıkarıyor.

Not. — Ateş: Sıcaklığı oldukça geniş bir sahada tecelli ettiren objedir.

II. AGNI

Sanskritçe = Sanscrit

M. Hilaire de Barenton'a göre:

Ag = Mihrap, du sanctuaire; + ni = ateş, du feu

Güneş-Dil teorisine göre:

Ag = Sıcaklık

+ in = sıcaklık mefhumunun kendi "ego,, sundan taşarak hissolduğunu gösterir.

+ iğ = kendinden evvelki mefhumu tamamlayan, tayin eden, isimlendiren bir ektir.

Not. — Ağniğ: kendi tarafına hararet saçan mevcudiyetin yani "ateş,, in adıdır.

III. PUR

Grekçe = Grec

M. Hilaire de Barenton'a göre:

Pu = mihrap, de l'autel; + ir = ateş, feu ve: pi = ateş, feu; + ri = Mâbet, du temple

Güneş - Dil teorisine göre:

Uğ = Sıcaklık

+ up = kök manasını kendinde tecelli ettiren obje

+ ur = objede sıcaklığın takarrürünü ifade eden ek.

Not. — Pur: kendinde sıcaklık takarrür etmiş olan obje ateştir.

IV. İGNİS

Lâtince- Latin

M. Hilaire de Barenton'a göre:

İg = Mihrap, *du sanctuaire*; + *ni* = ateş, feu

[Lâtince "iğ,, ve sanskritçe "ag,, sözleri "gâr,, hiyeroglifinin iki okunuşudur = "ig,, latin et "ag,, sanscrit sont deux lectures de l'hyér. gar.]

Güneş - Dil teorisine göre:

İg = Sıcaklık

+ *in* = sıcaklığın etrafındaki sahada hissolunduğunu işaret eden ek.

+ *is* = (orijinde "iğ,, dir) kelimenin manasını tamamlayan, tayin ve ifade eden ek.

V. FEU

Fransız - Roman dilleri

= *Français - Roman*

M. Hilaire de Barenton'a göre:

Pi = ateş, feu; + *e* = mabet, temple; + *u*, mihrap, autel: (Mihrap ve mabedin ateşi = feu de l'autel et du temple).

Güneş - Dil teorisine göre:

Ef = Sıcaklık

+ *eğ* = sıcaklığı tecelli ve temessül ettiren objet

+ *uğ* = Mefhumu tayin eden, tamamlayan ve ifade eden ek.

Not: — Bir şey üzerinde sıcaklık mefhumu taayyün eder, ve ifade edilirse o şey elbette ateş demektir.

Fo (Bourg.); *fuok, fuek, fok* (Prov.); *fogo* (Port.); *fuego* (Esp.); *fuoko* (İtal.):

M. Hilaire de Barenton'a göre

Pu - a = Mihrap, *de l'autel*; + *u, uc, ug, ucu, ag* = ateş, feu

Güneş-Dil teorisine göre

Ef = Sıcaklık

+ *oğ, uğ, ok, og* = sıcaklık mefhumunu kendinde temsil eden unsur

+ *ok, ek, eg, og* = sıcaklığı temsil eden objenin manasını tamamlayan, tayin eden bir ek:

VI. FIRE

Anglo - Saksun dilleri
= *Anglo - Saxon*

M. Hilaire de Barenton'a göre:

Pi = ateş, feu; + *ri* = mabet, *du temple*.

(Al.) *Feuer*:

Pu = Mihrap, *de l'autel*; + *ur* = ateş, feu,

(Suéd.) *Eld*:

A = mihrap, *de l'autel*; + *il* = Allah veya buğday, *de dieu ou du blé*; + *di* = ateş, feu.

Güneş-Dil teorisine göre:

Fire (ing.), *Feuer* (al.)

Ef = Sıcaklık

+ *iğ, ey* = Bu mefhumu tecelli ve teecessüm ettiren obje.

+ *ir* = Bu mefhumun o objede tekarrürünü ifade eden ek.

+ *eğ* = Bu tekarrürün ifadesine yarayan ek.

Not. — Sıcaklık mefhumunun kendinde tekarrür ettiği objenin adı "ateş," tir.

(Suéd.) *Eld*:

Eğ = Sıcaklık

+ *el* = kökün manasını genişleten, umumileştiren, yani alelîtlak sıcaklık ifade eden ek.

+ *ed* = Burada sahip anlamınadır. Yani umumî sıcaklığı yapan objedir.

Not.— Burada kelimenin anlamı daha çok güneşi ifade eder; mecazî olarak ateşi işaret etmektedir.

VII. OĞON

Rusça = Russel

M. Hilaire de Barenton'a göre:

Ug = ateş, feu; + *un* = mihrap, *de l'autel*

Güneş - Dil teorisine göre:

Og = Sıcaklık

+ *on* = bu sıcaklığın "ego," su muhitinde tecellisi.

Not. — Bu kelime, etrafına sıcaklık veren bir objenin ifadesidir ki o obje bildiğimiz ateştir.

VIII. SUA

Baskça - Basque

M. Hilaire de Barenton'a göre:

Sî = ateş, feu; + u - a = mihrap, de l'autel.

Güneş - Dil teorisine göre:

Uğ = Sıcaklık

+ us = sıcaklığını oldukça geniş bir sahada hissettiren objet.

+ ağ — işte bu mefhumu tamamlayan, tayin eden, isimlendiren ek.

Not. — Sıcaklığın oldukça uzakta duyulmasına vesile olan obje elbette ateştir.

IX. TUZ

Macarca - Hongrois

M. Hilaire de Brenton'a göre:

Tê = Kurban, du sacrifice; + u = mihrap, de l'autel, + izi = ateş, feu.

Güneş - Dil teorisine göre:

Uğ = Sıcaklık

+ ut = Bu sıcaklığı yapan, yaptıran, yapılmış olduğunu ifade eden ek.

+ uz = oldukça uzak ve geniş sahada.

Not. Sıcaklığın oldukça geniş sahada duyulmasını temin eden anlam ateştir.

X. UFÂ

Berber = Berbère

M. Hilaire de Barenton'a göre:

Hu = Mihrap, autel; + pi - â = ateş, du feu.

2. Timyss:

Ti = ateş, feu; + mis = Kurban, du sacrifice.

Güneş - Dil teorisine göre:

1. Ufa:

Uğ = Sıcaklık

+ uf = sıcaklığı kendinde tecelli ve tecessüm ettiren mefhum.

+ ağ = bu mefhumu tamamlayan, tayin ve ifade eden bir ek.

2. *Timyss*:

/ğ = Sıcaklık

+ *it* = yapıcı, yaptırıcı, yapılmış olmaklık mefhumunu ifade eden bir ektir.

Bunun gösterdiği anlamı tecelli ettiren, kendisinden sonraki + *im* unsurudur.

+ *is* = Bu mefhumun geniş ve uzak sahada tecellisini gösteren ek.

+ *iğ* = geniş sahada sıcaklığını hissettiren objenin ifadesi

Not. — Son “*iğ*,” Türk lehçelerinde “*is* = . + *s*,” olduğu malûmdur. O halde “*Timyss*,” sözü, etimolojisi bilinmek şartıyla, tam ateş, feu anlamına Türk lûgatinden bir kelimedir. Fakat mütekâmil Türkler bunu kullanmazlar. Çünkü Türk Berber ulusları ana Türklerden ayrılırken ancak çok iptidaî olan bu anlamla ayrılmışlardır. Halbuki kök Türkler, her kültür sahasında olduğu gibi, dilde de henüz incelikleri anlaşılammış olan mükemmel eserlerin sahibi oldular.

SOLEIL

Kelime klâsik Lâtince “*Sôl*,”dur. “Dictionnaire etymologique de langue latine, histoire des mots,” adlı eserde [1] şu izah vardır:

“... *Seulement gallo-roman: ancien provençal soleh. - Partout ailleurs le latin Sôl a été conservé: italien sole, espagnol sol; l'ancien provençal lui-même a eu sol qui survit encore dans l'extrême sudouest et en Catalogne.*

Aynı eserin 909 uncu sahifesinde “*Sôl*,” kelimesinin “*Soleil, astre, Dieu*,” anlamlarını gösterdiği görülür. Bu sahifenin son satırları şöyledir:

“*Il est malaisé de déterminer le rapport exact de sôl avec les autres noms indo-européens du soleil....*,”

910 uncu sahifenin başında bir “çok analizlerden sonra “*mais on ne peut rien affirmer*,” denilmektedir.

Hilaire de Barenton, “l'origine des langues,” adlı eserinin 359 uncu sahifesinde Sumerce “*Soleil*,” kelimesinin karşılıklarını gösteriyor.

Bu sahifede “*les noms du soleil*,” başlığı altında topladığı Sumerce kök ve sözlerin kâffesi güneş ve onun vasıflarını göstermektedir. Bu başlık altındaki Sumerce sözlerden meselâ (*şil* = *soleil*) olarak görülmektedir. Bu Sumerce (*şil*) sözünün, yukarda (*soleil*) sözünün geldiği klâsik lâtince (*sôl*) ile alâkalı olduğu meydandadır.

[1] A. Ernout ve A. Meillet tarafından yazılmıştır,

"*Soleil*," kelimesini bir de (*Güneş - Dil*) teorisine göre analiz edelim: Kelimenin etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3) (4) (5)
oğ + os + oğ + ol + ey

(1) *Oğ*: Güneşin kendisidir.

(2) *Os*: (. + s), ektir. Güneşin oldukça geniş bir sahaya intişarını ifade eder.

(3) *Oğ*: (. + ğ), ektir. Kendinden evvelki mefhumu tamamlar, tayin eder, ifade eder. Bu (*oğ*) ekinin mevcudiyetini lâtince (*Sôl*) kelimesindeki (*ô*) nun üzerinde bulunan uzatma işareti de göstermektedir.

(4) *Ol*: (. + l), ektir. "Enginlik, genişlik, şümul," anlamlarıyla kendinden evvel gelen (*oğosoğ=soğ*) - ki (ışık) demektir - onu vasıflandırır. Kelimenin fonetik şekli, baştaki vüayel düşerek (*sol*) olur.

(5) *Ey*: Kelimenin manasını tamamlar, tayin eder ve onu isimlendirir.

Soley - soleil: "Işığı engin, şamil olan bir objenin adı," olur ki tabii o obje güneş,, tir.

Not: 1 — Bu neticeye göre (*soley*) kelimesi; kökü, ekleri ve kuruluşu bakımından tamamıyla türkçedir ve (*Soleil*) şeklinin ve yukarda işaret ettiğimiz (*Soleh*) provençal şeklinin de tamamen aynıdır.

Not: 2 — "Etymologie de la langue latine,, de (*sôl*) kelimesi hizasında, (*soleil*) den maada (*Dieu*) kelimesi de görüldü. Hakikaten Türkçede (*sôl*) "Dieu,, manasına da gelir. Kelimenin etimolojik şekline bakarak izahta bulunalım :

(1) (2) (3) (4)
oğ + os + oğ + ol

(1) *Oğ*: Köktür. Burada güneşten alınan mefhumla "büyüklük, yükseklik, senyörlük, kuvvet ve kudret,, ifade eder.

(2) *Os*: Gördüğümüz gibi bu mefhumun geniş sahada tecellisini bildirir.

(3) *Oğ*: Yine gördüğümüz gibi mefhumu tamamlar ve isimlendirir.

Kelimenin buraya kadar olan manası, kökün oldukça geniş bir sahada tecellisinin ifadesidir.

(4) *Ol*: Manaya "enginlik ve şümul,, verir.

Soğol - sôl: "Büyüklüğü, kuvvet ve kudreti, enginliği ve şümulü olan,, yani "Dieu,, demektir.

Not: 3 — (*Sol*) kelimesi Türkçede “enginlik ve genişlik,, anlamıyla (*şimal*) demektir.

(*Sola*) şeklinde “büyüklük, parlaklık, şeref,, yani “unvan,, [1] manasını ifade eder.

(*Solagay*) Türk kelimesi de “kuvvet, kudret ve efendilik,, anlamlarıyla “şedit,, manasınadır[2]. (*Söl*) şeklinde yine “kuvvet, kudret, efendilik,, manalarında “iktidar, salâhiyet,, demektir [3]. (*Solangır*) güneşle alâkalı anlamda olmak üzere “arc-en-ciel,, manasınadır [4].

Yine “büyüklük,, anlamıyla (*solımnığ*), “fevkalâde,, demektir [5].

Güneş herhangi bir obje üzerinde tesir yaparak o objenin rengi atarsa Türkçede bu hâdiseye (*sol + mak = solmak*) deriz. Rengi atan o şeye de (*sol + gun = solgun*) denir.

Not: 4 — (*Soleil*) kelimesinin aslı olan (*Söl*) lâtin şekli ile (*Şil*) Sumer şekli, bugünkü türkçemizde, (*ş*) nin vokali mahfuz kalarak, (*ışıl*) şeklinde kullanılmaktadır. Manası “parlaklık, şuağ,, demektir. Meselâ:

(*İşil + ak*) = *ışılak* = mücellâ.

(*İşil + amak*) = *ışılamak* = inşağ etmek, lemean etmek.

(*İşil*) böceği = gece parlaklık saçan böcek, şebtap.

(*İşil + damak*) = *ışıldamak* = inşağ etmek, lemean etmek, pertevendaz olmak.

(*İşil + gı*) = *ışılğı + lamba*.

(*İşil + ık*) = *ışılık* = hafif zıya.

••

LUNE

“Dictionnaire etymologique de la langue Française [6],, adlı kitapta “*Lune*,, kelimesi hakkında şu izah vardır:

“...*Latin: Lûna: conservé partout: italien, espagnol “Lûna,, , ancien provençal luna, sauf le picard qui dit belle....,,*

Lâtince “*Luna*,, “proproment la lumineuse,, demektir. Kelimenin yine lâtince “*lûc*,, sözü ile bağılılığı vardır. “*Lûc*,, : “être lumineux, éclairé,, demektir ki, bu esastan, “*lux*,, : “lumière et spécialement lumière du jour,,

[1] Radlof, I. «Sağay, Koybal, Şor lehçeleri.»

[2] Tuhfe - tüz - zekiye.

[3] Radlof, IV. «Kazan lehçesi»

[4] Radlof, IV, «Baraba lehçesi».

[5] Radlof, IV. «Şor lehçesi».

[6] Oscar Bloch ve W. von Wartburg tarafından yazılmıştır.

demektir. Kelimenin ayrıca lâtince “*lûmen, - inis,*” sözü ile de alâkası vardır. Bunun da manası, “*lumière,*” demektir. Fransızca “*illuminer,*” kelimesi lâtince bu “*lûmen,*” sözünden alınmıştır, “*éclairer,*” demektir [1].

Sumercede “*lune,*” kelimesi için gösterilen işaretler meyanında, “*şil, sil, zil,*” ve “*ah uğ,*” vardır. [2] Bunlar da, kelimenin, güneşle alâkadar olduğu görülür. Sadece “*il,*” sözü de bu dilde güneş manasına gösterilmektedir.

“*Lune,*” kelimesinin aslı olan lâtince “*lûna,*” yı, *Güneş - Dil* teorisine göre analiz edelim. Kelimenin etimolojik şekli şudur :

(1) (2) (3) (4) (5)
uğ + ul + uğ + un + ağ

(1) *Uğ*: Köktür. Burada güneşin parlaklığı anlamınadır.

(2) *Ul*: (.+1), afikstir. Kökün manasını “*umumîlik, şümül,*” anlamıyla sıfatlandırır.

(3) *Uğ*: Bu unsur, ki lâtince şeklinde “*u,*” nun üzerindeki uzatma işaretiyle gösterilmiştir, burada ektir. Kendinden evvelki sözün manasını tamamlar, tayin eder ve isimlendirir.

(*Uğ + ul + uğ = uğuluğ*): kelime, başta ana kök “*ul,*” daki vü-ayel ile kaynaşarak ve sondaki “*ğ,*” muet telâffuzdan düşerek “*ulu,*” olabilir. Manası “*umumî parlaklık,*” demektir.

(4) *Un*: Bir obje veya süjenin muhitini, en yakın sahasını ve orada bir mevcudiyeti işaret eder. Burada o obje:

(5) *Ağ*: dır. Bunun muhitinde tecelli eden varlık ta “*lu,*” sözünün ifade ettiği parlaklıktır. O halde lâtince “*lûna,*” , fransızca “*lune,*” : etrafı güneşin umumî parlaklığı ile aydınlanan objenin adıdır.

Kelime, kök ve ekleri ve kuruluşu itibariyle, tamamıyla türkçedir.

AY

Bugünkü Türkçede “*lûna,*” karşılığı olmak üzere kullanılan “*ay,*” sözünün de kökü, “*lûna,*” sözündeki kökün vokal değişimi ile aynıdır: (*ağ + ay*) mürekkebinde, “*ağ,*” güneşin parlaklığı demektir; “*ay,*” güneşin parlaklığını temsil eden objedir. “*Lunağ,*” sözünde obje “*ağ,*” ile gösterilmiştir ki, türkçede “*ağ = ay,*” dır. *Ağay,* ana kökle objeyi ifade eden unsur kaynaşarak “*ay,*” olmuştur ki kısalığı ve ahengi itibariyle “*lûna,*” -dan daha şık bir kelimedir.

[1] Dictionnaire de la Langue Latine, par A. Ernout et A. Meillet.

[2] Hilaire de Barenton; “l’origine des langues,”

Ağıl

"*Lûna*,, kelimesinin orijinalindeki "*ul*,, sözünün, "*ağıl*,, (*) şekli de kullanılır. "Güneşin ve ayın etrafındaki ziya,, demektir. Yani "*hale (auréole)*, parlak daire,, demektir. Sanemlerin başları etrafında tasvir olunan ziya dairesine de denir. Türkler ayın etrafındaki haleye "*ay ağılı*,, (**) ve güneşin etrafındaki haleye "*gün ağılı*,, (***) derler.

Ildır - Ildız

"*Lûna*,, kelimesinin orijininde ana kök yerine kaim olan "*ul*,, radikal kökünün türkçede aynı anlamda olmak üzere "*ıl*,, şekli kullanırlar. Meselâ:

- I. — *Ildır* = lem'a.
- II. — *Ildırmak* = lemean etmek.
- III. — *Ildırar* = Şeffaf.
- IV. — *Ildırım* = berk (kelimenin yıldırım şekli de vardır).
- V. — *Ildıramak* = iltima etmek, şulelenmek.
- VI. — *Ildız* = kevkeb (kelimenin yıldız şekli de vardır).

Not: "Ildırım,, in ve "ıldız,, in ikinci şekilleri olan *yıldırım* ve *yıldız* kelimelerinde, ana kökün konsonu yerini muhafaza etmiş bulunuyor. Yukarıda demiştik ki Sumercede "*lune*,, ve "*soleil*,, ile alâkalı olmak üzere "*şil*, *sil*, *zil*,, konsonları, eski Türkçede "*y*,, ve onun katagorisi idi. O halde görülüyor ki Sumercede de ana kökün konsonu "*ş*, *s*, *z*,, şeklinde mahfuz kalmış bulunuyor. Bu nokta, ana Türk dilinin, Sumer Türk dilinden daha eski olduğunu gösteren bir işarettir.

[*] Cam -ül-fürs; Pavet de Courteille; Anadolu lehçeleri.

[**] Musarrıhat - ül - Esmâ; Bürhanı Katı Tercümesi; Türk Dili; Büyük Türk Lûgati "Osmanlı lehçesi,,

[***] Uluğ Bey Zeyçi.

- I. Anadolu lehçeleri
- II. Kısası Rabguzî; Kelile ve Dimne Tercümesi; Karayim metin'leri; Müntehe-l - İrep-fi - Lûgati - Türki - vel - Acemi - vel - Arap; Tuhtet - üz - Zekiye; Kamus tercümesi; Radiof I. "Çagatay Lehçesi,, Mirkatı Keste.î; Bürhani Katı Tereümesi; Anadolu Lehçeleri.
- III. Babus.
- IV. Kuran Tercümesi (Bursa)
- V. Mirkatı Kesteli; Anadolu Lehçeleri
- VI. Kuran Tercümesi (Bursa).

III. Lune

II. Lüks

Lâtincede «lûna» kelimesinin bağlı olduğu «lúc» ve «lûx» sözlerinin etimolojik şekilleri:

	(1)	(2)	(3)	(4)
Lúc:	(üğ +	ül +	ük +	.)
Lûk:	(üğ +	ül +	ük +	üs)

(1) *Üğ*: Parlaklıktır.

(2) *Ül*: Kökün manasını «umumilik, şümül» anlamıyla sıfatlandıran afikstir.

(3) *Ük*: Bu afiks, «lûnağ» sözünde, «ağ» şeklinde bulunmuştur. Umumî parlaklığı kendinde tecelli ettiren obje, yani «parlaklık» tır.

(4) *Üs*: Oldukça geniş bir sahayı ve bu sahada parlaklığın tecellisini gösteren ektir.

Lüküs: «haricen göze çarpan süs, ziynet» demektir.

Lûmen

Lâtincede «lûmen» den çıkan Fransızca «illuminer» sözünde, «lune» de düşmüş olan ana kök, «il» şeklinde kendini gösteriyor. Şöyle ki *illuminer*:

(iğ + il + üm + in + er)

Kelimenin etimolojisi budur. Baştaki ana kök «iğ», mahfuz kalarak kelime okunduğu zaman «iğilüminer» olur. Türk dilinin fonetiği icabı, baştaki «iğ» yerine, kendinden sonraki konson gelir ve bu suretle kelime «illuminer» okunur.

Kelimenin orijini olan lâtincede «lûmen» kelimesinin anlamını, etimolojik şekli üzerinde mütalea edelim:

	(1)	(2)	(3)	(4)
	(iğ +	il +	üm +	en)

(1) *İğ*: Güneşin parlaklığıdır.

(2) *İl*: Parlaklığın «şümülünü» gösterir.

(3) *Üm*: Bu parlaklığı kendi üzerinde tecelli ettiren objeyi gösterir.

(4) *En*: O objenin muhitini ve o muhitte parlaklığın yayılışını ifade eder.

(*İğ + il + üm + en = iğilümen*), son morfolojik ve fonetik şekliyle, «lûmen» «parlaklık saçan şey» demektir.

Belle

Dictionnaire Etymologique de la Langue Française'e göre «*lûne*» kelimesinin orijini olan «*lûna*» sözünün hemen umumî olduğunu yalnız Picard'ların «*lûna*» yerine «*belle*» sözünü kullandıklarını gördük. Bu kelimenin anlamını etimolojik şekli üzerinde etüd edelim:

(1) (2) (3) (4) (5)
Belle: (eğ + eb + eğ + el + eğ)

(1) *Eğ*: «Güneşin parlaklığı» dır.

(2) *Eb*: Güneşin parlaklığını kendinde tecelli ettiren obje.

(3) *Eğ*: Afiktir. Kendinden evveki sözün manasını tamamlar, tayin eder ve isimlendirir.

(*Eğ + eb + eğ = egebeğ*), fonetik şekliyle, «*beğ*»: «parlaklık» demektir.

(4) *El*: Parlaklık mefhumunu «şümul» ile vasıflandırır.

(*Beğ + el = beğel*): «umumî parlaklık» demektir.

Bu sözlerin son morfolojik şekillerini yazalım: BE, BEL.

Bu söz aynen Sumercede «*lûne*» anlamına olmak üzere «*be, bi, bil,*» şekillerinde mevcuttur. [*]

(5) *Eğ*: Umumî parlaklığı kendinde tecelli ettiren objeyi gösterir.

Kelimenin iptidaî, orijinal şekli: «*egebegeleğ*» dir; «*be*» den sonra gelen «*eğ*», yukarda da söylediğimiz gibi, Türk fonetik kaidesi icabı, konsonla tebadül eder ve baştaki ana ek, kendinden sonraki unsurun vokaliyle kaynaşarak düşebilir ve sonraki «*ğ*» muet kalkabilir. Kelime «*belle*» olur. «Parlak olan» ve mecazî olarak «güzel olan» obje veya süje ifade eder bir kelimedir.

Türkçede aynı orijinden olan şu kelimeleri gözden geçirelim:

I — *Bel* = aşikâr [1], ayan [2], işaret [3], nişan [4], zâhir [5].

II — *Belli* = aşikâr [6], ayan [7], bariz [8], bedihî [9], vazih [10], zâhir [11].

[*] Hilaire de Barenton: «Orgine des langues».

[1] ve [2] «Büyük Türk lûgati» Osmanlı lehçesi

[3] ve [4] Anadolu lehçeleri.

[5] Büyük Türk lûgati «Osmanlı lehçesi; Lehçei Osmanî».

[6] Kamusu Türkî; Kamus tercümesi.

[7] Kamusu Türkî; Türk Dili.

[8] ve [9] Kamusu Türkî.

[10] Kamus tercümesi.

[11] Kamusu Türkî,

Bu orijinden Türkçede daha birçok kelimeler vardır. Zikrettiğimiz iki kelimenin orijin şekilleri şöyledir:

I — Bel: *beğel*.

II — Belli: *beğeliğ*.

(I) incide son harften sonra liyezon olmadığı için «g» kaynaşmak suretiyle kelime, sadece «bel» fonetik şeklini almıştır.

(II) incisinde liyezon olduğundan «b» den sonra gelen «eğ» kendinden sonraki konsonla tebadül ederek «belli» olmuştur.

Bell + i

Bell + e

Görüldüğü gibi bu iki kelime, şekilce ve anlamca birbirinin aynıdır. Her ikisi de Türkçedir.

* * *

Désir

Bu kelimenin etimolojisini ararken, Fransızca *Larousse* bizi Lâtince «*desidero*»ya gönderiyor. «Dictionnaire Etymologique de la Langue Latine», [1] de, «*desidero*», nun karşısında: «*considero*», denilmektedir. Nihayet *considero* [2] bizi «*sidus*», kelimesine müracaat ettiriyor. Bu son kelimenin Güneş - D.1 Teorisine nazaran derhal etimolojik şeklini bulup ondan manasını çıkaralım:

(1) (2) (3) (4)
(iğ + is + id + üs)

(1) *İğ*: Ana köktür. Başlıca anlamları:

(A). Güneş, güneşin parlaklığı.

(B). «Ateş, sıcaklık», tır.

(2) *İs*: Ana kök anlamlarını kendinde tecelli ettiren objeyi gösterir. Bu (. + s), kelimenin eski şeklinde (. + ğ), (. + y), (. + k), (. + h) idi. Türk dilinin en eski lehçelerinde (s) yerinde bu işaret ettiğimiz konsonlar bulunurdu. Bu orijini göstereceğiz.

(3) *İd*: (. + d), ektir. Yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık mefhumlarıyla amil ve fail rolünü oynar. Burada delâlet ettiği mefhum, ana kök anlamlarını kendinde tecelli ettiren objenin (üs) sahasında bulunduğunu göstermektedir.

[1] A. Ernout ve A. Meillet, s. 252.

[2] A. Ernout ve A. Meillet, s. 206.

(4) $\dot{U}s$: (. + s), ektir. Oldukça uzak ve geniş bir sahayı ve o sahadaki obje veya objeleri veyahut panseyi gösterir.

($\dot{I}\check{g} + is + id + \dot{u}s = i\check{g}isid\dot{u}s$) ve son morfolojik ve fonetik şekliyle "sidūs,, ana kökün (A) anlamıyla, uzaklarda parlak bir objeyi veya objeleri, yani bir yıldızı veya yıldızlar manzumesini işaret eder; ana kökün (B) anlamıyla, ateşin genişliğini, taşkınlığını gösterir.

Eğer bu anlamı bir insanda, bir obje hakkında mevcut olarak tasavvur edersek, onun o objeye karşı büyük temayülünü, şiddetli ve ateşli arzusunu göstermiş oluruz ki buna Türkçede "istek,, derler.

"İstek,, kelimesi ile "sidūs,, kelimesinin etimolojik orijini birdir. Onları altalta yazalım:

	(1)	(2)	(3)	(4)
Sidūs:	(iğ + is + id + üs)			
İstek:	(iğ + is + it + ek)			

Bu iki kelimedede, birincinin son ekindeki (s) konsonunun türkçede (k) dahi olabileceği nazarı dikkatte tutulunca (zira bu unsurlar biribirinin aynıdır), kelimelerin manaları da tamamıyla bir olduğu meydana çıkar.

Not: 1. — "Sidūs,, ve "istek,, kelimelerinin Yakutçada şu şekilleri vardır:

I — *İsteğ* [3]: Kelimenin ilk manası istemek demektir. "töttörü iesteğ = geri istemek,,.

II — Kelimenin Yakutçada diğer şekli de (*ietteğ*) [4] dir. Bunun etimolojik şeklini yazalım:

(iğ + eğ + et + eğ).

Yukarda işaret etmiştik ki (s), (ğ) ve onun kategorisinden olan diğer konsonlar yerine gelebilir. Bu sebepten dolayı burada (s) yerine (ğ) bulunmuş oluyor.

($\dot{I}\check{g} + e\check{g} + et + e\check{g} = i\check{g}e\check{g}ete\check{g}$): Kelimedeki ikinci (ğ) ve ondan sonra gelen (e) vokali, Türk Dili fonetiği icabı olarak, kendinden sonraki konsonla tebadül etmiş ve ana kökün (ğ) si kaynaşarak kelime (*iğette* = *iette*) olmuştur. Manası "şiddetle istemek,, demektir. "İddia,, kelimesi de bu asıldan olup manası şiddetle bir şeyin üzerinde durmak, onu istemek demektir.

Not: 2. — Şimdi lâtince (*sidūs*) sözünün "Dictionnaire Lâtin Français,, [5] adlı lûgatteki manalarına bakalım:

[3] ve [4] Pekarski: Yakut Dili Lûgati.

[5] Dictionnaire Lâtin - Français, Quicherat Daveluy et Chatelin, s. 1269.

- 1 — *Astre* (Semavî ecrâm).
- 2 — *Etoile* (Yıldız).
- 3 — *Constellation* (Yıldızlar manzumesi).
- 4 — *Signe céleste* (Semavî işaret).
- 5 — *Planète* (*Seyyare*).
- 6 — *L'Astre des nuits, la lune* (Ay)... v. s.

Kelimenin "Étymologie de la Langue Latine," deki izahını gözden geçirirsek "*étoile formant une figure, constellation,*" sözlerinden sonra bazı araştırmalar yapıldığını ve izahın şu satırlarla bittiğini görüyoruz: *Même si l'on arrive à en montrer la possibilité phonétique, le rapprochement avec groupe lit. "Sividu,, sivideti (briller),, est sans grand intérêt. Terme technique dont l'étymologie est incertaine,,*

"Sidus,, kelimesinin, gerek lâtîn lûgatinden aldığımız manalarında, gerek etimolojisini izaha çalışan satırlarda, doğrudan doğruya (*désir*) anlamını ifade ettiği görülmüştür.

(*Désir*) kelimesi, şekil itibariyle "*sidüs,,* den ziyade Yakut Lehçesindeki (*iettes*) [6] kelimesine bağlıdır. Bu kelimenin etimolojik şekli ile (*désir*) kelimesinin etimolojik şeklini altalta yazalım:

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
<i>Iettes:</i>	(iğ + eğ + et + es + .)				
<i>Désir:</i>	(iğ + eğ + ed + es + ir)				

(II) incinin son süfiksi hariç olmak üzere kelimeler tamamiyle birbirinin aynıdır. (I) inci kelimedede (2) inci ek, kendinden sonra gelen konsonla tebadül etmiştir. (II) inci kelimedede ana kök ve ondan sonraki afiks kaynaşarak düşmüş bulunuyor. Her iki kelimenin manası "şiddetle musallat olarak istemek,, demektir.

(II) inci kelimedeki son süfiks (r), bilindiği gibi, manayi tesbit eder ve takarrür ettirir.

"İettesen bu ere ılıım = üzerinde düşerek, istiye istiye almağa muvaffak oldum,, [7].

Not: 3 — "*İstek,,* kelimesinin anlamını yukarda gördük. Bu kelime ile "*iştiha,,* "*iştihak,,* sözlerinin etimolojisini altalta yazalım:

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
<i>İstek:</i>	(iğ + is + it + ek + .)				
<i>İştiha:</i>	(iğ + iş + it + ih + ağ)				
<i>İştihak:</i>	(iğ + iş + it + iy + ak)				

[6] Pekarski: Yakut Dili Lûgati.

[7] Pekarski: Yakut Dili Lûgati.

Bu üç kelimedede ana kökler tamamen biribirinin aynıdır; (2) inci ek, aynı kategoriden (s-ş) tebadülü ile, (3) üncü ek tamamen ve (4) üncü ve (5) inci ekler aynı kategoriden konsonların tebadülü ile biribirinin aynıdırlar.

"İstek," kelimesi, umumî anlamda, "arzu," ifade eder. Halbuki "iştihâğ," ve "iştihak," sözlerinin son ekleri olan "ağ," ve "ak," morfemleri, bu umumî olan "arzu," nun bir obje veya sūje ile alâkasını gösterir. "İştihâğ," bir şeye taallük eden istek, "iştihak," bir kimseye taallük eden istektir.

Not: 4. — Arapçada, "eliştihâ," karşısında, "arzu etmek, istek," sözlerini görürüz. "Eliştihak," sözünün karşısında da "arzument olmak," diye yazılıdır [8] Bu anlayışta, kelimelerin türkçe orijinlerinin son eklerinin, kelimelerin mefhumuna ilâve ettiği mana nüansları yoktur.

MER

Fransızca "deniz," manasına gelen "Mer," kelimesinin orijini lâtincede "Mâre," olarak gösterilir. Halbuki lâtincede lûgatte [1] bu kelimenin hizasında (*mot Celtique*) denmektedir. Bu keltçe kelimenin, "Güneş - Dil teorisine göre etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3) (4) (5)

(ağ + am + ağ + ar + eğ).

(3) ve (5) numaralı (ğ) li ekler, lâtincede şeklinde (a) ve (e) üzerindeki uzatma işaretleriyle gösterilmiştir.

(1) Ağ: ana köktür. Burada (su) anlamınadır.

(2) Am: birinci derecede radikal köklerdenidir. Burada, ana kökün "su," mefhumunu, kendinde temsil eder.

(3) Ağ: (. + ğ), ektir. "Su," mefhumunu tamamlar ve isimlendirir.

(Ağ + am + ağ = ağamağ): ana kök, radikal kökün vokaliyle birleşerek düşer, kelime (mağ) olur; (ğ) nin (y) ye tebeddülü ile (may) şekli de vardır. Her ikisi "su," demektir. (Bu kelimelere aynı manada Arap dilinde de tesadüf olunur).

(4) Ar: (. + r); kendisinden evelki kelime mefhumunun muayyen ve müspet bir sahada kat'î olarak varlığına işaret eder ektir.

(5) Eğ: Burada köktür ve "genişlik," anlamınadır. Kendinden evelki (ar) ekinin, suyun tekarrür ettiğine işaret ettiği sahanın "geniş," olduğunu ifade eder.

(Mağarey = mare): "geniş su," yani "deniz," demektir.

[8] Ahterii Kebir.

MÎRA

Sanskrit dilinde “deniz,, demek olan bu kelimenin etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3) (4) (5)
(iğ + im + ığ + ır + ağ)

(1) *Iğ*: Ana köktür. Burada türkçe manası “su,, dur.

(2) *Im*: Birinci derecede radikal köklerdenidir. Burada ana kökün “su,, mefhumunu kendinde temsil eder.

(3) *Iğ*: (. + ğ), ektir, “su,, mefhumunu tamamlar ve isimlendirir.

(4) *Ir*: (. + r), kendisinden evelki mefhumun, muayyen, ve müspet bir sahada kat’î olarak varlığına işaret eder ektir.

(5) *Ağ*: Burada köktür ve “genişlik,, anlamınadır. Kendinden evelki (*ar*) ekinin, suyun tekarrür ettiğine işaret ettiği sahanın “geniş,, olduğunu fade eder.

(*Iğımığırağ* = *mirağ* = *mîra*): “geniş su,, yani “deniz,, demektir.

Not : 1 — Fransızca (*mer*), lâtince ve keltçe (*mâre*), sanskritçe (*mîra*) sözlerinin orijinlerinin, türkçe olduğu görülüyor.

Türkçenin Yakut dialektinde, kelimenin *Mürü* şekli, Yakutski mıntakasının Borogon ulusunda bulunan büyük gölün adıdır [2].

Mâr aynı lehçede, “yosunlu bataklık, çalılarla kapanmış rutubetli yer,, [3]; *Mara*, “yosun şeklinde göl kenarında biten ot,,; [4]. (*Mora+n*) Uygurcada “nehir,, demektir. Türkçede (*Müre+n*) sözü de “nehir,, demektir [5]. “*Yağmur, çamur, hamur,,* sözlerindeki *mur* da “su,, demektir.

Türkçede *Miere* = *Biere*, [b = m], sözü, “su,, demektir [6].

“*Biere banda* (manda),: bir göl adıdır. “M,, nin, (b) değişimi ile “su,, manasında başka türedileri vardır:

Baray: Yakut dilinde bir göl adıdır [7].

Bere (*Mere*): Göle bitişik diğer küçük bir göl [8]. Aynı kelime Vilyuysk ulusunda göl adıdır [9].

(*Bara + lağan*): “şiddetli su akıntısı,, demektir [10].

(*Borû + lâh*): Adıç nehrinin sol kolunun adı [11].

Büör, Biar: “su,, manasınadır [12].

“*Büör, kölüye* = bir gölün adı,,. Aynı kelime, birbirine yakın iki gölden küçüğünün adıdır.

[1] Quenerat Diverlay et Chatelain: Dictionnaire Lâtin Français.

[2], [3], [4] Pekarski: Yakut Dili Lûgati.

[5] Oğuz Destanı.

[6], [7], [8] Pekarski: Yakut Dili Lûgati.

[9], [10], [11], [12] Pekarski: Yakut Dili Lûgati.

Kelimenin *Biğir* sözü "būör,, sözünden başka birşey değildir. "Pınar,, demektir. Bu söze, Arap dilinde de tesadüf ediyoruz.

(*Bara + n = Baran*) sözü de aynı orijindedir. "Yağmur,, demektir. Bu söze de Farsçada tesadüf ediyoruz.

SEE

Almanca "deniz,, anlamına gelen bu sözün etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3)
(eğ + es + eğ)

(1) eğ: "su,, demektir.

(2) es: "oldukça geniş bir saha,, ifade eder ve suyun o saha ile münasebetini gösterir.

(3) eğ: Kelimeyi tamamlar, isimlendirir.

(eğ+es+eğ = egeseğ = seğ = see): "geniş su,, , yani "deniz,, demektir.

Türkçe *Sa*, "nehir,, demektir [1]. Sadece "su,, manasına kullandığımız *Su*, *Suv*, *Sun* sözleri de aynı manada olmak üzere malûmdur.

TENGİR

Macarca "deniz,, manasına gelen bu kelimenin etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3) (4) (5)
(eğ + et + en + eg + ir)

(1) eğ: "su,, dur.

(2) et: (. + t), burada ektir. "Yapıcılık, yaptırıcılık ve yapılmış olmaklık,, mefhumlarını ifade eder. Yaptığı iş, suyu bir kara parçasının ittisalinde uzatmaktır. Kara parçasını gösteren kelime unsuru, (4) numaralı (eg) dir. Buna yapışık olarak uzayan sahayı gösteren (3) numaralı (en) dir. (5) inci ek olan (ir), suyun kara ittisalinde tekarrürüne işaret eder. O halde: (eğetenegir = tengir): "bir sahılden bakıldığı zaman uzayıp gittiği görülen "su,, dur.

Bugünkü türkçemizde ufak bir farkla kelime aynıdır.

TENGİZ

(*Dengiz, Deniz*)

Bu kelimenin etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3) (4) (5)
(eğ + et + en + eg + iz)

[1] Radloff I., "Şor lehçesi,,.

Burada bütün unsurlar, Macarca kelimenin unsularının aynıdır. Roller de birdir; yalnız (5) inci ekler farklıdır: (*ir - iz*). (*İz*), bilindiği gibi, “oldukça geniş ve uzun bir sahayı gösterir. O halde *Deniz* sözünün manası, “geniş sahilleri kaplıyan su,, demektir.

Not : 1 — Bu son kelimeye kadar yukardanberi etimolojik analizlerini yaptığımız kelimelerin hiçbiri tam manasiyle “deniz,, mefhumunu kavrayamamakta oldukları görülür. Asıl mefhumun “en geniş,, manasını ifade eden, yalnız *Deniz* kelimesidir. Farsçanın *Derya* kelimesinin de orijin manası, âdeta “büyücek bir dere,, ifade eder. Bu iki kelimenin etimolojik şekillerini altalta yazalım:

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
<i>Dere</i> :	(eğ + ed + er + eğ + .)				
<i>Derya</i> :	(eğ + ed + er + ey + eğ)				

- (1) *Eğ*: Sudur.
 (2) *Ed*: Radikal köktür. Suyu temsil eder.
 (3) *Er*: Suyu toplar,
 (4) *Eğ, ey*: Sahasında.

Buraya kadar kelime *Dere*'dir. *Derya* kelimesinin sonundaki

- (5) *Ağ*: “Saha,, mefhumunun “büyüklüğünü,, ifade eder.

Derya: “büyük sahada toplanmış su,, olur.

OKİYANOS

Kelimenin etimolojik şekli şudur:

(1)	(2)	(3)	(4)
(Ok + iy + an + os)			

- (1) *Ok*: Su.
 (2) *İy* : Radikal köktür. “Hareket ve uzaklaşmak,, anlamınadır.
 (3) *An*: Evvelâ kendi muhitine ve sonra
 (4) *Os*: Yani daha geniş sahalara “hareket ve uzaklaşmağı ifade eder,,.

Okiyanos: “Kendi muhitinden daha uzaklara yürüyen, taşan, yayılan umumî anlamlı “büyük deniz,, demektir.

İ. N. DİLMEN

SES - SUS [1]

Konson deęişmeleri

Pekarski'nin Yakut Dili lûgatindeki bazı sözlere bakalım :

- 1 — *Sis*, (eski türkçede) *Yıs* = ormanlık demektir.
- 2 — *Sas*, (eski türkçede) *Yaşın* = gizlemek manasınadır.
- 3 — *Sas*, (eski türkçede) *Yaş* anlamınadır.

Bu üç örnekte Yakutça "s," harfinin başka Türk lehçelerindeki "y," yerine geçtięi görülüyor.

- 4 — *Sas* (sağs) = *Yaz, jaz, ças* = ilkbahar demektir.

Burada da Yakutça "s," nin başka Türk lehçelerinde "y, j, ç," yerini tuttuęunu görüyoruz.

- 5 — *Sem* = *Yem* (bildiğimiz yemdir).

Burada "y = s," müsavatı göze çarpıyor.

- 6 — *So* = *ho* : korku nidası.

- 7 — *Sısık* = *hıhı* (hihi); *Sâsah* = *hâha* = nida

Bu iki örnekte de "s = h," müsavatını buluyoruz.

- 8 — *Sesen* = *çeçen* = *şecen* = hikâye, nakil, rivayet

Sesenneğ = anlatmak

Sesennes = görüşmek

Burada da "ş, s, ç," müsavatı vardır.

Not: 1 — "Güneş - Dil,, teorisini izaha çalışan notlarda görülmüştür ki: (V. + K.) formülünün başında hangi vokal bulunursa bulunsun ve ondan sonra gelen hangi konson olursa olsun, ana kök mefhumunu temsilen onun yerini tutabilir.

Pekarski'nin "Yakut Dili Lûgati,, nden aldığımız yukarki misaller - ki, başka Türk diyaleklerinde de türlü görölür - bilhassa, "ğ," ve ondan türeyen "y, h," gibi aynı kategoriden olan konsonların "s, ç, ş," ve "j," ile tebadülünü açıkça göstermektedir.

Not: 2 — "Güneş - Dil,, teorisinin kelimeler üzerinde tatbikatı yapılır-

[1] Ulus gazetesinin 7 - XII - 1935 tarihli sayısından.

ken düşülmesi muhtemel bazı tereddütlerin izalesi için, derhal yukarıda işaret ettiğimiz konson değişmelerini gözönüne getirmek kâfidir.

Bu noktayı, hep bilinen bazı kelimeleri semantik bakımından düşünerek, izah edelim:

I. *Ses*, II. *Söz*, *söy*, *soy*, *suy*; III. *Sav*; IV. *Say*; V. *Saz*, *caz*.

I. SES

Kelimenin etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3)
(eğ + es + eğ)

(1) *Eğ*: ana köktür. Burada "sada,, anlamınadır.

(2) *Es*: (. + s), ektir. Merkezden oldukça uzakta sada mefhumunun varlığına işaret eder; yani "ego,, dan, "iç,, ten gelen bir mefhumu hariçte tebarüz ettirir. Bu tebarüz edenin adını koyan, onun anlamını tamamlayan da

(3) *Eğ*: dir.

(*Eğ + es + eğ = eğeseğ = eseğ = seğ*): insanın düşündüğünü hariçte herkesin kulağına gidecek kadar aksettiren bir mefhumun ifadesidir. Kelimenin eski türkçede orijinal şekli budur. Kelimenin tarihi kadimdir. Onu kullanan cetlerimiz de çok eskiden garpta Avrupada tesadüf ettikleri yerlere bu orijinal Türk kelimesini şu şekillerde hediye etmişlerdir:

1 — Bugün Alman namı altında mevcudiyet gösteren insanlara "sag - zag - zagen = söylemek, yani ses çıkarmak,, şeklinde;

2 — Fransızcaya: "caus (koz) + er,, olarak.

Bu son sözün etimolojik şekli:

(eğ + es = ok + oz + eğ)

olduğu düşünülürse; Almandada "zag,, ve Fransızcada - ana kökün (ğ) sini (k) şeklinde muhafaza ederek - (koze) denmiş olduğunu kolaylıkla anlayabiliriz. Halbuki bu Türk kelimesi, Türk ağzında tekâmül ederek "Ses,, şeklini almıştır. İşte yukarıda gösterdiğimiz konson değişmelerinin manası bu son mütekâmil Türk sözünde görülür. Sözün Avrupada intişarını temin eden Türkler, kelimenin mütekâmil fonetik şeklini yaratan Türklerden çok evvel Avrupaya gitmiş Türk uluslarıdır.

II. SÖZ

Kelimenin kuruluşu; "ses,, kelimesinin kuruluşunun aynıdır. Mana itibariyle de ona yakındır. Fakat ufak bir nüansı da vardır:

Burada bahis mevzuu sadece bir sadadan ibaret değildir; bir düşün-
cenin, bir geçmiş hatıranın sesle ihyasıdır. Onun için "söz = hadîs, fık-
ra, ifade,, demektir. [1]

Kelimenin, orijinal şekli de müttekâmil türkçede şu kelimelerde
mahfuzdur: *Söy*, *Soy* [*], *Suy*.

Bu monosilaplardan şu sözler çıkar:

Söy + *lemek* = hikâye etmek, ifade etmek, ihbar etmek [2];

Soy = Hikâye [3];

Soy + *lamak* = irat etmek, tahkik etmek, tavsif etmek [4].

III. SAV

"*Sav*,, ve "*savit*,, kelimeleriyle "*Sada*,, sözünü etimolojik şekillerine
koyarak mütalea edelim:

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
<i>Sav</i>	:	ağ	+ as	+ av	+ . + .
<i>Savit</i>	:	ağ	+ as	+ av	+ it + .
<i>Sada</i>	:	ağ	+ as	+ ağ	+ ad + ağ

(1) *ağ*: Her üç kelime de köktür. Anlamı "*sada*,, dır.

(2) *as*: "*sada*,, mefhumunun oldukça geniş sahada tezahür ve te-
cellisidir.

(3) *av*, *ağ*: Uzak sahada tecelli eden "*sada*,, mefhumunu tamamlayan,
tayin eden, onu isimlendiren bir ektir.

(*Ağ* + *as* + *av* = *ağasav* = *sav*): Oldukça geniş bir sahada sada-
nın tezahürünü ifade eder. (*Sav*) sözüne yeniden ekler katılarak (*savit*)
ve (*sada*) kelimeleri de kurulmuştur.

(4) *it*, *ad*: (*sav*) mefhumunun müspet ve kat'î olarak yapılmış oldu-
ğunu ifade eden (. + t "d,,) ekidir.

(*Sav* + *it* = *savit* = *savit*): Arapça sanılan bu sözün Türk orijinin-
den geldiğini gösterir. Böylece teşekkül eden söz de, Türk dilinin ke-
lime kuruluş kanunlarına göre, eksiktir. Bunu tamamlayan, tayin eden.

(5) *ağ*: ekidir.

Kelime (*sadağ*: *sada*) olur.

[1] Mukaddime-tül-edep; Kamusu Türkî.

[*] «Soy sop» terimindeki «soy» ile buradaki «soy»u karıştırmamalıdır.

[2] Kamusu Türkî

[3] Dede Korkut Kitabı

[4] Dede Korkut Kitabı; Ahterii kebir; Cami - ül - h kâyat

IV. SAY

Yukarda analiz ettiğimiz “söy, soy, suy,” kelimelerinin aynı olan “say,” sözü de, genel olarak “ses, sada,” demektir.

Arapça sanılan “sayha,” kelimesinin başındaki “say,” da bu orijinal Türk sözünden başka bir şey değildir.

Bu kelimenin anlamını tam gösterebilmek için etimolojik şeklini yazalım:

(1) (2) (3) (4) (5)
(ağ + as + ay + ah + ağ)

(1) ağ: Ses, sada mefhumunu anlatır ana köktür.

(2) as: Bu ana kökteki mefhumun oldukça geniş sahada tezahürünü ifade eder.

(3) ay: Bu mefhumu tamamlayan, tayin eden ve onu isimlendiren afikstir.

(4) ah: Yükseklik, genişlik, vüs’at anlamındadır. Burada sadanın yüksek ve geniş sahalara intikal mefhumunu anlatmağa yarar.

(5) ağ: Bu mefhumu tayin eden, tamamlayan ve isimlendiren ektir.

V. SAZ, CAZ

“Saz,” kelimesinin yukarda analiz ettiğimiz “söz,” den bir farkı yoktur. Vokal değişimi ile mananın aldığı nüans sonradan iki kelime arasında semantik bir fark yapmıştır.

“C,” harfinin “s,” ile değişebilmesi, “caz,” sözünün de “saz,” ın tam kendisi olduğunu göstermeğe yeter.

SÜSMAK

Şimdi dilimizin pek ince orijinalitelerinden birine temas etmiş oluyoruz. “Susmak,” sözünün ilk cüzü olan “sus,” semantik bakımından, yukarıdaki “ses, söz, söy... v. s.,” sözlerinin ifade ettikleri anlamın menfisine delâlet eder. Halbuki, fonetik ve morfoloji bakımlarından “sus, ses,” aynı kelime olmak lâzımgelir.

Bunu nasıl izah etmeli?

Burada ilkönce hatırlanmak lâzım olan nokta, “ses,” sözünün analizinde anlattığımız gibi son “s,” nin “ğ,” den değişme olduğudur.

Bunu iyice anlatmak için “susmak,” sözünün etimolojik şeklini “ses,” in etimolojik şekliyle altalta yazarak analiz edelim:

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
<i>Susmak</i> :	uğ	+ us	+ uğ	+ us	+ um	+ ak
<i>Ses</i>	:	eğ	+ es	+ eğ	+ .	+ .

Görülüyor ki ilk üç parça, her iki kelimedede müşterektir.

Şimdi (*Susmak*) sözünün analizine bakalım:

(1) *Uğ*: ana köktür. Buradaki anlamı "sada,, dır.

(2) *Us*: (. + s); ektir. Kök anlamının oldukça geniş bir sahada tezahürünü gösterir.

(3) *Uğ*: Yukarki mefhumu tayin ve ifade eden, isimlendiren ektir.

(uğ + us + uğ = uğusuğ = suğ)

tıpkı:

(eğ + es + eğ = eğeseğ = seğ)

gibi "ses, sada,, demek olur.

İşte "ses,, ile "sus,, un birliği burada kendini gösterir. (*Sus + mak*) sözüne menfi anlamı ve en unsuru bundan ilerde aramalıdır:

(4) *us*: Yukarda izah edilen (*ses*) mefhumunun daha uzak bir sahaya intikalini gösterir. Böylece yeniden uzaklaşan (*ses*) artık işitilmez, duyulmaz bir hale gelmiş olur. İşte menfi manayı veren bu (. + s) ekidir.

(5) *Um*: Bu menfi mefhumu kendinde tecelli ettiren süjeyi gösterir. Bir unsurdur.

(6) *Ak*: Bunun ifade ve tayinine yaraian, mefhumu isimlendiren bir ektir.

(*Suğ + us + um + ak = suğusumak = susmak*)

Sadanın duyulmıyacak kadar uzak bir sahaya intikalini, yani ses vermenin zıddını anlatan bir mefhumdur.

İ. N. DİLMEN

GÖZ, GÖR, KÖR [1]

"Güneş-Dil,, teorisinin tatbikatı olarak yazılan analizleri sathî surette okuyan bazılarında şöyle bir zan uyandırmıştır.

— *Bu yolda analizler yapmak için kelimenin başına behemehal bir vokal getirilir. Eğer vokalden sonraki konson birinci derecede prensipal köklerden ise bu kadarı yeter. Değilse onun da baş tarafına ana kökü koymalıdır. Kelimenin içindeki başka elemanlarda vokalsiz olan konsondan önce bir vokal ve konsonsuz olan vokalden sonra da bir (ğ) getirilir. Analiz yapılmış olur.*

[1] Ulus gazetesinin 22 ve 23-XII-1935 tarihli sayısından

Bu zan yanlıştır. “*Güneş-Dil*,, teorisi, öyle, zekânın, muhakemenin ilmin müdahalesi olmaksızın kendiliğinden işler bir makine değildir. «*Güneş-Dil*,, teorisinin metodu, kelimelerin manalarını esas tutmak suretiyle onların etimolojik asıllarını aramak lüzumunu talim etmektedir. Bu yolda analizlerde ilmin kullanılması, zekânın işletilmesi lâzımdır. Her kelimenin medlûlünü ve o medlûlü ifadenin en lojik ve en naturel yollarını aramaksızın yapılacak analizler, pek yanlış neticeler verebilir.

“*Güneş-Dil*,, analizlerini basit mihaki bir klişe zannedenlere karşı bugün analizini yapmak istediğimiz şu üç kelimeyi ileri sürebiliriz: GÖZ, GÖR, KÖR.

Bu kelimelerin başlarındaki (g) ve (k) harfleri (ğ) nin en yakını olan harflerdir; birinci derece prensipal kökler teşkil ederler. Kelimeler de birer monosilâp şeklinde kendilerini gösteriyor.

O halde mihanikî olarak bunları şöyle analiz etmek icabeder gibi görünür :

$$\begin{array}{l} (1) \quad (2) \\ \text{Göz} = \text{ög} + \text{öz} \\ \text{Gör} = \text{ög} + \text{ör} \\ \text{Kör} = \text{ök} + \text{ör} \end{array}$$

“*Güneş-Dil*,, teorisinin verdiği esaslara göre bu kelimelerin başların da görünen kök “*Zıya*,, manasına alınarak analiz edilince medlûlleri şöyle çıkar :

Göz = Zıyanın oldukça geniş bir sahaya yayılması:

Gör = Zıyanın bir noktada tekarrürü:

Kör = Zıyanın bir noktada temerküzü.

“*Göz, Gör, Kör*,, sözlerinin dildeki anlamlarıyla de gösterilen manalar arasında bir rabıta kurmak için tevil yoluna sapmak, söz unsurlarının delâletlerini şerh ve tefsir etmek lâzımgelir.

“*Güneş - Dil*,, teorisi o yolda teviller ve şerhler kullanmaz. Onun büyük kudreti kelime ile mananın bağlılığını sarsılmaz ve yanılmaz bir doğrulukla göstermesindedir. Bu da, her şeyden önce analiz edeceğimiz kelimenin mânasını tespit etmekle mümkündür.

Bu esaslara göre “*Göz, Gör, Kör*,, kelimelerinin etimolojilerini arayalım :

GÖZ

“*Göz*,, kelimesi, burada “görmeğe yarayan uzuv,, olarak alınmıştır. Buna nazaran “*Göz*’ü,, iki yolda tarif edebiliriz :

1. — *Göz bir uzuvdur ki kendisinden çıkan ışıklar etrafa yayılarak rüyet muhiti dahilindeki objeleri görür.*

2. — Göz, bir uzuvdur ki rüyet muhiti dahilindeki objeleri tenvir eden ışık kendisine varır.

Birinci tarife esas gözden çıkan şua, ikincide ise hariçten gelen şua'dır.

Bu iki tarife göre kelimeyi iki şekilde analiz edebiliriz :

Birinci analiz

Birinci tarife göre kelimenin etimolojik şekli şudur :

(1) (2) (3)
öğ + ög + öz

(1) *Öğ*: ana köktür. Burada "zıya, aydınlık, parlak,, anlamlarınadır.

(2) *Ög*: ana kök anlamını kendinde tecessüm ve teşahhus ettiren objeyi gösterir unsurudur.

(3) *Öz*: oldukça uzak bir sahayı ve o sahadaki objelerin ana süje veya obje ile münasebetini, yahut, ana obje veya süjenin o sahalara yayılışını gösterir ektir.

(*Öğ + ög + öz = Öğögöz*): ana kök kendisini tecelli ettiren radikal unsurla kaynaşarak ve baştaki vokal de düşerek fonetik ve morfolojik şeklini almıştır: GÖZ.

Bu halde (GÖZ) kendisindeki zıya şualarını oldukça uzak bir sahaya kadar sevkederek oralarını görebilen obje demek olur.

İkinci analiz

İkinci tarife göre de kelimeyi şöyle analiz edebiliriz :

(1) (2) (3)
öğ + ög + öğ [1]

(1) *Öğ*: ana köktür. "Parlaklık, zıya, aydınlık,, anlamınadır.

(2) *öğ* : prensipal köktür. Burada afiks olarak ana köke yapışmıştır. Manası "imtidad ve mesafe,, esasından çıkan "uzaklık,, tır.

(3) *öğ* : kök mefhumlarının üzerinde tecelli ve tecessüm ettiği obje veya süjeyi gösterir.

(*Öğ + ög + öğ = Öğögög*): ana kök kendisinden sonra gelen prensipal kökle kaynaşarak başındaki vokal de düşmüş, son (ğ) de (z) ye tahavvül ederek kelime son fonetik ve morfolojik şeklini almıştır: GÖZ.

[1] (s, ş, z) harflerinin (ğ y, h, k) harfleriyle tebadülü kaidesi malûmdur. En basit örnek olarak (söylemek) teki (söy) ile (söz) ü karşılaştırabiliriz,

Bu halde de (GÖZ) uzaklardan gelen zıya şuaları kendisinde toplanıp tecelli edene obje manasına gelir.

Her iki mananın, (Göz) ün yukarki tariflerine tamamiyle uyduğu görülüyor.

Not: Türk dilinin en ince orijinalitelerinden biri de, bir kelimenin böyle türlü şekillerde analiz edilebilmesi ve her analiz sisteminin de, manaya göre uygun düşmesidir.

Bunu, yine bu "göz,, kelimesi üzerinde daha açık olarak gösterebilmek için kelimenin dilimizdeki başka anlamlarını araştıralım:

(Göz) kelimesinin dilimizde iki manası daha vardır:

I. Su kaynağı manası. Bu mana kastedilince tahlilde ana köke (*su*) anlamı verilir. Uzağa giden suyu gösteren obje veya süje ifade edilmiş olur.

Bununla beraber (*göz*) den göz yaşı akmasına bakarak (*göz*) sözünün mecaz yoliyle su kaynağına verilmiş olması da hatıra gelir. Arapçada (*ayn*) sözünün de her iki manaya geldiği, farsça (*çeşm*) ile (*çeşme*) nin münasebeti bu sözde su aslının da gözden uzak tutulmaması lâzımgeleceğini teyit etmektedir.

II. Parça ve kısım manası (dolap gözü, göz göz ayrılmış, bir göz oda... gibi). Bu mana kastedildiği zaman da ana kökü "*saha*,, manası verilerek oldukça geniş bir saha arzeden obje ifade edilmiş olur.

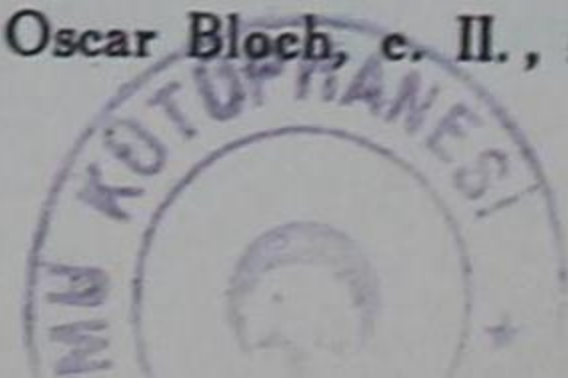
Bu analiz tarzı, türlü manalara gelen yazılışı ve söylenişi bir olan kelimelerin analizinde mana farkının ana köke verilecek anlama göre tespiti mümkün olduğunu da gösterir.

Göz

Göz kelimesinin son şekildeki analizi, bununla Fransızca denilen "*Oeil*,, kelimesi arasındaki rabıtayı da göstermektedir. Bu kelime Fransızcada "*öy*,, diye okunur. "*Gözler*,, anlamına da "*yeux*,, derler. Bunun sonundaki (x) hemen hemen bizim (z) yi andırır bir durumdadır. *Oeil*'un lâtince asıl *Oculus*'tan *ulus*, ve *yeus* şekillerine geçe geçe vücut bulmuştur. İtalyancası *occhio* [okkiyo okunur], İspanyolcası *ojo*. eski provansal şekli de *uelh*'tir [1].

Arapçası olan (*ayn*) ve Farsçası olan (*çeşm*) kelimeleriyle birlikte bütün bunların etimolojik şekillerini altalta yazalım:

[1] Dictionnaire Etymologique de la Langue Française, Oscar Bloch, c. II., s. 102.]

	(1)	(2)	(3)	(4)
Göz	: öğ +	ög +	ög (z) +	.
Oeil	: öğ +	öy +	öl +	.
Yeux	: iğ +	iy +	ög (x) +	.
Oculus	: oğ +	ok +	ul +	.
Occhio	: oğ +	ok +	iğ +	ög
Ojo	: oğ +	oj +	ög +	.
Uelh	: uğ +	.	el +	eh
Ayn	: ağ +	ay +	ın +	.
Çeşm	: eğ +	eç +	eş +	im

Bütün bu seri kelimeler karşılaştırılınca göz önüne serilen dil manzarasını biraz inceliyelim :

(1) *Öğ, iğ, oğ, uğ, ağ, eğ* : Hep (V. + ğ) den ibaret olan ana köktür. Anlamları da hep birdir.

(2) *Öğ, öy, iy, ok, oj, ay, eç* : Bu ikinci unsur da hep birinci derece prensipal köklerdir. Burada vokalden sonra gelen konsonlardan (g), (y) ve (k) nin doğrudan doğruya (ğ) dan çevrildiği malûmdur; (j) ile (ç) ye gelince: Bunlar, ek olarak s, ş, ve z gibi oldukça uzak sahaya göstermekle beraber, radikal gibi alındıkları zaman ana kök yerine de kaim olurlar [1].

Görülüyor ki bu 9 kelimenin birinci ve ikinci unsurlarında hiç fark yoktur.

(3) Burada şeklen bir fark başlıyorgibi görünüyor: Bir takım unsurlar doğrudan doğruya objeyi temsil eden (ög), (iğ) ve (oğ) şeklinde iken bir takımları (öz, öl, el, ıc, eş) şekillerinde sahalar gösteren ekler olarak görünüyor. Bu sahalar da en yakın olan (n) dan başlayarak (ş, z, l) ye kadar varmaktadır. Bu konsonlardan (ş) ve (z) nin doğrudan doğruya obje gösteren (ğ) ve benzerlerinden istihale edilebileceği malûmdur. Yalnız arapça kelimenin yakın sahaya, Fransız, lâtîn ve eski provansal kelimelerinin de geniş ve umumî sahaya meyil gösterdikleri anlaşılıyor.

(4) Bu unsur yalnız Lâtîn, İtalyan, eski provansal ve Fars gözlerinde bulunuyor. (Us) şeklinde (s) konsonu saha gösteren bir ek olarak değil (ğ) den değişme olarak alınmalıdır. Böyle olunca (iğ, eh, im) şekilleriyle aralarında bir mübayenet kalmaz. Bu halde cümlesi sözü tayin ve ifade eden, tamamlayan ve isimlendiren bir ek olarak alınabilir.

Görülüyor ki, «Güneş - Dil» teorisinin ânalizleri, bütün dillerin Türk kökünden kaynaklandığını açık örneklerle meydana koymaktadır.

[1] Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik bakımından Türk Dili analiz yolları : S. 11.

Gör

Kelimenin etimolojik şeklini yazalım :

$$\begin{array}{ccc} (1) & (2) & (3) \\ \text{Öğ} & + & \text{ög} & + & \text{ör} \end{array}$$

(1) *Öğ* : Ana köktür. «Aydınlık, parlaklık, ziya» anlamlarınadır.

(2) *Ög* : Ana kök mefhumunu üzerinde tecelli ve tecessüm ettiren obje veya süjeyi anlatır söz unsurudur.

(3) *Ör* : (. + r) ektir. Mefhumun muayyen ve kati bir nokta veya saha üzerinde tekrarr ve temerküzünü ifade eder.

(*Öğ + ög + ör = Oğögör*) : Ana kök, kendisini tecelli ettiren unsurla kaynaşmış ve baştaki vokal de düşerek kelime son fonetik ve morfolojik şeklini almıştır : GÖR.

GÖR : Gözden çıkan ziya şualarının bir süje veya obje üzerinde tekrarr ve temerküzünü ifade eder.

Not : 1.— Kelime mücerret bir mefhum ifade etmektedir. *Görmek* şeklinde itmam olunursa manası da tevazzuh eder.

(*Görmek*) sözünün etimolojisi :

$$\begin{array}{ccc} (4) & (5) \\ \text{Gör} & + & \text{üm} & + & \text{ek} \end{array}$$

(4) *üm* : Görmek işinin taallûk eylediği süje ve objeyi gösterir.

(5) *Ek* : İşte bu mefhumu tayin ve ifade, eden, tamamlayan, isimlendiren ektir.

Not : 2 .— Fransızçada (*görmek*) manasına gelen (*voir*) kelimesiyle onun lâtincede aslı olan *videre* kelimeleri de etimoloji bakımından (*görmek*)-ten uzak değildirler. Etimolojik şekillerini altalta yazalım.

$$\begin{array}{cccccc} & (1) & (2) & (3) & (4) & (5) & (6) \\ \text{Görmek} : & \text{Öğ} & + & \text{ög} & + & \text{.} & + & \text{ör} & + & \text{üm} & + & \text{ek} \\ \text{Voir} & : & \text{Oğ} & + & \text{ov} & + & \text{oğ} & + & \text{ar} & + & \text{.} & + & \text{.} \\ \text{Videre} & : & \text{İğ} & + & \text{iv} & + & \text{id} & + & \text{er} & + & \text{.} & + & \text{eğ} \end{array}$$

Bu şekiller karşılaştırılınca görülen manzara şudur :

Ana kökle onun mefhumunu tecelli ve tecessüm ettiren radikal, her üç kelimedede de birdir. Görmenin taallûk eylediği süje veya objeyi gösteren unsur fransızca ve lâtincede (3) üncü geldiği halde, Türkçede (5) inci gelmiş, yani yalnız yer değiştirmiştir. Tekrarr ve temerküz anlatan ekler her üçünde de aynıdır. Kelimeyi tamamlayan son ek fransızcada eksiktir.

Kör

Kelimenin etimolojik şekli şudur :

$$\begin{array}{ccc} (1) & (2) & (3) \\ \text{Öğ} & + & \text{ök} & + & \text{ör} \end{array}$$

(1) *Öğ*: Ana köktür. Burada "esas,, anlamından alınarak doğrudan doğruya süje veya objeyi anlatmaktadır.

(2) *Ök*: Birinci derece prensipal köktür. Burada (aydınlık, parlaklık, ziya,, anlamınadır. Bu anlamın *ög* yerine *ök* ile anlatılması ziyanın keskin, kuvvetli ve müessir olarak alındığını gösterir.

(3) *Ör*: (. + r); ektir. Mefhumun muayyen ve kat'î bir nokta üzerinde tekarrür ve temerküzünü gösterir.

(*Öğ + ök + ör = Ögökör*) ana kök prensipal unsurla kaynaşmış, baştaki vokal de düşerek kelime son morfolojik ve fonetik şeklini almıştır: **KÖR**.

KÖR: Keskin ve parlak bir ziya kendi üzerinde tekarrür ve temerküz etmekle görmek hassasını kaybeden bir süje veya objeyi gösterir. Burada o obje veya süjeyi kaynamış olan (*ög*) göstermektedir. Tabii, insanın gözü üzerinde böyle keskin ve parlak bir ziya temerküz ve tekarrür edince göz göremez hale gelir.

Not: 1 — Bu kelimenin analizi, Türk dilinin en ince karakterlerinden bir takımını ortaya koymaktadır.

Bunlardan biri ziya anlamına gelen ana kökün konsonu değişmekle ziyanın vasfını tayin etmesidir. (*K*) gibi keskin bir konsonun (*ğ*) yerine geçmesiyle, mana değişmediği halde, onun vasfı tayin edilmiş olur.

Diğer bir nokta da keskin ziya şuanın göz üzerinde temerküzü ile gözün göremez hale gelmesinin ifade edilmesidir ki dilin kuvvetli orijinalitelerinden birini gösterir.

Not: 2 — (*Göz*) ve (*gör*) sözlerinin (*r-z*) tebadülüyle aynı kelime oldukları yolundaki eski kanaatler, görülüyor ki, "*Güneş Dil*," teorisinin ışıkları altında eriyip hükümden düşmektedir.

İ. N. DİLMEN

KOMUTAN, KUMANDAN [1]

I. KOMUTAN

“Komutan,, kelimesi, Türk Dil Kurumunun yaydığı “*Karşılıklar Klavuzu*,, ile yeniden canlandırılmış bir öz Türk kelimesidir.

“Komutmak,, kelimesinin Türk dilinde taşıdığı manalar, “*Tarama Dergisi*,, nde, *Elidrak lilisan-il-etrak haşiyesi*,, nden alınarak, şöyle sayılmıştır:

“Gayrete getirmek, şevk vermek, tahrik etmek, tehyiç etmek,, [2].

Bu manaların hepsi de Kumandanlığın icaplarını gösterdiğinden, “*Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*,,nda “Kumanda,, sözüne karşı “Komut,, ve Komuta,, “kumandan yerine “Komutan,, ve “Kumanda etmek,, karşılığım da “Komutmak,, sözleri alınmıştır.

Şimdi bu “Komutan,, sözünün *Güneş - Dil teorisi* esaslarına göre etimolojik şeklini bularak analizini yapalım:

(1) (2) (3) (4)
ok + om + ut + an

(1) *Ok*: Doğrudan doğruya ana kökün yerini tutan birinci derece prensipal köklerdenidir. Burada manası “büyüklük, kuvvet, kudret, hakimiyet, sahiplik, efendilik,, tir.

(2) *Om*: Ana kökün manasını kendisinde tecelli ve tecessüm ettiren süje veya objeyi gösterir esaslı bir söz unsurudur.

(3) *Ut*: Yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık anlamlarıyla ana kök mefhumunun manasını tamamlayan ektir.

(*Ok + om + ut = Okomut = komut*): sahipliğin, efendiliğin, hakimliğin icra ve infaz edilmiş olduğunu gösterir bir sözdür. “Kumanda,, nın manası da bundan başka bir şey değildir. Çünkü kumanda emir vermek ve hüküm sürmek kudretini haiz olanın bu kudreti tatbik ve icra ile verdiği emir veya o emri vermesi demektir.

[1] Ulus gazetesinin 17-1-936 tarihli sayısından:

[2] Osmanlıcadan Türkçeye söz karşılıkları *Tarama Dergisi*, S. 245, 713, 734, 771 ve 1100

(4) *An*: Yukarıki söz mefhumunun yalnız süje üzerinde kalmayıp etrafına taşıdığı, yani emir verenin kendi muhiti üzerinde emrinin nafiz olduğunu gösteren ektir.

(*Ok + om + ut + an = Okomutan*) sözünde, fonetik icabı, baş vokal düşerek kelime son morfolojik şeklini almıştır: *KOMUTAN*.

Komutan: Sahiplik, efendilik, âmirlik, hâkimlik kudretlerini haiz olup bunları tatbik ve icra eden ve emirlerini muhitine de infaz ettiren bir şahıs demek olur.

Görülüyor ki (*Komut*) ve (*Komutan*) sözleri manalarına tamamiyle tetabuk etmektedir.

Not: 1. — (*Komuta*) şeklindeki Türk sözü meselâ (*Komutan* altında bulunan *alay*) gibi tabirler de kullanılır. Bunun etimolojik şekli:

(1) (2) (3) (4)
Ok + om + ut + ağ

dır. Manası, sahiplik ve âmirliğin icra ve infaz edilmiş olduğunun isimlenmesinden ibarettir.

Böylece doğrudan doğruya askere verilen kumandaya (*komut*) denildiği halde kumanda ameliyesine (*Komuta* “ğ,”) denilmesinin sebebi kendini göstermiş olur.

Not: 2. — (*Komutmak*) sözünün etimolojik şekli de:

(1) (2) (3) (4) (5)
Ok + om + ut + um + ak)

tır. Burada ilk üç cüzün manaları tıpkı yukardaki gibidir.

(4) *Um*: Bu emir ve kumandanın süje veya objesini gösterir.

(5) *Ak*: Bu manayı tayin ve ifade eder, tamamlar ve isimlendirir.

Böylece (*Komutmak*) sahipliğin, âmirliğin, efendiliğin, herhangi bir süje ve obje üzerinde tatbik ve icrasının adı olmuş olur.

II. KUMANDAN

Şimdi bir de Türkçede *Kumandan* diye söylenen ve Fransızca *Commandant* diye yazılan sözün etimolojisini araştıralım.

Fransızcada “kumanda etmek, emir vermek, sipariş etmek,, anlamlarına gelen “*Commander*,” sözü Lâtincede “*Mandare*,” sözünün başına ortaklık anlamıyla “*Com*,” getirilerek yapılan “*Commdare*,” den gelmiştir. İtalyancası “*Comandare*,” İspanyolcası “*Comandar*,” dır [1]. “*Commandant*,”

[1] Oscar Bloch, Dictionnaire Etymologique de la Langue Française, c. I., s. 161.

sözü Fransız dilinde "kumanda eden, emir veren, ısmarlıyan,, ve "bin-başı,, anlamlarınadır.

Lâtince denilen *mandare*'nin etimolojik şeklini yazalım:

(1) (2) (3) (4) (5) (6)
Ağ + am + an + ad + ar + eğ

(1) Ağ: "Kuvvet, kudret, büyüklük, sahiplik, efendilik,, anlamlarına ana köktür.

(2) Am: Ana kökün manasını temessül ve tecessüm ettiren süjeyi gösterir unsurdur.

(3) An: Ana kök anlamının yakın muhitine taşıdığı anlatan ektir.

(4) Ad: Yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık anlamlarile ana kök mefhumunun kendi muhitine taşmış olduğunu anlatan ektir.

(5) Ar: İşte bu mefhumun kat'î ve müspet olarak o muhitte tekar-rür ve temerküzünü anlatır.

(6) Eğ: Bu manayı tayin eder, tamamlar ve isimlendirir.

(Ağ + am + an + ad + ar + eğ = Ağamanadareğ): Âmirliğin bir süje üzerinde, yakın muhitine de taşmak suretile, tesebbüt ve tekar-rürünün ifadesi, demek olur.

Lâtince, fonetik icabı, kelimenin ana kökü kendisini temessül etti-ren radikalle kaynaşarak bunun ve (4) numaralı cüzün başlarındaki vo-kaller ve sondaki (ğ) düşmüş, kelime (*mandare*) şeklini almıştır.

Bizde "kumanda,, yerine halk dilinde kullanılagelmekte olan (*Kuman-dar*) sözü bu lâtince şekil ile yakınlık göstermektedir. Denizcilikte kulla-nılan (*Komodör*) sözü de bunlardan uzak değildir.

Türkçede söylenişleri ile (*kumandan*), (*kumandar*) ve (*komodör*) sözlerinin etimolojik şekillerini yazalım :

(1) (2) (3) (4) (5)
Kumandan : ok + um + an + ad + an
Kumandar : ok + um + an + ad + ar
Komodör : ok + om + oğ + od + or

Bu kelimelerin 1, 2, 4 numaralı cüzüleri biribirinin aynıdır ve hep bir anlamdadır. İkinci ve üçüncü kelimelerin sonundaki tekarrür ve te-merküz anlatmaktadırlar.

Şimdi şu (*kumandan*) sözünü analiz edelim :

(1) Ok: Ana kök yerini tutan birinci derece prensipal köktür. "Sa-hiplik, efendilik, hakimiyet, kuvvet, kudret,, anlamlarına gelir.

(2) *Um*: Kök mefhumunu kendinde tecelli ve tecessüm ettiren süje veya objeyi gösterir.

(3) *An*: Burada (. + *n*) ekiyle izahı mümkün olmıyan bu ekin (*ağ*) dan değişme olduğu anlaşılıyor.

Not: 3. — Bu tebadül biraz izaha muhtaçtır.

Evvelâ, kelimedede (. + *n*) ekinin anlattığı yakın muhite nüfuz manası son cüzü olan (*an*) ile zaten anlatılmaktadır. Bir kelimedede ikisi de aynı veya birbirine yakın manaya gelen iki eleman bulunur ve bunlardan birinin ayrıca bir rolü olmazsa bu iki elemandan birinin başka bir elemanın yerini tuttuğuna hükmetmek lâzımgelir. Saniyen, kelimenin fransızca şekli olan *Commandant* sözünde yanyana iki (*m*) vardır. Türk fonetik kanununa göre birbirinin aynı olan iki konson yanyana bulunursa bunlardan birinin bir uzatmadan değişme olması lâzımgelir.

Bu takdirde (*Ok + um + ağ*) şeklindeki (*ğ*) nin morfolojik değişme ile (*m*) olması lâzımgelirdi. Bu (*m*) yerine (*n*) gelişinin iki sebebi vardır:

(1): Beşinci cüzü olarak gelen (*n*) üçüncü cüzü olan ve ikinci cüzün aynı bulunan (*m*) üzerine tesir yapmıştır.

(2): Türkçenin genizden gelen ve birinci kategori konsonlardan olan (*n*) si bir (*n*) ve bir (*ğ*) seslerinin kaynaşmasından doğduğı için (*n*) nin (*ğ*) ye çevrilmeğe tabii bir meyli vardır.

Üçüncü kelimedeki (*ağ*) şekli de bu (*an*) ın (*ağ*) dan değişme olduğunu gösterir.

Bu üçüncü cüzü, (*an*) yerine (*ağ*) olarak alınınca, (*Ok + um + ağ = Okumağ*) şekli teşekkül etmiş olur ki (*ağ*) ekinin isimlendirme rolüne göre, âmirlik ve efendilik sıfatlarını haiz olan kimsenin adı manasını verir.

(4) *Ad*: Âmirlik, efendilik, hakimiyet evsafının yapılmış olduğunu gösteren yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık anlamına bir ektir.

(5) *An*: Bu hakimiyetin muhitine nafiz olduğunu gösterir ektir.

Bu halde:

(*Ok + um + ağ + ad + an = Okumağadan*) sözünde baş vokal düşmüş üçüncü unsurun (*ğ*) si (*n*) ye çevrilmiş ve bundan sonra gelen vokal de eriyerek kelime son morfolojik ve fonetik şeklini almış olur: *KUMANDAN*.

Kumandan sözü de, tıpkı (*Komutan*) gibi âmirlik ve efendilik sıfatlarını haiz olan ve buyuruğı kendi muhiti üzerinde de nafiz ve müessir bulunan bir kimseyi gösterir.

AMİR

Not: 4. — Arapçada (Kumandan) makamında kullanılan (*âmir*) sözünün etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3)
ağ + am + ir

(1) *Ağ*: “Kuvvet, kudret, sahiplik, efendilik,, anlamlarına ana köktür.

(2) *Am*: Ana kök manasını temsil eden, tecessüm ve tecelli ettiren süje veya objeyi gösterir.

(3) *İr*: Bu kuvvet ve kudretin bir süjede tekarrür ve temerküzünü anlatan ektir.

Bu üç cüzüden çıkan anlam “kendisinde sahiplik, efendilik, hâkimlik, âmirlik vasıfları mütemerkiz bulunan bir şahıs,, demek olur. Halbuki (*Komutan*) ve (*Kumandan*) da bu kudretin icra edildiği ve muhitine de nüfuz eylediği anlamları da vardır.

İ. N. DİLMEN

ASKER [1]

Kelimeyi etimolojik unsurlarına ayırılım:

(1) (2) (3) (4)
Ağ + as + ak + er

(1) *Ağ*: ana köktür. «Yükseklik, büyüklük, kuvvet, kudret, sahiplik, efendilik» anlamlarınadır.

(2) *As*: (. + s) ektir. Ana kök mefhumunun oldukça geniş bir sahada bir süjeye ittisalini gösterir. O süjeyi gösteren de:

(3) *Ak*: unsurdur.

(4) *Er*: ana kökteki kuvvet, kudret, sahiplik, efendilik, yükseklik, büyüklük... mefhumlarının oldukça geniş bir sahada (*ak*) ile gösterilen süje üzerinde tekarrür ve temerküz ettiğini gösteren ektir.

(*Ağ + as + ak + er = Ağasaker*): ana kök kendisinden sonra gelen ek ile kaynaşmış, (*ak*) unsurunun başındaki vokal de düşerek kelime son morfolojik ve fonetik şeklini almıştır: ASKER.

ASKER: oldukça geniş ölçüde bir kuvvet ve temerküz eylediği süjeyi gösterir ki (*Asker*) in manası da bundan ibarettir.

[1] Ulus gazetesinin 18 - 1 - 1936 tarihli sayısından.

Not: 1 — (*Ağ*) in yükseklik ve büyüklük anlamı Türk lehçelerinde pek açık örneklerle görülür.

- I. *Ağa* = Büyük birader, efendi, seyit, zevç, ricalden biri.
- II. *Ağalık* = Âmirlik.
- III. *Ağan* = Sait.
- IV. *Ağınma* = Suut.
- V. *Ağınmak* = Suut etmek.
- VI. *Ağma* = İtilâ, suut.
- VII. *Ağmak* = İrtika etmek, pervaz etmek, suut etmek, tayaran etmek, taali etmek, terakki etmek, tereffü etmek, huruç etmek.

ÇERİ

Not: 2 — Eski Türk lehçelerinde “*asker*,” anlamına kullanılan “*Çeri*,” “*Çeriğ*,” ve “*Çerik*,” [1] kelimelerinin etimolojik şekillerini “*asker*,” kelimesinin etimolojik şekliyle altalta yazalım:

<i>Asker</i>	:	(1)	(2)	(3)	(4)
		ağ	+ as	+ ak	+ er
<i>Çeri, çeriğ</i>	:	eğ	+ eç	+ er	+ iğ
<i>Çerik</i>	:	eğ	+ eç	+ er	+ ik

İkinci cüzüde ($s = \ç$) olduğundan ve ilk kelimedede üçüncü görünen süje anlatıcı unsur, öteki kelimelerde (*er*) den sonra gelmekle yer değiştirdiğinden kelimeler haddi zatinde hep bir demektir.

SOLDAT

Not: 3 — Avrupa dillerindeki *soldat* kelimesinin etimolojik şekli şudur:

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Oğ	+ os	+ ol	+ oğ	+ at

- I. Kamusu Türkî; Türk Dili Lûgati; İbnümühena Lûgati.
- II. Karayim metinleri.
- III. Yunus Emre Divanı.
- IV. İbnümühenna Lûgati.
- V. Radlof, I. « Baraba ve Koman lehçeleri ».
- VI. Lehçe - tül - lûgat.
- VII. Büyük Türk Lûgati « Osmanlı ve Çağatay lehçeleri »; Atalar sözü; Feriştioğlu lûgati; Babus; Radlof, I. “ Çağatay lehçesi „; Divanü Lûgat - it - Türk; Kamusu Türkî.

[1] Kamusu Türkî; Türk Dili Lûgati; Pavet de Courteille lûgati; Dede Korkut kitabı; Tuhfe-tüzzekiye; Oğuz destanı; Uygur endeksi; Mukaddeme - tül - edep; Uygurca Kuran tercümesi.

Bunu analiz edelim :

(1) *Oğ*: yükseklik, büyüklük anlamına ana küktür.

(2) *Os*: bu anlamın oldukça geniş bir sahaya yayıldığını anlatan ektir:

(3) *Ol*: mefhumun en geniş ve engin sahaya kadar şümulünü gösteren ektir.

(4) *Oğ*: [burada (*od + at*), aynı konsonun arka arkaya gelişini gösterdiğinden Türk fonetik kanununa göre birincisi uzatma olarak alınmıştır. [1]]: süjeyi gösteren unsurdur.

(5) *At*: bu yaygın ve engin anlamın süjede yerleştiğini gösterir ektir.

Bu halde (*soldat*): yükseklik ve büyüklük mefhumunun oldukça geniş bir sahada ve umumî ve şamil olarak bir süje üzerinde teessüsünü gösterir.

(*Soldat*) nın (*Asker*) den farkı, oldukça geniş bir saha gösterdikten sonra bunu daha umumî ve şamil sahaya da yayarak müphemleştirmesinden ve bir de tekarrür ve temerküz anlatan (*r*) yerine yapılmış olmaklık mefhumunu veren (*t*) ekini almasından ibarettir.

LEŞKER

Not: 4 — Farsça denilen (*Leşker*) sözü (*Asker*) ve (*Soldat*) analizelerini birbirine bağlar gibi görünüyor. Üçünün de etimolojik şekillerini altalta yazalım:

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
<i>Asker</i>	: ağ	+ as	+ ak	+ er	+ .
<i>Soldat</i>	: oğ	+ os	+ ol	+ oğ	+ at
<i>Leşker</i>	: eğ	+ el	+ eş	+ ek	+ er

Bu üç şekil karşılaştırılınca görülen manzara şudur:

1 — Ana kökler - vokal değişimleriyle - hep birbirinin aynıdır ve bir anlamdadır.

2 — Ana kök mefhumunun oldukça geniş sahaya yayılmasını gösteren ekler, birinci ve ikincide (*s*) konsonu ile ikinci cüzü, üçüncüde (*ş*) konsonu ile üçüncü cüzü olarak gelmiştir.

3 — Süjeyi gösteren ekler, birincide üçüncü ve ötekiler de dördüncü cüzüdür; (*k*) konsonu ikinci sözde (*ğ*) ye çevrilmiştir.

4 — Tekarrür ve temerküz anlatan ek ikinci kelimedede yoktur. Birinci ve üçüncü kelimelerde son cüzüdür.

[1] Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik bakımından Türk Dili Analiz Yolları; s. 14.

5 — Umumiyet ve şümül anlatan ek, birinci kelimedede yoktur. İkinci ve üçüncü kelimelerin birinde üçüncü, birinde ikinci cüzü olarak gelmiştir.

CÜNT - CEYŞ

Not: 5 — Arapça (*Cünt*) ve (*Ceyş*) kelimelerinin etimolojileri de yukarki analizden pek uzak değildir. Etimolojik şekillerini yazalım:

	(1)	(2)	(3)	(4)
<i>Cünt</i>	: üğ	+ üc	+ ün	+ üt
<i>Ceyş</i>	: eğ	+ ec	+ ey	+ iş

(1) *Üğ, eğ*: kuvvet ve kudret anlamıyla ana köktür.

(2) *Üc, ec*: oldukça geniş saha gösteren ektir.

Bu iki cüzüde her iki kelime müşterektir. Bundan sonrasında yerler karışıyor.

(3) Birincide (*n*) ve ikincide dördüncü cüzü olarak (*ş*) konsonu ile mefhumunun yakın muhitine yahut biraz daha uzak bir sahaya yayıldığı ifade ediliyor.

(4) Birincide (*t*) konsonu ile yapılmış olmaklık, yapıcılık anlamı verilerek, ikincide (*y*) konsonu ile doğrudan doğruya süje gösteriliyor. Bu analizlere göre:

Ceyş: kuvvet ve kudretin oldukça geniş bir ölçüde olarak bir süjenin yine oldukça geniş muhitine yayıldığını ifade eder demektir.

ORDU

Kelimenin etimolojik şekli şudur:

(1)	(2)	(3)	(4)
Oğ	+ or	+ ud	+ uğ

(1) *Oğ*: ana köktür. İki anlama alınabilir:

a) Kuvvet, kudret, büyüklük, yükseklik.

b) Kesret, çokluk.

(2) *Or*: ana kök mefhumunun kat'î bir nokta veya saha üzerinde tessebbüt ve tekarrürünü anlatan ektir.

(3) *Ud*: yapıcılık, yaptırıcılık anlamlarıyla fail olan süje veya objeyi gösterir.

(4) *Uğ*: kelime mefhumunu tamamlayan, tayin ve ifade eden, isimlendiren ektir.

Ana kökün: a) «kuvvet, kudret, büyüklük, yükseklik» manası alındığı takdirde:

(*Ordu*): büyüklüğün, kuvvet ve kudretin üzerinde temerküz ettiği bir failin ismi olur.

Ana kökün: b) «çokluk» anlamına göre de (*Ordu*) çokluğun temerküz ve taayyün eylediği müessir ve fail bir varlığın adıdır.

Her iki anlam *ordu*'dan anlaşılan manaya uygun gelmektedir.

Not: Ordunun Fransızcası olan *Armée* kelimesinin etimolojik şeklini *ordu* kelimesinin etimolojik şekli ile altalta yazalım:

	(1)	(2)	(3)	(4)
<i>Ordu</i>	: oğ	+ or	+ ud	+ uğ
<i>Armée</i>	: ağ	+ ar	+ im	+ eğ

Görülüyor ki kelimeler etimoloji bakımından birbirinin aynıdır. Ana kök ve tekrür ve temerküz ifade eden ilk ek farksızdır. Üçüncü unsur birinci kelimedede failiyet, ikinci kelimedede ise doğrudan doğruya süje göstermektedir. Son ekler de aynı şekil ve manadadır.

İ. N. DİLMEN

ELEKTRİK [1]

Kelimenin etimolojik şeklini ve onun altına - ne olduğunu söylemek-
sizin - başka bir etimolojik şekli yazalım:

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
eğ	+ el	+ ek	+ it	+ ir	+ ik
ay	+ al	+ ığ	+ it	+ ır	+ ık

(1) *Eğ, ay*: Birincisi ana kök, ikincisi doğrudan doğruya onun yerine geçebilen birinci derece prensipal köktür. İkisi de "zıya, ışık, aydınlık," anlamlarınadır.

(2) *El, al*: (. + I); ektir. Kök mefhumunun geniş, engin, genel, yaygın bir sahaya şumulünü gösterir.

(3) *Ek, ığ*: Bu şamil mefhumu üzerine alan süje veya objeyi gösterir unsurdur.

(*Eğ + el + ek = Egelek*): "engin bir sahaya yayılmış bir ışık," demek olur.

Not: 1. — Bu kelimeye doğrudan doğruya Türk lehçelerinde bu mana ile rastlıyamadık. Fakat mananın doğruluğunu göstermek için şu iki şekli karşılaştırmak kâfidir:

[1] *Ulus* gazetesinin 19 - I - 1936 tarihli sayısından.

- I. eğ + el + ek
II. ığ + ıl + ık

II. Numaralı kelimedede ana kökün anlamı "sıcaklık,, tır. Ana kök kendisinden sonra gelen ekle kaynaşarak kelime - hep bildiğimiz - "ılık,, şeklini alır ki sıcaklığı en geniş sahaya yayılarak azalmış olan süje veya obje demektir.

Buna kıyasen I. numaralı kelimenin de ışığı en geniş sahaya yayılmış olan obje demek olacağına kolaylıkla hükmedilir.

(4) *İt, it*: yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık anlamlarıyla mefhumu tamamlayan bir ektir. Geniş ve umumî sahaya yaygın ziya mefhumunun husule gelmiş olduğunu anlatır.

(5) *İr, ir*: (. + r); ektir. Mefhumun kat'î ve muayyen bir noktada temerküz ve tekarrürünü ifade eder.

(6) *İk, ık*: mefhumun üzerinde tekarrür ettiği süje veya objeyi gösteren prensipal unsurdur.

Bu analize göre:

1. — *Elektrik*: gayet geniş, umumî, müphem bir sahaya yayılmış olan ziyanın muayyen bir obje üzerinde tessebüt ve tekarrürünü anlatır.

2. — Demin ne olduğunu söylemeksizin etimolojik şeklini yazdığımız kelimeyi okuyalım: *Yaltırık* = nur, ziya demektir [1].

Not: 2 — «Yal» monosilâbiyle bundan çıkan sözlerde hep ışık, aydınlık, parlaklık mefhumları vardır.

Burada şu birkaç misali gösterelim :

- I — *Yal* = mücellâ.
II — *Yala* = siraç.
III — *Yalabımak* = iltima etmek, lemean etmek.
IV — *Yalabuk* = dirahşan, lemadar, rahşan.
V — *Yaltırmak* = iltima etmek.
VI — *Yaldıramak* = ziya vermek.
VII — *Yaldırgan* = rahşan.
VIII — *Yaldırıcı* = muzi.

[1] Uygur metinleri: Uygurika ve uygun endeksi.

I. Lehçei Osmanî.

II. Türk Dili lûgati.

III. Babus: Burhanı katı.

IV. Dede Korkut kitabı: Babus.

V. Balkar lehçesi.

VI, Musarriha - tül - esma.

VII. Bahr-ül- garaip.

VIII. Musarriha - tül - esma.

- IX — *Yaldız* = cilâ.
 X — *Yalın* = alev, şule.
 XI — *Yalınlanmak* = iştiâl etmek, şulelenmek, müştâil olmak.
 XII — *Yallı* = şuledar.
 XIII — *Yaltamak* = Lemean etmek.

Not: 3. — (*Yaltırık*) kelimesinin tam medlûlü iki şeyi birbirine sürmek suretiyle elde edilen şule ve ziyadır. Elektrik te müspet ve menfi iki kutbun karşılaşmasıyla ziya saçan bir kuvvet olduğuna göre, elektrik şuağı yaltırıktan başka birşey değildir. İlk ateş yakma vasıtası olarak kullanılan şeyler iki taşı birbirine sürtmek, daha sonra, demir bulunduğu zaman, bir taşı bir demire sürtmek olduğuna göre, bu manaya türk dil jenesinin bulup çıkardığı (*yaltırık*) sözü sonra keşfedilen (*elektrik*) adının da kaynağı olmuştur.

Bu isim, Grekçe *elektron* ve Lâtince *elektrum* ile birdir. Ancak bunun «sarı kehlibar» demek olduğu yolundaki zanna mahal yoktur.

Grekçe ve Lâtince denilen sözlerin etimolojik şekillerini (*yaltırık*) ve (*elektrik*) sözlerinin etimolojik şekilleriyle karşılaştırınca hakikat meydana çıkar :

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
<i>Yaltırak</i> :	Ay	+ al	+ ığ	+ it	+ ır	+ ık
<i>Elektrik</i> :	eğ	+ el	+ ek	+ it	+ ir	+ ik
<i>Elektron</i> :	eğ	+ el	+ ek	+ it	+ ir	+ on [*]
<i>Elektrum</i> :	eğ	+ el	+ ek	+ it	+ ir	+ um

Görülüyor ki bu sözlerin hepsi de gayet geniş bir saha üzerinde yaygın bir halde husule gelen ve muayyen ve müspet bir noktada temerküz ve tekarrür eden ziya demektir.

İ. N. DİLMEN

IX. Kamusu Türkî.

X. — Uygur endeksi: Karayim metinleri, Türk Dili lûgati; Kamusu Türkî; Çağatay lûgati; Pave dö Kortey Lûgati.

XI. Biyanki lûgati; Kamusu Türki; Kamus tercümesi; Ferhenknamei sâdi.

XII. Kamusu Türkî.

XIII. Divanı lûgat - it - türk.

[*] Buradaki (n) konsonu (ğ) den değişme olarak manayı tesbit rolünü yapmaktadır.

YOL

“YOL, VIOE, VIA,, SÖZLERİYLE “RAH, ARA, RUE,,; “ODAS, OYMOS, METHODE,, , “TARİK,, , “TARİH,, KELİMELERİNİN ETİMOLOJİ, MORFOLOJİ, FONETİK VE SEMANTİK BAKIMINDAN ANALİZİ [1]

“Yol,, kelimesi, “Ulus,,un dil anketine girmiş olan sözlerden biridir. Fransızcada bu anlamda “voie,, ve “route,, kelimeleri kullanılır. Bunlardan “voie,, nın lâtincesi “via,, , eski grekçesi “odos,, [2] ve “oymos,, , eski Kelt lehçelerindeki şekilleri de “vail, wail,, ve “weg,, dir. Aynı anlamı farsçada “rah,, ve arapçada “tarîk,, kelimeleri anlatırlar. “Tarîk,, kelimesi şekliyle “tarih,, sözünü de hatırlatır.

Bu sözleri “Güneş - Dil,, teorisinin kanunlarına göre analiz edelim :

I. YOL

Kelimesinin etimolojik şekli şudur :

(1) (2) (3)
Oğ + oy + ol

(1) Oğ: Ana köktür. Burada manası “imtidat,,tır.

(2) Oy: Ana kök mefhumuna kendinde tecelli ve tecessüm ettiren süje veya objeyi gösterir afikstir.

(3) Ol: (- + l); ektir. Ana kök manasının, onu temsil eden süje veya obje üzerinde geniş, müphem, umumî, engin ve şâmil bir vasıfla tecelli ettiğini anlatır.

(Oğ + oy + ol + oğoyol) sözünde baştaki ana kök, kendisini temsil eden süje veya obje ile kaynaşmış, baştaki vokal de düşerek son fonetik ve morfolojik şekil vücut bulmuştur: Yol.

YOL: geniş bir imtidat demek olur ki, konkre olarak “yol,, denilen şey de bundan ibarettir.

[1] Ulus gazetesinin 20, 21 - I - 1936 tarihli sayısından.

[2] Buradaki “d,, peltek okunan bir konsondur.

Not: 1 — (*Yol*) un abstre olan anlamı da, bu konkre manadan çıkmıştır. Herhangi bir işte umumî olarak tutulan gidiş tarzına da “*yol*,” derler. Bu halde ana kökün “*imtidat*,” anlamı kafamızın düşünüşündeki imtidada bağlanarak, bir işi cüşürmede zihnimizin umumî ve geniş imtidadı, o işte tuttuğumuz *yol* demek olur.

Ana kökün ve onun yerini tutan (*oy*) elemanın bir anlamı da “*akıl*,”dır. “*Yol*,” un abstre anlamı, ara köke bu mana verilere de izah edilebilir. Bu takdirde (*yol*): aklın herhangi bir süje üzerinde geniş ölçüde tecellisinden ibaret olur ki “*meslek ve mezhep*,” anlamlarile (*yol*) da budur.

II. VOIE

Not: 2 — Bu anlama olarak kullanılan fransızca “*voie*,” kelimesiyle bunun lâtincesi olan “*via*,” ve Keltçesi olan “*vail*,” “*wail*,” ve “*weg*,” sözlerinin etimolojik şekillerini “*yol*,” un etimolojik şekli ile altalta yazarak karşılaştıralım:

	(1)	(2)	(3)	(4)
Yol	: Oğ + oy + ol			+ .
Voie	: oğ + ov + uğ			+ ağ
Via	: iğ + iv + iğ			+ ağ
Vail	: ağ + av + ay [*]			+ .
Wail	: ağ + av + ay [*]			+ .
Weg	: eğ + ev + eg			+ ,

Bu tablonun gözönüne koyduğu dil manzarası şudur:

(1) *Oğ, iğ, ağ, eğ*: hep “*imtidat*,” anlamı veren “*V. + ğ*,” ana kökünden ibarettir.

(2) *Oy, ov, iv, av, ev*: hep ana kök anlamını temsil eden elemandır. “*V = y*,” olduğu malûmdur. Burada görülen şekiller de bir (*V. + y“v*,”) den ibarettir.

(3) Bu kısımda asıl eleman genişlik, umumilik ifade eden (*. + l*) ekidir. Türkçesinde bu eleman aç kça mevcuttur. Keltik aslında da (*i*) ile birleşerek “*y*,” telâffuzu almış olan bu “*l*,” yi - söyleyişte değilse de, imlâda - görüyoruz. Bu halde “*. + ğ*,” ve “*. + y*,”leri de bu “*. + l*,”den değişme gibi alabiliriz.

[*] Bu iki “*ay*” ın asıl yazılışlarındaki “*il*” elemanına dikkat edilmelidir. Avrupalılarda “*y*,” gibi okunan bu imlâda “*yol*,” daki “*l*,” elemanının arkaik varlığı kendini göstermektedir.

Böyle almayıp ta doğrudan doğruya (. + g "y,,) olarak telâkki etsek bile, yine mana bozulmaz. Çünkü bu takdirde bu eleman mefhumun süje veya objesine delâlet eder ki "imtidat" anlamının bir süje veya obje üzerinde tecellisi manası çıkmış olur.

(4) Yalnız Fransızca ve Lâtince şekillerde görünen bu "ağ,, , kelimeyi isimlendiren son ektir [1].

Görülüyor ki bütün bu kelimeler bizim "yol,, sözünden başka birşey değildir.

III. RAH. ARA

Not: 3. = Farsçada yol manasına kullanılan (rah) kelimesinin etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3)
Ağ + ar + ah

(1) Ag: "İmtidat,, anlamına ana köktür.

(2) Ar: Ana kök anlamının herhangi bir süje veya obje üzerinde tekrür ve temerküzünü anlatan ektir. O süje veya obje de

(3) Ah: elemaniyle ifade edilmiştir.

Bu analize göre «Ağ + ar + ah = ağarah», - ana kök kendisinden sonra gelen unsurla kaynaşarak ve baş vokal düşerek - "rah,, : herhangi bir süje veya obje üzerinde imtidat mefhumunun takarrürünü anlatır ki, bu da Türkçenin "ara,, kelimesinin aynıdır.

İki kelimenin etimolojik şekillerini altalta yazalım:

(1) (2) (3)
Rah : ağ + ar + ah
Ara : ağ + ar + ağ

Görülüyor ki "rah,, in manası iki yer arasındaki imtidattan, aralıktan başka birşey değildir.

Hâtıra. — Fransızca (rue) kelimesi de bu sözlerin aynıdır.

IV. ODOS, OYMOS

Not: 4. — Grekçede "yol,, anlamına kullanılan bu iki kelimenin etimolojik şekilleri şunlardır:

(1) (2) (3)
Odos : oğ + od + os
Oymos : oy + om + os

[1] Fransızca ve lât ncede görünen bu "ağ + uğ,, ve "ağ + iğ,, şekilleri de bunların Keltik asıllarında olduğu gibi düşmüş bir "l,, nin yerini tutmak üzere kurulduğu hissini vermektedir.

Her iki kelimenin bir olduğu görülüyor:

(1) *Oğ, oy*: "İmtidat,, anlamına ana kök, yahut onun yerini tutan birinci derece prensipal köktür.

(2) *Od, om*: Sahip, yahut süje ve obje anlamlarıyla mefhumu tecelli ve tecessüm ettiren afikslerdir.

(3) *Os*: Bu son eleman iki suretle izah edilebilir:

a) Doğrudan doğruya oldukça geniş bir saha anlatan (. + s) eki olarak alınabilir. Bu takdirde (*odos*) ve (*oymos*): oldukça geniş bir sahada imtidadın bir sahip veya bir obje üzerinde tecellisini anlatır.

b) Buradaki (s) konsonu, mefhumu tayin ve ifade eden bir "ğ,, den bozulma gibi alınabilir. Bu takdirde de kelimelerin manaları bir imtidadın bir sahip veya bir obje üzerinde tecellisinden ibaret olur.

V. METHODE

Not: 5. — Bu "*odos*,, kelimesinden Fransızca "*méthode*,, sözü çıkar. *Méthode* kelimesi kompozedir: (*Meth* + *ode*) dur.

I. *Meth* veya *meta*: etimolojik şekilleri şöyledir:

(1)	(2)	(3)	(4)
Meth:	eğ + em	+ et	+ ah
Meta:	eğ + em	+ et	+ ağ

(1) *Eğ*: Parlaklık, temizlik, doğruluk anlamlarıyla ana köktür.

(2) *Em*: Ana kök mefhumunu tecelli ve tecessüm ettiren elemandır.

(3) *Et*: Mefhumun yapılmış, vukua gelmiş olduğunu gösteren ektir.

(4) *Ah, ağ*: Kelimeyi tamamlayan ve isimlendiren sonektir.

Ana kök kendisinden sonraki afiksle kaynaşıp baştaki vokal de düşerek kelime "*meth*,, veya "*meta*,, şekillerini alır ki "belli, doğru, dürüst,, anlamlarına gelir.

Türkçede "*mat*,, kelimesi de "dürüst,, demektir [1].

II. *Ode*: Etimolojik şekli şudur:

(1)	(2)	(3)
Oğ	+ od	+ eğ [2]

[1] Radlof, IV. "Teleüt Lehçesi,,.

[2] Burada kelimenin Fransızca okunmaz (e) ile bitişi ve bunun da (cğ) etimolojik unsuruyla ifadesi, yukarda (*odos*) analizinde (s) nin (ğ) olduğu hakkındaki düşünceyi teyit eder.

(1) *Oğ*: İmtidat anlamına ana köktür.

(2) *Od*: Sahiplik anlamıyla ana kök mefhumunu tecelli ettiren unsurdur.

(3) *Eğ*: Kelimeyi tamamlayan ve isimlendiren ektir.

Ana kök, kendini tecelli ettiren unsurla kaynaşarak ve sondaki (*ğ*) de düşerek kelime (*ode*) şeklini alır ki bu da (yol) demektir.

Bu halde (*meth + ode*): belli, doğru bir yol anlamına gelir.

Görülüyor ki, herhangi bir ilimde tutulması gerekli yola delâlet eden (*metot*) sözü Türk kösünden kaynamış bir sözdür.

VI. TARİK

Not: 6. — Arapçada “yol,, manasına kullanılan “*tarîk*,, kelimesinin etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3) (4) (5)
Ağ + at + ar + iğ + ik

(1) *Ağ*: “İmtidat, uzunluk,, anlamına ana köktür.

(2) *At*: “Yapılmış olmaklık,, anlamıyla ana kök mefhumunu tecelli ve tecessüm ettirir.

(3) *Ar*: Bu “uzunluk,, ve “imtidat,, anlamının tekarrür ve temerküzünü anlatır. Uzunluğun üzerinde tekarrür ve temerküz eylediği süje veya objeyi gösteren eleman da

(4) *İğ*: unsurdur.

(5) *Ik*: Bütün bu mefhumu isimlendirir, tayin ve ifade eder.

(*Ağ + at + ar + iğ + ik = Ağatariğik*) sözünde, ana kök, kendisini temsil eden unsurla kaynaşarak başındaki vokal düşmüş, dördüncü unsur da -yalnız bir uzatma izi bırakarak- ortadan kalkmış, böylece kelime son fonetik ve morfolojik şeklini almıştır: *Tarîk*.

Tarîk: kendisinde uzunluk mefhumu fail ve nafiz bir surette tekarrür eden bir objenin adıdır ki buna da dilimizde (*yol*) derler [1].

Hatıra. — Fransızca “*route*,, kelimesi de (*tarîk*) sözünün elemanlarının yerleri değişmiş bir şekildedir.

Etimolojik şekillerini altalta yazarsak bu hakikat hemen görünür:

(1) (2) (3) (4) (5)
Tar k: Ağ + at + ar + iğ + ik
Route: Uğ + ur + ut + eğ +

[1] Arapçadaki “*tarîk*,, kelimesi de, bizim “*yol*,, kelimesi gibi, hem konkrete, hem de abstre anlamlarda kullanılır.

Görülüyor ki, "voie, via, vail, wail, weg, odos, oymos, rah, rue, route, tarik,, sözlerinin hepsi de Türk "Güneş-Dil,, analizleriyle manalarını ortaya koymaktadırlar. Bununla beraber, "yol,, anlamını ifade hususunda en ileri ve mütekâmil kelime, yine "yol,, sözüdür.

VII. TARİH

"Tarik,, sözünün etimolojik şekli, bu kelime ile "tarih,, sözünün de bir kökten geldiğini gösterir:

"Tarih,, in etimolojik şekli şudur:

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Ağ	+ at	+ ar	+ iğ	+ ih

Görülüyor ki aradaki tek ayrılık, "tarik,, te son eleman "ik,, iken "tarih,, te "ih,, olmasından ibarettir. "K,, ile "h,, aynı kategoriden ve rolleri de birdir.

Mana cihetine gelince, "tarik,, üzerinde uzunluk tekrarr eden bir objeyi göstermekte olduğuna göre, bu uzunluğu zaman bakımından alır ve eskiden günümüze doğru olan zaman uzanışını düşünürsek "tarih,, mefhumu da kendini göstermiş olur.

I. N. DİLMEN

ARŞİTEKT - MİMAR

Architecte

Kelimenin orijini olmak üzere Grekçe olduğu söylenen[1], (*arkhitectôn*) gösteriliyor. Kelime kompozedir: *Arkh* + *itectôn*.

Nouveau Petit Larousse ta kelime şu suretle ikiye ayrılıyor: "*Archos* + *tektôn*,,.

Arkh + *itectôn* = *maître* + *constructeur*.

Archos + *tektôn* = *chef* + *ouvrier* [2].

Kelimeleri Türk imlâsiyle yazarak etimolojik şekillerini - altalta gösterelim:

[1] Ulus gazetesinin 25-1-1936 tarihli sayısından.

[2] Litré lûgatinde kelimenin etimolojisi şöyle gösteriliyor: *arho* = kumanda etmek (*arhont* kelimesine bakınız) + *tehton* = genel olarak işçi ve özel olarak doğramacı; "*architecte*,, kelimesi de doğramacılar ustası manasınadır.

"*Dictionnaire etymologique de la langue française*,, de kelimenin Fransızcaya 1510 tarihinde girdiği, lâtince *architectus*, *architectonicus*, *architectura*'dan ve bunun da grekçe *arkhitectôn*'dan geldiği ve *tectôn*'un tahta üzerinde çalışan amele demek olduğu yazılıdır.

I. Arkh, archos

- I. — *Arkh* : ağ + ar + ak + oh
 II. — *Archos* : ağ + ar + ak + os

İki kelimedede ayrı ayrı görünen son harflerdir. Halbuki (ğ, y, g, k, h) Türk lehçelerinde (s, z, ş...) ye tahavvül eder. Onun için rol itibariyle burada (h = s) tir.

(1) *Ağ*: Kendinden sonra gelen söz unsurunun vokali ile kaynaşarak düşmüş olan köktür. Manası burada "büyüklük, yükseklik, kudret,, demektir.

(2) *Ar*: Kökteki mananın bir süje veya objede tekarrürünü gösterir ektir.

(3) *Ak*: Kök anlamının kendi üzerinde tekerrür ettiği obje veya süjeyi gösterir.

(4) *Oh (os)*: Kendi üzerinde kök mefhumu tekarrür eden süjenin manasını tamamlar ve isimlendirir ektir.

O halde : "ağarakoh, ağarakos,, kelimeleri son almış oldukları morfolojik ve fonetik şekilleriyle yazalım : -" *ark,arkos,,* "Maître ve chef,, yani "büyük olan, kuvvetli olan, efendi olan,, demektir.

Not: 1 — kelimeyi biz bugün "hami, himaye, iltimas, muzahir,, [1] anlamlarında "arka,, şeklinde kullanmaktayız. Kelimenin "arha,, şekli de vardır. "Himaye edilmiş, tatmin edilmiş,, manasına olan (*arhayın*) kelimesinde görüldüğü gibi. (*Arkayın*) dahi aynı manadadır [2].

Not: 2 — (Arka) kelimesinden "himaye etmek, iltimas etmek, itimat etmek,, gibi anlamlarda (*arkalamak*) [3]; "istinat etmek,, anlamında (*arkalanmak*) [4] ve "galip,, anlamında (*arkan*) kelimeleri de vardır [5].

II. İtectôn, Tektôn

Kelimenin ikinci unsuru olan "tecte,, sözü ile bunun aslı denilen "itectôn,, (constructeur), "tektôn,, (ouvrier) kelimelerinin türkçe bakımından analizini yapalım :

- I. — *Tecte* : (1) (2) (3) (4) (5)
 : eğ + it + ek + et + eğ [6]

[1] Divanü Lûgat-it-Türk; Atalar sözü; Kamusu Türkî Türk dili.

[2] Radlof. I. "Çağatay ve Azerî lehçeleri,,; Büyük Türk Lûgati "Çağatay ve Azerî lehçeleri,,

[3] Divanü Lûgat-it-Türk; Radlof. I. "Karakırgız ve Çağatay lehçeleri,,.

[4] Derleme fişleri.

[5] " " "

[6] Fransızcada sondaki "e,, muet orijinde "eğ,, dir.

II. — *İtektion, - Tekton*: eğ + it + ek + et + on

(1) *Eğ*: Yapmak, inşa etmek ("ay,, gibi) anlamına köktür.

(2) *İt*: Kök anlamını yapan, yaptıran veya onun yapılmış olduğunu gösteren ektir.

(3) *Ek*: Kök anlamının kendi üzerinde yapılmış olduğunu gösterir.

(4) *Et*: Bu anlama sahip olan unsuru işaret eder.

(5) *Eğ*: Kelimenin manasını tamamlar ve isimlendirir.

“*Eğiteketeg,,*, son morfolojik ve fonetik şekliyle “*itekte,,*; inşa edici (constructeur, ouvrier) demektir.

Not: 1. — Kelimenin (I.) inci şeklinde sonda bulunan Fransızca (*emuet*) orijinde (eğ) dir.

Not: 2. — Kelimenin (II) inci şeklinde sondaki (n), (ğ) yerine kaim olmuştur. (N), (sağır kef) yani okunmaz (kef) - ki o (ğ) dir - ile ifade edildiği zaman bu nokta daha iyi anlaşılır.

Arşitekt

“*Arkh,,* ve “*arkos,,* sözleri “*tekte,,* ile birleşerek husule gelen (*Arki-tekte*) kelimesi, baştaki “*k,,* “*ş,,* ye tahavvül ederek, *arşitekte*, veya *arşitekt* olur. *Arşitekt* kelimesini, Türkçe orijinden olduğunu bilerek, kullanabiliriz. Bu kelimeyi mimar manasında *arşitek* telâffuz etmek kâfidir ve bu sözü teşkil eden unsurlar kelimeyi mükemmelen tamamlamaktadır. Ondan sonraki (*et*) ilâvesi, ancak (*arşitektür*) kelimesi ile yaratılır. Onun da başkaca izahı vardır:

Mimar

Kelimenin etimolojik şekli şudur:

(1)	(2)	(3)	(4)
(iğ + im + iğ + ar			

(1) *İğ*: Hareket ve faaliyet anlamına köktür.

(2) *İm*: Hareket ve faaliyet kendinde tecelli eden süje veya objeyi gösterir.

(3) *İğ*: Buraya kadar olan kelimenin manasını tamamlar ve isimlendirir.

(*İğimiğ = iğmek = emek*): “çalışmak, sây,, demektir.

(4) *Ar*: Kelime anlamının, müspet ve kesin bir saha veya nokta üzerinde veya o sahada bulunan süje veya obje üzerinde tekarrür ve taayyün ettiğini gösterir.

Kelime iki şekilde mevcuttur :

1. — Etimolojik şeklinde (3) üncü unsur olan (iğ), tıpkı başta bulunan (iğ) gibi, kaynaşarak düşüyor ve kelime (imar) şeklini alıyor. Bu şekil, "çalışma,, yapma,, mefhumunun bir obje üzerinde tekarrürünü gösterir ismidir.

II. — (3) Üncü unsur olan (iğ), fonetik icabı, kendinden evvelki (im) şekline girer. Bu takdirde (iğimimar), ve son fonetik şekliyle, (mimar) olur. Bu kelimedede, mefhum manasının, süje üzerinde tekarrürü görülür.

Not: 1. — "Mimar,, sözü ile "memur,, sözü arasında morfolojik ve semantik bakımdan olduğu kadar, fonetik bakımdan da, hiç bir fark yoktur. Etimolojik şekillerini altalta yazalım :

	(1)	(2)	(3)	(4)
Mimar:	eğ	+ em	+ iğ (m)	+ ar
Memur:	eğ	+ em	+ eğ (m)	+ ur

Görülüyor ki "mimar,, ile "memur,, aynı şeydir. Yani "ceht, emek, gayret, çalışma,, kendi üzerlerinde tekarrür eden süjenin adıdır.

Not: 2. — (Mimar) sözü bizim lûgat kitaplarımızda arapça diye gösterilmiştir [1]. Fakat arap dilinin kelimelerini gösteren lûgatlerle bu söze tesadüf edilmiyor [2].

Bundan da anlaşılıyor ki (mimar) sözü arap dilinin fasih denilen sözleri arasında değildir. Müvellet, yani sonradan yapma denilen sözler sırasına girer. Bu da kelimenin asıl kuruluşunda -arap diline de kök salan ve kaynak olan- Türk dilinin öz malı olduğunu gösterir.

I. N. DİLMEN

DAMAR [3]

"Damar,, kelimesinin etimolojik şekli şudur :

(1)	(2)	(3)	(4)
(ağ	+ ad	+ am	+ ar)

(1) Ağ: ana köktür. Burada iki anlama alınabilir :

a) Esas, hayat, söz

b) Su, mayi

(2) Ad: yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık anlamlarıyla ana kök mefhumunu temsil eden ektir.

(Ağ + ad = ağad) şeklinde ana kök, kendisini takip eden elemanla kaynaşarak (ad) olmuştur. Bu da ana kökün iki anlamına göre :

[1] Kamusu Türkî, Lûgati Naci.

[2] Kamus Tercümesi, Ahterii Kebir.

[3] Ulus gazetesinin 10 - II - 1936 tarihli sayısından :

a) Faal ve müessir bir şekilde hayat ve esas;

b) Faal bir halde mayi ve su demek olur.

(3) *Am*: Doğrudan doğruya süje veya obje anlamıyla ana kök mefhumunu tecelli ettiren elemandır.

(4) *Ar*: Mefhumun muayyen bir nokta veya sahada tekarrür ve temerküzünü ifade eden ektir.

(*Ağ + ad + am + ar = ağa - damar*) sözünde, ilk önce ana kök kendisinden sonraki] elemanla kaynaşmış, sonra da baş vokal düşürek, kelime, son morfolojik ve fonetik şeklini almıştır: DAMAR.

Her bir elemanın anlamı birer kelime ile ifade edilecek olursa, ana kökün iki manasına göre şu şekiller husule gelir:

a) *esas + faal + obje + tekarrür*

b) *su + „ + „ + „*

Ana kökün (a) anlamına göre:

Damar: “ faal bir halde bulunan] esas mefhumunun üzerinde tekarrür ve temerküz eylediği obje,, demek olur.

İçinde, hayatın esası sayılan kanın bulunduğu vücut uzvuna “*damar*,, denildiği gibi, toprağın içinde bir madenin varlığı kendisinde tekarrür eden yerlerde de “*damar*,, adı verilir.

Ana kökün b) anlamına göre de:

Damar: “bir mayinin faal bir halde kendisinde tekarrür eylediği obje,, demek olur ki vücuttaki damarın manası da budur.

D A M

Not: 1 — (*Damar*) sözünün tekarrür ve temerküz ifade eden son elemanı bir tarafa bırakılırsa kelime (*dam*) şeklini alır. Bunun dilimizdeki manası, binanın üstü, sakıf, doğrudan doğruya mesken... v. s. dir.

Bu anlamlara göre (*dam*) ın etimolojik şekli şöyle analiz] edilebilir:

(1) (2) (3)
(ağ + ad + am)

(1) *Ağ*: ana köktür. Burada anlamı “sahip, Allah, efendi,, mefhumlarıdır.

(2) *Ad*: yapıcılık, yaptırıcılık anlamlarıyla ana kök mefhumunu temsil eden ektir. Ana kökle kaynaşarak “hâmi koruyucu,, manasına (*ad*) unsuru vücut bulur.

(3) *Am*: kök mefhumunun taallûk ettiği süje veya objeyi gösterir: Ana kök kendisini takip eden elemanla kaynaşarak ve baştaki vokal

de düşerek husule gelen (DAM): Herhangi birşeyi koruyan, himaye eden, sahabet eden obje demektir.

İnsanı dışarının soğuşundan koruyan meskene, binayı hariçten kar, yağmur ve sairenin nüfuzundan himaye eden sakfa (*dam*) denilmesi, işte bu yüzdendir.

DEM

Not: 2 — Yukarıki kelimenin vokali değişerek husule gelen (*dem*) kelimesinin etimolojik analizi şöyledir :

(1) (2) (3)
(eğ + ed + em)

(1) *Eğ*: ana köktür. Burada bu ana kök şu anlamlara alınabilir:

- Hayat, esas
- Mayi, su
- Zaman

(2) *Ed*: ana kök anlamının faal bir halde bulunuşunu anlatan ektir.

(3) *Em*: ana kök mefhumunun taallûk ettiği süje veya objeyi gösteren elemandır.

Şu analize nazararan (*dem*) kelimesinin manaları şöyle izah edilebilir:

- Faal ve müessir bir halde bulunan hayat özünü temsil eden süje veya obje = kan.
- Faal ve müessir bir mayii temsil eden süje veya obje = kan.
- Faal ve müessir bir zaman parçası = (*dem*) in vakıt anlamı.

TAMIR

Not: 3 — (Damar) kelimesinin birçok Türk lehçelerinde (*Tamar*) ve (*tamır*) şekilleri de vardır. Nitekim (*dam*) kelimesinin de (*tam*) şekli vardır. İki şekilde fark gösteren yalnız “*t-d*” konsonlarıdır ki ikisinin de fonetik ve semantik bakımından bir olduğu malûmdır.

Bu halde (*tamır*) sözü de (*damar*) sözünün şekilce ve manaca aynıdır. Etimolojik şekillerini karşılaştırınca bu hakikat açıkça görülür:

(1) (2) (3) (4)
Damar: ağ + ad + am + ar
Tamır: ağ + at + am + ır

DAMLA

Not: 4 — (Damar) sözünü (*damla*) ile bir asıldan tutarak, içinde kan damlıyan uzva (*damar*) denildiğini ileri sürenler olmuştur. İki

kelimenin münasebetini iyice görmek için (*damlâ*) sözünü de analiz edelim :

(1) (2) (3) (4) (5)
(ağ + ad + am + al + ağ)

(1) *Ağ*: su anlamına ana köktür.

(2) *Ad*: yapıcılık, yaptırıcılık anlamlarıyla ana kök mefhumunu temsil eden elemandır.

(3) *Am*: ana kök mefhumunun taallûk eylediği süje veya objeyi gösterir.

Buraya kadar kelime faal bir halde bulunan bir mayiin taallûk eylediği süje veya objeyi gösterir ki yukardaki (*dem*) kelimesinin analizinin aynıdır ve "su,, demektir.

(4) *Al*: kelime anlamının alelîtlak, gayımuayyen bir sahada tecellisini gösteren ektir.

(5) *Ağ*: kelimeyi tayin ve ifade eden, tamamlıyan ve isimlendiren elemandır.

Şu hale göre, ana kök kendisini takip eden elemanla kaynaşarak ve baş vokal ile dördüncü elemanın vokali ve son elemanın okunmaz (ğ) si de düşerek husule gelen (*Damlâ*) kelimesinin mânası, faal bir halde bulunan, yani durgun olmıyan alelîtlak bir su olur ki (*damlâ*) dan anlaşılana da bundan ibarettir.

D A M L A M A K

Not: 5 — Aynı kelimenin sonundaki beşinci (*ağ*) elemanı, (*am*) a çevrilerek ve sonuna (*ak*) getirilerek (*damlamak*) kelimesi husule gelir. Kelimenin etimolojik şekli şudur :

(1) (2) (3) (4) (5) (6)
(ağ + ad + am + al + am + ak)

Bu analizdeki ilk dört elemanın fonetik ve semantik izahları (*damlâ*) kelimesindekilerin aynıdır.

(5) *Am*: Alelîtlak, gayımuayyen bir su mefhumunu üzerine alan süje veya objeyi gösterir.

(6) *Ak*: kelimeyi tamamlar ve isimlendirir.

Böylece (*damlamak*) kelimesinin de durgun olmıyan alelîtlak bir su varlığının bir süje veya obje üzerinde tecellisinin ismi olduğu anlaşılır.

İşte "*Güneş - Dil*," analizleri, kelimelerin manalarını bu kadar vuzuh ile ortaya çıkarmaktadır.

İ. N. DİLMEN

YAZ - YAY [1]

SÖZLERİNİN VE BENZERLERİNİN "GÜNEŞ - DİL TEORİSİ," ESASLARINA GÖRE ANALİZİ

«YAZ» sözünün anlamları

«Yaz» kelimesi, Türk dilinde başlı olarak iki anlama gelir.

Bunlardan biri yılın dört mevsiminden biri olan sıcak mevsim anlamıdır. Asıl bu anlamda eski Türk lehçelerinde kullanılan kelime «yay» dir. Orhon Yazıtlarında -şimdi ilkbahar dediğimiz mevsim için - «yaz» ve -şimdi yaz dediğimiz mevsim için de - «yay» tabirleri kullanılmıştır. «Yaylak» ve ondan kısaltma olarak «yayla» kelimeleri işte bu «yay» sözünün üremelerindedir.

Türkçede «yay» sözünün de manaları çoktur. Bunlardan başlıcaları şunlardır:

I. «Yaymak» işinin yapılması buyuruğunu gösteren iş sözü.

Bu «yaymak» sözü de konkre ve abstre olarak bir çok anlamlara gelir [2].

a) Bir nesneyi uzunluğuna veya genişliğine gerip açmak, sermek, döşemek: «Kırda halılarını yayıp uzandılar» dediğimizde olduğu gibi.

[1] Ulus gazetesinin 8,9,10,11-IV-1936 tarihli sayısından.

[2] «Kamusu Türkî,, de kelimenin anlamları şöyle sayılıyor: 1) açmak, uzatmak, büyütme, tevsi ve temdit etmek; 2) dağıtmak, saçmak, serpmek, perişan etmek; 3) neşir ve işaa etmek, herkese duyurmak, tamim etmek; 4) sermek, döşemek, açmak, ferşetmek; 5) hayvanatı mer'ada dağıtıp müteferrik bir halde otlamak; 6) ölü ve baygın, yahut hasta düşürmek,, [c: 2, s.: 1541].

«Osmanlıcadan Türkçeye söz Karşılıkları Tarama Dergisi,, nin endeksinde «yaymak,, karşılıkları şöyle sayılmıştır: «Bastetmek, fâşetmek, ferşetmek, işaa etmek, ilân etmek, imale etmek, işaa etmek, neşretmek, perişan etmek, râyetmek, tahrik etmek, tefriş etmek, temhit etmek, teşhir etmek,, [c: 2, s.: 1280].

«Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu,, nda «yaymak,, sözü şu kelimelere karşılık olarak gösterilmiştir: «Neşretmek, tamim etmek, ferşetmek,, Bu asıldan olarak şu karşılıklar da alınmıştır: «Yaygaz = tevatür; yaygazlanan, yaygazlanmış = mütevatir; yaygın = münteşir; yayılma = sahai intişar; yayılma = şuyu; yayılmak = taammüm etmek, şayi olmak, şuyu bulmak, intişar etmek; yayılmış = şayi; yayın = neşriyat; yayınlamak = neşretmek; yayıntı = şayia; yayma = işaa; yayman = nâşir,, [s.: 320 - 321].

b) Yukarki anlamdan genişletme yolile hayvan veya insanın etrafa dağılması, bir alanı tutması: «Koyunlar mer'aya yayıldı», «tabur avcı hattına yayıldı» sözlerinde olduğu gibi.

c) Dağıtmak, serpmek, saçmak: «Bütün eşya ortaya yayılmıştı» sözü gibi.

d) Bir haberi herkese duyurmak: «Ortalığa bir söz yaymışlar» sözünde görüldüğü gibi.

II. Oku çekmeğe yarıyan gergin alet ve buna benzeyen esnek ve iğri aletler [1].

III. Yaz mevsimi [2].

İşte bu sonuncu manada «yay»ın sonundaki «y» konsonu «z»ye değişerek kelime «yaz» şeklini almıştır. Halbuki eski metinlerde asıl «yaz», ilkbahar anlamındadır.

«Yaz» sözünün ikinci anlamı, «yazmak» işinin yapılması buyuruğunu gösteren iş sözü manasıdır. «Yazı, yazmak, yazdırmak, yazak = kalem, yazıcı...» sözleri bu asıldan üremedir. [3].

Anlamalarını böylece gösterdiğimiz «yaz» ve «yay» sözlerinin etimolojik analizlerini yapalım:

«Yaz»ın analizi

Kelimenin tam etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3)
(ağ + ay + az)

Bu etimolojik şekli, kelimenin «yaz mevsimi», «ilkbahar» ve «tahrir» anlamlarına göre üç şekilde izah edebiliriz:

[1] Arapçada «kavs», ve farsçada «keman», denilen âlete Türkçe «yay», denir. Şahin-giray'ın meşhur gazelindeki

Katli için âşıkın yâ ne gerek ok ve yay

mısraında olduğu gibi, Bundan bundan başka araba «yayı», ve «zemberek», manaları da vardır. Gök yüzündeki on iki burçtan birinin adına da «yay burcu», derler ki güneşin Temmuzda bulunduğu burçtur. [Kamusu Türkî, Tarama Dergisi].

[2] «Uygur indeksi», ile «Tuhfetüzzekiye», de «yay», sözü «ilkbahar, rebi», anlamına diye da gösterilmiştir. Yaz manasına da kullanılışının sebebini «Kamusu Türkî», Temmuzda güneşin yay burcunda bulunması, yahut sıcakta her şeyin açılması ve hayvanların yaylalara dağılması ile izaha çalışıyor. Radlof'a göre yaz mevsiminin Orhun, Uygur, Çağatay, Azerî, Kırım, Altay, Teleüt, Lebed, Küerik, Koman lehçelerinde adı «yay», dır. Pekarski'nin «Yakut dili lûgati»,nde «say, sayın», yaz mevsimi demektir. Çuvaşçada yaza «svu», derler. «Yaz», sözünün ilkbahar anlamı Orhun. Azerî, Çağatay, Kırım, Koman, Karayim lehçelerindedir. Altay leçesinde «yas», Kazak - Kırgız lehçesinde «caz», ilkbahar demektir. Yakutçada ilkbahara «sas», Çuvaşçada da «syur», derler, [Radlof, Pekarski, Bikof].

[3] «Yazı», sözü bugün Anadolu'da «badiye, deşt, sahra», karşılığı olarak ta kullanılır ki bu anlam, «yaz», ın birinci manasından gelir. «Yazlık», ve «yazlak», sözleri de bundandır,

Birinci şekil:

(1) *Ağ*: «Güneş» anlamından çıkan «sıcaklık» manasile ana köktür.

(2) *Ay*: Ana kökle kaynaşan ve onun anlamını kendi üzerinde tecelli ve tecessüm ettiren prensipal köktür.

(3) *Az*: Buradaki (*z*), aslında bir (*y*) dir. Rolü de kelimeyi tamamlamak, manasını belirtmek ve buna bir isimlik hali vermektir.

Böyle izah edilince «*yaz*» in etimolojik şekli - ana kök yerine doğrudan doğruya prensipal kök alınarak -

(1) (2)
(ay + ay)

şeklinde kısaltılabilir.

Burada prensipal kökün vokali düşmüş, kelime (*yay*) olmuştur. Bunun sonuncu (*y*) si de sonradan (*z*) ye çevrilerek (*yaz*) şekli zuhur etmiştir.

Bu anlamla (*yaz*) ve (*yay*), güneşin sıcaklığının tecelli ve tecessümünü ifade eden bir söz olur ki işte bugün (*yaz*) dediğimiz mevsimin manası da budur.

İkinci şekil:

(1) *Ağ*: Yine güneşin sıcaklığı anlamına ana köktür.

(2) *Ay*: Ana kök anlamını kendinde tecelli ve tecessüm ettiren prensipal elemandır.

(3) *Az*: Oldukça uzak ve geniş bir sahada sıcaklık mefhumunun tecellisi demek olur ki sıcak mevsime yaklaşılmış, fakat henüz girilmemiş olduğunu gösterir.

Ana kök, kendisini tecelli ettiren prensipal elemanla kaynaşıp baştaki vokal de düşerek (*yaz*) kelimesi, sıcak mevsime henüz uzak bulunan çağı gösterir ki eski (ilkbahar) anlamı da böyle izah olunur.

Not: 1. — Baştaki vokal düşmeksizin kelime (*ayaz*) şeklini alır ki hararetin çok uzakta kaldığı soğuk manasına gelir. Burada (*z*) konsonu tamamen menfi anlamı kuran bir rol oynamaktadır.

Not: 2. — Görülüyor ki bu iki şeklin ikisinde de ana kökün ve onu temessül ettiren prensipal elemanın manaları değişmemiştir. Manada değişiklik yapan yalnız son (*az*) ekinin (*az*) veya (*ay*) olarak izahından ibarettir.

Not: 3. — (*Az*) ekine en uzaklara kadar yayılarak nüfuz etme anlamı vermek suretile (*yaz*) in bildiğimiz sıcak mevsim anlamın (*z-y*) tebadülünü ileri sürmeksizin de izaha imkân vardır.

Bu takdirde ($ağ + ay = ay$) güneşin sıcaklığının tecelli ve temessülünü göstererek (az) ile bunun geniş ve uzak bir sahaya yayıldığı ifade edilmiş olur ve ($ay + az$) dan baştaki vokal düşerek (yaz) kelimesi teşekkül eder.

II

“Yay,, in Analizi

“Yaz,, sözünün “yazmak emri,, anlamına gelen üçüncü şekil analizine geçmeden önce, “mevsim,, anlamının tetkikini bitirmek üzere, “yay,, sözünü de analiz edelim:

“Yay,, in tam etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3)
($ağ + ay + ay$)

Tıpkı “yaz,, sözünde olduğu gibi burada da:

(1) Ağ: Güneşin sıcaklığı anlamına ana köktür.

(2) ay: Ana kök anlamını temessül ve tecelli ettiren prensipal elemandır.

(3) ay: Kelimeyi tamamlayan, anlamını tayin ve ifade eden, onu isimlendiren ektir.

($Ağ + ay = ağay$) şeklinde ana kök, kendisini temsil eden elemanla kaynaşmış olduğundan ve bu eleman da birinci derece prensipal köklerden bulunduğundan bu etimolojik şekil,

(1) (2)
($ay + ay$)

diye daha kısa olarak ta ifade edilebilir.

Bu son kısa şekilde de baştaki vokal düşünce, kelimenin son fonetik ve morfolojik şekli olan (Yay) kelimesi ortaya çıkar.

Bu halde - mevsim anlamıyla - (yay) sıcaklığın tecellisini ifade eden bir söz olur ki şimdi (yaz) dediğimiz mevsimin adıdır [1].

Not : 1 — Yukarıda söylediğimiz gibi bu (yay) in sonundaki (y) konsonu (z) ye tahavvül ederek (yaz) kelimesi teşekkül eder.

Bunun sonundaki (y) yerine (k) getirirsek (yak) olur ki hararetin keskin surette tatbiki anlamıyla (yakmak) sözünün esası ortaya çıkmış olur.

[1] “Yay,, ve “yaz,, in öteki anlamlarına göre analizleri de aşağıda görülecektir.

Not : 2 — Yukarıdaki (*ağ + ay + ay*) ve (*ay + ay*) şekillerinde iki (*y*)nin yanyana geldiği görülüyor. Fonetik esasına göre bunlardan birini (*ağ*) diye almak icabettiğinden kelimenin asıl etimolojik şekli (*ağ + ay*)dan ibaret olur ve (*ğ*) konsonu (*y*) ye tahavvül eder. İşte (*z - y*) değişiminin sebebi de fonetik icabıdır.

SAYF

Not : 3 — Arapçada (*yaz*) yerine kullanılan iki kelime vardır. Bunların biri, bizim buralarda daha çok bilinen (*sayf*), öteki de - Osmanlı lehçesinde yer tutmamış olan - (*kayz*) kelimeleridir [1].

Bunlardan (*sayf*) kelimesi iki şekilde mutalaa edilebilir:

- I. Başındaki (*s*) elemanı saha anlamına gelen bir ek olmak üzere.
- II. Başındaki (*s*) elemanı bir (*ğ*) den değişme olarak.

İlk şekli biraz sonra görmek üzere - (*kayz*) kelimesinin ilham ettiği-ikinci şekli (*yaz*) ve (*kayz*) kelimeleleriyle karşılaştıralım [2].

	(1)	(2)	(3)
<i>Yaz</i> :	(<i>ağ + ay + az</i>)		
<i>Kayz</i> :	(<i>ak + ay + az</i>)		
<i>Sayf</i> :	(<i>ağ + ay + af</i>)		

(1) *Ağ, ak*: hararet anlamına köktür.

(2) *Ay*: her üç kelimedede kök anlamını temessül ettiren elemandır.

(3) *Az, af*: (*z*) de bir (*ğ*) veya (*y*) olarak alınır her üç kelime de tayin ve ifade edici ektir.

Bu analize göre (*yaz, kayz, sayf*) kelimelerinin üçü de hararetin tecellisinin ifadesi anlamına gelmiş olur.

Sondaki ekin konsonu ilk iki kelimedede (*z*) olarak alınır, (*sayf*) kelimesinde saha anlamı eksik kalır. Bunu da bu kelimenin öteki analiz şeklinde buluruz.

[1] I. *Essayf*: hayf vezninde *kayz* manasınadır ki samimî sayftır. Havanın nihayet derecede ısı olduğu zamandır ki şemsin eset burcunda olduğu müddettir. Alâkavlin bahar mevsiminden sonra gelen eyyama denir ki şemsin seretan ve eset ve sümbüledede deveranı hengâmıdır. Türkîde (*yaz*) tabir olunur [Kamus tercümesi].

II. *Elkayz*: gayz vezninde *yaz* mevsiminin samim ve halis hengâmına denir ki hararetin galeyani vaktidir. Ükerin tulûundan Süheyl yıldızının tulûuna kadar müddettir. Haziran ve temmuz ayları olacaktır. Ve *kayz* mastar olur. Gün pek ısı olmak manasına ve mevsimi mezburda bir mekânda mukim olmak manasınadır [Kamus tercümesi].

[2] *Kayz* sözünün (*yaz*) ın aynı olduğu besbellidir. İki kelimedede tek fark baştaki kökün birinde (*ğ*) ve ötekinde (*k*) olmasından ibarettir.

(1) (2) (3) (4)
(ağ + as + ay + af)

(1) Ağ: Hararet anlamına ana köktür.

(2) As: Bu hararetin oldukça uzak bir sahaya yayıldığını gösteren ektir.

Bu (ağ + as) parçası (ay + az) şeklindeki (yaz) sözüyle tamamiyle bir mahiyettedir ve her ikisinde de geniş sahada bir hareret anlamı vardır.

(3) Ay: Ana kök anlamını tecelli ve tecessüm ettiren prensipal bir elemandır.

Kelimenin buraya kadar olan kısmını - vokalleri değiştirerek - şöyle de yazabiliriz:

(1) (2) (3)
(ığ + is + ığ)

Bu şekilde ana kök düşünce husule gelen kelime (ısiğ=ısı) kelimesidir ki bütün Türk lehçelerinde "sıcaklık,, anlamına kullanılan kelimedir. (Isınmak, ısıtmak, "ısıcak,, iken baştaki vokali düşmüş olan - sıcak) sözleri hep buradan üremiştir.

(4) Af: Kelimeyi tamamlayan ve isimlendiren ektir.

(Ağ + as + ay + af = ağasayaf) şeklinde ana kök kendisini takip eden unsurla yanaştıktan sonra baştaki vokalle son ekin vokali de düşerek kelime (sayf) şeklini almıştır. Anlamı, hararetin oldukça geniş bir sahada tecellisinin ifadesidir.

ÉTÉ

Not: 4 — Fransızca (yaz) anlamına gelen (été) kelimesinin lâtinca aslı (aestas) tır. Eski provensal dilinde (estiu) ve (estat), İspanyol ve Portekiz dillerinde (estio), İtalyancada (state) kelimeleri de hep bu asıldandır [1].

[1] Dictionnaire etymologique de la langue française, par Oscar Bloch, T.I., P. 274.

Bu sözlerin etimolojik şekillerini altalta yazalım:

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
<i>Été</i>	: eğ	+ .	+ et	+ eğ.	+ .
<i>Aestas</i> :	ağ	+ es	+ et	+ as (ğ)	+ .
<i>Estiu</i>	: eğ	+ es	+ et	+ iğ	+ uğ
<i>Estat</i>	: eğ	+ es	+ et	+ ağ [1]	+ .
<i>Estio</i>	: eğ	+ es	+ et	+ iğ	+ oğ
<i>State</i>	: ağ	+ as	+ at	+ ağ [1]	+ eğ

Bütün bu kelimelerin hep bir ve hepsinin de (*yaz*), (*ısı*) ve (*sayf*) ile bir bünyede olduğu göz önündedir.

(1) *Ağ, eğ*: Ana köktür. Anlamı "hararet,, tir.

(2) *As, es*: Hararetin oldukça geniş bir sahaya intişarını ifade eden ektir. Yalnız (*été*) kelimesinde bu unsur düşmüş bulunuyor.

(3) *At, et*: Ana kök anlamının durgun olmayıp faaliyet ve nüfuz halinde bulunduğunu gösteren elemandır.

(4) *Ağ, eğ, iğ*: Umumiyetle kelimeyi tamamlayan, tayin ve ifade eden, isimlendiren eklerdir. Bu rol (5) numaralı son ekle yapılan kelimelerde süje veya obje anlamıyla tefsir olunur ve o halde:

(5) *Eğ, oğ, uğ*: İsimlendirici son ek rolünü görür.

Görülüyor ki Fransız, Lâtin, Provensal, İspanyol, Portügal ve İtalyan denilen kelimelerin hepsi de "oldukça geniş bir sahada hararetin faal bir şekilde tecellisi,, anlamında birleşmektedir. Bütün bunlarda görülen "s,, ler, (*yaz*) daki "z,, ve "ısı,, daki "s,, den başka bir şey değildir. Bu kelimelerde fazla bir eleman varsa o da faaliyeti gösteren "t,, konsonundan ibarettir.

Dilimizin (*ısıtmak*) sözünde bu "t,, unsuru da kelimeye dahil olur. Bu halde yukarıki kelimelerin ilk üç cüzlerini (*ısıt*) ın şu etimolojik şekli ile mukayese edersek birlikleri daha iyi görülür:

	(1)	(2)	(3)
<i>Isıt</i> :	(iğ	+ is	+ it)

Bu üç eleman, yukarıki listenin de ilk üç numarasının aynı olduğu göz önündedir [2].

[1] Buralarda (ğ), aynı konsonun tekerrürü yerine kaim olmuştur.

[2] "Yay,, ve "yaz,,ın mevsim anlamlarından üreme sözlerini de ileride analiz edeceğiz.

III

Yayla, Yaylak

“Yaz,, ve “Yay,, kelimelerinin “mevsim,, anlamından çıkan sözler arasında en göze çarpan - sonradan “yayla,, şeklinde kısaltılmış olan - “yaylak,, sözüdür.

Bu kelimenin etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3) (4)
(ağ + ay + al + ak)

(1) Ağ: Hararet anlamına gelen ana köktür. Konsonu sonradan (y) ye değişmiştir.

(2) Ay: Bu anlamı tayin ve ifade eden, tamamlayan, isimlendiren ektir.

Bu iki unsur birlikte olarak husule gelen (ağ + ay = ağay = yay) kelimesi bundan önce analiz ettiğimiz sözden ibarettir ki “hararetin tecelli eylediği mevsim,, yani “yaz,, demektir.

(3) Al: Kelime manasını şamil, geniş, yaygın, genel bir sahada mutlak ve umumî olarak anlatmaya yarayan ektir.

(Yay + al = yayal) hararet kendisinde tecelli eden mevsime ait ve müteallik olan birşeyi sezdiren bir sözdür.

(4) Ak: Böylece mutlak ve umumî bir anlam olan (yayal) sözünü tamamlayan, tayin ve ifade eden, isimlendiren son ektir.

(Yay + al + ak = yaylak) sözünde (al) in vokali düşer ve kelime (yaylak) şeklini alır.

(Yaylak): sıcaklığın tecelli eylediği bir mevsimde aleltlak bulunan yerin adıdır ki (yaylak) ve (yayla) sözlerinin asıl manası da bundan ibarettir.

(Yaylak) sözünün sonundaki (k) konsonu (ğ) ye çevrilince kelime (yaylağ) olur ve zaten okunmıyan (ğ) de düşerek (yayla) Kelimesi teşekkül eder. İkisinin de manası birdir.

Sıcak mevsimlerde insanların ve hayvanların yayıldıkları yerler, umumiyetle dağ sırtlarında bulunan otlak yerler olduğundan (yayla) sözü sonradan bu manaya da kullanılmıştır.

Yaymak, Yayılmak

“Yay,, sözünün başka bir anlamı da “yayma, yaymak, yayılma, yayılmak,, sözlerinde görülür.

Bu sözlerin anlamlarını bu serinin ilk yazısında saymıştık. Bütün o manalar, genel olarak bir "hareket,, mefhumunda toplanmaktadır.

"Yay,, sözünün bu anlamlara delâleti bakımından ana köke bu "hareket,, manasını vermekle bütün bu kelimeler analiz edilebilir.

Kelimelerin etimolojik şekillerini yazarak bu analizi gösterelim:

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
<i>Yay</i> [1]	: ağ + ay + . + . + .				
<i>Yayma</i>	: ağ + ay + . + ım + ağ				
<i>Yaymak</i>	: ağ + ay + . + ım + ak				
<i>Yayılma</i>	: ağ + ay + ıl + ım + ağ				
<i>Yayılmak</i>	: ağ + ay + ıl + ım + ak				

(1) *Ağ*: Hareket anlamına ana köktür.

(2) *Ay*: Kelimeyi tamamlayan ve isimlendiren ektir.

Ana kökün konsonu "y,, ye çevrilip baş vokal de düşerek (*yay*) kelimesi çıkar ki bir hareketin ifadesinden ibaret olur. Fiilin aslî maddesi olarak (*yay*) ın manası da budur.

(3) *Il*: Bu hareketin yaygın, engin, mutlak, umumî bir sahaya intikalini ifade eder ki bununla hareketi yapan süje veya objenin âmili mutlak olarak gösterilmiş, fiil bir muayyen şahsa izafe edilmemiş olur.

"L,, konsonunun - deskriptif gramerlerde "meçhul,, denilen - faili belirsiz fiile delâletinin manası da budur.

Bu halde (*Yayıl*) sözü de bir hareketin alelîtlak şekilde ifadesi olur.

(4) *Im*: Gerek (*yay*) ve gerek (*yayıl*) sözlerinin taallûk eylediği süje veya abjeyi gösteren unsurdur.

(*Yay + ım = yayım*) bir süje veya obje üzerinde bir hareketin tecellisi demek olur.

(*Yayıl + ım = yayılım*) bir süje veya obje üzerinde alelîtlak ve gayrimuayyen bir hareketin tecellisi manasını verir.

(*Yayılım ateş*) sözündeki (*yayılım*) da bundan başka birşey değildir. Her yana şamil ve toptan olan umumî ateş hareketine (*yayılım ateş*) derler.

(5) *Ağ, ak*: Kelimeyi tamamlayan, manasını tayin ve ifade eden, kelimeyi isimlendiren ektir. Sondaki konson (*ğ*) olunca düşer; (*k*) olunca kelimenin isimlenişi daha keskin bir mahiyet alır.

[1] Bu kelimelerin morfolojik şekillerinde görülen yanyana (ay) lardan biri Türk Fonetik esasına göre (ağ) olmak lâzımgelir. İşte bütün bu kelimelerde görülen konson değişmelerinin sebeplerinden biri de budur. Tam analizde eski şekli sadece (ağ + ay) olmak ve ana kökün konsonu sonradan (y) ye çevrilmiş bulunmak lâzımgelir.

Bu analize göre, (*yayma*) ve (*yamak*): bir süje veya obje üzerinde hareketin tecellisinin adı olmuş olur. Bu süje veya obje meselâ bir halı veya kilim olursa, onu düzlüğe sermek hareketi "*halıyı yayma, kilimi yaymak*," sözleriyle ifade olunur; hayvan veya insan sürüleri olursa onların bir saha üzerinde hareketlendiklerini "*koyunları mer'aya yayma, taburu avcı hattına yaymak*," sözleriyle anlatırız; eşya olursa bunların ortaya dökülüşü "*eşyayı ortaya yayma (yaymak)*," diye söyleriz; bir haber olursa "*bu haberi yaymak (yayma)*," deriz.

(*Yayıma*) ve (*Yayılmak*) sözlerine gelince, bunların da anlamı (*yayma*) ve (*yaymak*) gibidir. Ancak bunda ara yere giren (1) elemanından dolayı hareketin faili, mutlak ve umumî bir mahiyet almaktadır.

Not: 1. — Görülüyor ki (*yay*)'ın mevsim anlamı ve bununla ilgili üremeleri ana kökün "sıcaklık," manasıyla izah edildiği gibi, bunun "sermek, döşemek, dağıtmak, serpmek, neşir, işaa, tamim... manaları da ana kökün "hareket," anlamıyla izah olunmaktadır.

Not: 2. — (*Yay*) sözünün ok atmağa mahsus eğri ve esnek alet ve "araba yayı, zemberek," anlamları da yine ana kökün "hareket," anlamlarıyla izah olunur. Bu takdirde (*ay*) elemanında aynı zamanda hareketi iykaa yarıyan obje manası da bulunmuş olur ve *yay* sözü, böylece "bir hareketi tecelli ettiren obje," manasına alınır.

Yazlık - Yazlak

(*Yaz*) in mevsim anlamından alınarak kullanılan "*yazlık*," = sayfiye, sayfa mahsus,, "*Yazlak* = yazlıyacak yer," ve "*yazlamak*," sözleri de "*yayla*," ve "*yaylak*," gibidir. Bunların etimolojik şekillerini şöyle gösterebiliriz:

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
<i>Yaz:</i>	ağ	+ ay	+ az	+ .	+ .	+ .
<i>Yazlık:</i>	ağ	+ ay	+ az	+ ıl	+ .	+ ık
<i>Yazlak:</i>	ağ	+ ay	+ az	+ ıl	+ .	+ ak
<i>Yazlamak:</i>	ağ	+ ay	+ az	+ ıl	+ am	+ ak

(1) Ağ: Hararet anlamına ana köktür.

(2) Ay: Ana kök anlamını tecelli ve tecessüm ettiren prensipal elemandır.

(3) Az: Hararetin oldukça geniş sahaya intişarını anlatan yahut, (*ay*) dan değişme olduğu takdirde kelimeyi tamamlayan ektir. [1].

[1] Bu « z » konsonundaki iki ihtimal, bu serinin evvelki yazılarında izah edilmişti.

(4) *Il*: Oldukça geniş sahada yayılmış olan harareti alelittlak vasıflandıran ektir [1].

(5) *Am*: Süje veya obje gösteren elemandır.

(6) *Ik, ak*: Kelimeyi tamamlayan, tayin ve ifade eden, isimlendiren ektir.

Bu analize göre, (*yazlık*) ve (*yazlak*): "hararetin oldukça geniş bir sahada intişarının alelittlak lüzum gösterdiği şey,, demek olur. "*Yazlak*," ve "*yazlığa çıkmak*," sözlerinde bu "şey,, bir "*yer*," dir; "*yazlık kumaş*," sözünde "*kumaş*," tır.

(*Yazlamak* sözü de "hararetin oldukça geniş bir sahada intişarının alelittlak bir süje veya obje üzerinde gereğinin ifadesi,, demek olur ki sıcak mevsimi bir yerde geçirmek manasiyle uyuşmaktadır [2].

YAZ, YAZI

"*Yaz*," kelimesinin analizinde, etimolojik şeklini :

(1) (2) (3)
(ağ + ay + az)

diye göstermiş ve bunu "yaz mevsimi,, ve "ilkbahar,, anlamlarındaki iki şekilde izah ederek, "tahrir,, anlamındaki üçüncü şeklini ileriye bırakmıştı.

Ötedenberi bu yazılarda ileriye sürdüğümüz prensiplerden biri de şudur:

"*Bir kelime, doğrudan doğruya birden fazla manaya geldiği ve bu manaların biri ötekine bağlı olmadığı takdirde bu gibi "çok anlamlı sözler: homonymes,, in türlü anlamları ana kökün ayrı ayrı alabildiği manalarla izah olunur.*,"

"*Yay*," kelimesinin "mevsim,, manasiyle "neşir ve işaa,, manasını böylece ana köke birinde "hararet,, ve birinde "hareket,, anlamı vererek izah ettiğimiz gibi, "*yaz*," sözünün "mevsim,, ve "tahrir,, manalarında da gene bu yolda davranacağız.

Bu üçüncü şekilde ana kökün anlamını "güneş,, aslından çıkan genel mefhumlardan "ışık, aydınlık,, fikrinin abstre manasında bulabiliriz. Zihindeki aydınlık "zekâ,, ve "fikir,, le izah olunur. Nitekim "*ay*," ve "*oy*," kelimeleri "akıl, fikir, zekâ, zihin,, manalarına da gelir [3].

[1] Bu « l » elemanın bir rolü de kelimeyi isimlikten sıfatlığa nakletmektir. Bu fonksiyon bakımından « l », kelimeyi isimlendiren « k » ile karşılaşmaktadır.

[2] « Yaz » sözünün « yazı » ve « yazmak » anlamlarını da aşağıda analiz edeceğiz.

[3] « Aymak, ayılmak, aygın, ayık » sözlerinde de « ay » hep « akıl, fikir » manalarındadır. Radlof lûgatinde de « ay » ve « oy » un bu anlamları yazılıdır.

(1) Ağ: “Güneş,,in saçtığı “ışık,, ve verdiği “aydınlık,, fikirlerinin zihnî dünyaya nakliyle “akıl, fikir, zekâ,, anlamlarına ana köktür.

(2) Ay: Ana kök anlamını kendinde tecelli ettiren prensipal elemandır. Bu iki unsur birbiriyle kaynaşarak “ay,, doğrudan doğruya, “akıl, fikir, mutalea, zekâ, zihin,, anlamlarını ifade eder.

(3) Az: Fikrin ana süje veya objeden çok uzak bir sahaya neşre-dilebilmesini gösteren ektir.

Yüz yüze konuştuğumuz adama fikrimizi anlatmak için söylemek kâfidir; yazmağa hacet yoktur. Fakat fikrimizi anlatmak istediğimiz adam, sesimizi duyuramayacağımız uzak bir yerde, yahut uzak bir zamanda ise - yani uzaklarda bulunan insanlara, yahut ileride gelecek nesillere fikrimizi nakletmek istediğimiz takdirde - “yazı,, ya müracaat zaruretinde kalırız.

İşte burada “uzak saha,, anlatan “z,, konsoniyle pek orijinal bir fikir ifade edilmiş oluyor.

Ana kök, kendi manasını temsil eden prensipal elemanla kaynaşarak, baştaki vokal de düşünce, kelimenin son morfolojik ve fonetik şekli meydana çıkar: Yaz.

Bu halde (*yaz*): “fikrin uzak sahaya intişarı,, olarak izah edilir ki fiilin aslî maddesi itibariyle, manası da budur.

Bu sözü karşımızdaki birine emir şeklinde söylersek, ona “fikrini uzaklarda neşre yarıyacak bir iş yap,, demiş oluruz.

Bu (*yaz*) kelimesine “fikrin uzaklarda intişarına yarıyacak bir (*obje*) anlamını ilâve için bir (*iğ*) getirelim: (*Yaz + iğ = yazığ = yazı*) olur. İşte (*yazı*) nın manası da budur.

Yazmak

(*Yaz*) sözünün anlamını tamamlayan ve isimlendiren şekil (*yazmak*) tır. Bu da:

(1) (2) (3)
(yaz + im + ak)

şeklinde analiz edilir ki burada :

(1) *Yaz*: Fikrin uzak bir sahada intişarı anlamınadır. Analizi yukarıda yapılmıştır.

(2) *Im*: (*yaz*) sözünün anlattığı işin taallûk eylediği süje veya objeyi gösterir elemandır.

(3) *Ak*: kelimeyi tamamlayan, tayin ve ifade eden, isimlendiren ektir.

(*Im*) elemanın vokali düşerek teşekkül eden (*yazmak*): “fikrin uzak sahadaki süje veya objeye intişarına yarıyan işin adı,, demek olur.

Not: 1 — Buradaki (*z*) konsonu (*y*) ye çevrilince “*yaymak*,, sözü de yeniden kurulmuş olur. Bir fikrin neşri, işaası, bir haberin uzaktakilere bildirilmesi anlamlarına gelen “*yaymak*,, sözünün analizi de böylece meydana çıkar.

Not: 2 — (*Yaz*) sözü ile (*ım + ak = imak = mak*) ekleri arasına elemanları koyalım:

(1) (2)
(id + ır)

Teşekkül eden kelime (*yazdırmak*) tır.

(1) *Id*: yapıcı, yaptırıcı gösteren kuvvetli bir fail elemandır.

(2) *Ir*: herhangi bir saha veya noktada takarrür ve temerküz gösteren bir ektir.

Yukarıki analizde yerlerine koyarsak, (*yazdırmak*): “fikrin uzak sahada intişarına yarıyan işi bir fail üzerinde tekarrür ve temerküz ettirme işinin adı,, olur ki kelimenin manasını bu kadar açık tarif edebilmek, ancak “*Güneş-Dil*,, teorisinin ışığıyla mümkün olabilmektedir.

Dır

Not: 3 — Yukardaki (*ıd + ır*) elemanlarının bu analizi, fiil sözlerine yapışarak onu başka birine yaptırma anlamı veren - ve deskriptif gramerlerde “müteaddi eki,, denile - “*dır*,, ın manasını izah etmektedir.

Bu “*dır*,, ın bir anlamı da cümle sonunda hüküm ifadesidir. Meselâ “*filân çalışkandır, güneş par...* ,, gibi sözlerin sonundaki “*dır - tır*,, şekilleri “*filân*,, da “*çalışkanlık*,, vasfının bulunduğunu, yahut “*güneş*,, te “*parlaklık*,, sıfatının bulunduğunu anlatır. Burada da kelime gene:

(1) (2)
(id + ır)

şeklinde analiz edilir.

(1) *Id*: prensipal eleman olarak sahiplik anlamını gösterir.

(2) *Ir*: bu sahipliğin takarrür ve temerküzünü ifade eder.

Böylece “*filân*,, ın “*çalışkanlık*,, sahibi olduğunu ve onda bu sıfatın tekarrür ve temerküz ettiğini, yahut “*güneş*,, ın parlaklığa sahip ve bu vasıf onda mütemerkiz bulunduğunu anlatmış oluruz.

Görülüyor ki, - deskriptif gramerlerde bir zamanlar “haber edatı,, bir zamanlar “*dürür*,, veya “*durur*,, dan kısaltılmış “fiil sıygası,, diye

bahsedilen - (dır) sözü de ancak "Güneş - Dil,, teorisiyle mahiyetini belli edebilmektedir [1].

Not: 4 — Bir takım fiillerde "müteaddi,, yapmak için yalnız (d - t) konsonlarını getirmek yeter. Meselâ "sallamak, sallatmak, bellemek - belletmek, okumak - okutmak..,, gibi. Bu da gösterir ki "dır,, da asıl "sahip,, ve "fail,, anlamlarıyla işi bir başkasına yaptırma manasını veren unsur, "d - t,, den ibarettir ve "r,, konsonu ancak "tekarrür ve temerküz,, anlamıyla ona katılmaktadır.

İ. N. Dilmen

GÜZ - KIŞ [*]

I

[Bundan önce "Yaz - Yay,, kelimelerile benzerleri üzerine yaptığımız analizler, tabii olarak, yılın öteki iki mevsiminin adları olan "Güz,, ve "Kış,, sözleriyle bunların benzerlerini hatıra getirmektedir. Bunları da şu yazılarımızla analiz ediyoruz.]

GÜZ

Sonbahar dediğimiz mevsimin Türkçe buralarda yaygın adı "Güz,, dır. Bütün "Osmanlı,, denilen Türkiye Türkçesinde ve Kırımın deniz kıyısı olan taraflarında "güz,, telâffuzü vardır. Kırımın iç taraflarıyla Altay ve Teleüt lehçelerinde kelime "Küz,, şekindedir [2]. Yakut lehçesinde "Küs,, ve "Küsün,, kelimeleri "Sonbahar,, anlamına gelir [3]. Çuvaş lehçesinde ise kelime - "e,, uzun okunarak - "Ker,, şeklini almıştır [4]. Farsçada "Hazan,, Arapçada "Harîf,, sözleri de bu mevsimin adlarıdır.

Kelimenin etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3)
(üğ + üg + üz)

(1) *Üğ*: "Güneş,,in sıcaklığı anlamıyla ana köktür.

(2) *Üg*: Ana kök anlamını tecelli ve tecessüm ettiren prensipal ele-

[1] Bu «dır» - ister ta'diyeye yarasın, ister bir hüküm ifadesine - yazıda sekiz şekil alır: «dır, dir, dur, dür, tır, tir, tur, tür». Meselâ «çalışkandır, zekidir, usludur, görgülüdür, parlaktır, ateştir, toktur, gün görmüştür» sözlerinde olduğu gibi.

[*] Ulus Gazetesinin 12, 13, 14, 15 - IV - 1936 tarihli sayısından.

[2] Radlof: Türk Lehçeler Lûgati denemesi, cilt: 2.

[3] Pekarski: Yakut Dili Lûgati.

[4] Bikof: Küçük Rus-Çuvaş Lûgati.

mandır. Bu elemanın konsonu, (ğ)nin doğrudan doğruya kendi kategorisinden olduğundan ana kök bununla kaynaşarak birleşmiş, üçüncü elemanın vokalinin tesiriyle baştaki vokal de düşmüştür.

(3) *Ūz*: Oldukça uzak bir saha anlatan ektir. Güneşin harareti bilhassa tecelli eden yaz mevsiminin oldukça uzaklaşmış; sıcaklık azalmış, soğuk mevsime yaklaşılmış olduğunu anlatan bu ektir.

Küz - Kūs

Not: 1 — Kelimenin Şark lehçelerinde aldığı (*Küz*) ve Yakutçada aldığı (*Kūs*) şekilleri de (*Güz*)ün aynıdır.

Etimolojik şekillerini altalta yazalım :

	(1)	(2)	(3)
<i>Güz</i> :	(üğ + üg + üz)		
<i>Küz</i> :	(üğ + ük + üz)		
<i>Kūs</i> :	(üğ + ük + üs)		

Görülüyor ki kökler her üç kelimedede birdir. Kök anlamını temsil eden (g) ve (k) konsonlarının ikisi de kategorileri ve fonksiyonları bir olduğundan birbirinin aynıdır. Sonekteki (z) ve (s) konsonları da aynı kategoridendir ve aynı "uzak saha,, anlamını ifade eder.

Not: 2 — Yakutçada görülen (*Kūsün*) kelimesi bizim (*güzün*) sözünün aynıdır. (*Yazın, kışın*) gibi (*güzün*) de "güz mevsiminde, güz esnasında,, anlamına gelir. Böyle (*güz*) ve (*kūs*) kelimelerinin sonuna gelen (*ün*) elemanları, kelimenin anlattığı zamanın yakınında anlamını verir.

Ker

Not: 3 — Çuvaşçadaki (*Ker*) şekli bu kelimelerden şeklen ayrı gibi görünmektedir. Ötedenberi Çuvaş dilinde bir *rotasyon* olduğunu, yani başka Türk lehçelerinde (z) yerine Çuvaşçada (r) geldiğini ileri sürenler olmuştur.

Bu kelimedede asıl dikkati celbeden (e) nin uzun okunuşudur. Bu uzunluğu da göstererek etimolojik şeklini yazalım :

(1)	(2)	(3)	(4)
(eğ + ek + eğ + er)			

Burada üçüncü eleman olarak bulunan (eğ) unsuru, (ez) den değişme olmak lâzımgelir. Bu takdirde :

(1) *Eğ*: Hararet anlamına ana kök,

(2) *Ek*: Ana kök anlamını temessül ettiren prensipal eleman ve:

(3) *Eğ* = *ez*; uzak saha gösteren ek olmak üzere teşekkül eden (*eğ* + *ek* + *eğ* = *eğekeğ* = *keğ*) kelimesi (*güz*), (*küz*) ve (*küs*) kelimelerinin aynı olarak "hararetin uzaklaşması mevsimi,, anlamını verir ve fazla olarak:

(4) *Er*: Bu anlamı takarrür ve temerküz ettirir. Bu takarrür ve temerküz anlamı kelimenin Arapça şekli olan (*Harîf*) kelimesinde de vardır.

Harîf

Not: 4 — "Harîf,, kelimesi Arap dilinde "fusulü erbaadan güz faslına denir ki yaz ile kışın mabeynidir. Meyva derimi vakti olduğu için ıtlak olundu. Ve güz mevsiminde yağan, alâkavlın şita eyyamının evailinde iptida yağan yağmura denir. Ve bahçe dolabına denir; ıtlakul-cüzü aleküll kabilindendir,, [1]

Kelimenin (*i*)si uzun okunur. Etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3) (4) (5)
(ağ + ah + ar + iğ + if)

(1) *Ağ*: Ana köktür. Kelimenin anlamlarına göre "hararet,, ve "su,, manalarına alınabilir.

(2) *Ah*: Ana kök anlamını üzerine alarak temsil eden prensipal elemandır.

(3) *Ar*: Ana kök anlamının takarrür ve temerküzünü anlatan ektir.

(4) *İğ*: Burada (*iz*) den değişme olarak bu takarrür ve temerküzün ana süje veya objeden uzak sahada bulunan bir:

(5) *If*: Süje veya objesi üzerinde olduğunu gösterir.

Bu halde (*Harîf*): - ana kökün "hararet,, anlamıyla - "sıcaklığın oldukça uzak bir sahada bir obje üzerinde takarrür ve temerküzü,, manasına gelir ki, (sonbahar) demektir; - ana kökün "su,, anlamıyla de - "suyun oldukça uzak bir sahada bir süje veya obje üzerinde takarrürü,, manasına gelir ki (yağan yağmur) ve (bahçe dolabı) anlamları bu yolda izah olunabilir.

Görülüyor ki (*Harîf*) kelimesi Çuvaşçada görülen (*Keğr*) kelimesiyle uyuşmaktadır. Yalnız burada (*r*) konsonu yerini değiştirmiş ve sona bir de (*f*) ilâve edilmiştir.

Hazan

Not: 5 — Kelimenin Farsçası denilen (*Hazan*), Farşlıların kullanımında

[1] Kamus tercümesi.

şu anlamlara gelir :

1 — Sekizinci ay, yani birinci Teşrin ayı;

2 — Eski İran aylarından Şehriver (yani Ağustos) ayının sekizinci gününü ki mecusların bayram günüdür. [Bazılarına göre bu ayın on sekizinci, yahut üçüncü günüdür.]:

3 — Güz faslı;

4 — Yaprakların sararması [1].

Kelimenin etimolojik şekli şudur :

(1) (2) (3) (4)
(ağ + ah + az + an)

(1) Ağ: Hararet anlamına ana köktür.

(2) Ah: Ana kök anlamını temsil eden elemandır.

(3) Az: Uzak saha gösteren ektir.

Bu üç eleman birleşerek husule gelen (ağ + ah + az = ağahaz = haz) kelimesi, tamamıyla (güz)e müsavidir.

(4) An: Burada uzak saha anlamından sonra yeniden yakın saha anlamına yer olmadığından bunun (ağ) dan değişme olduğu ve kelimeyi tamamlayarak isimlendiren sonek rolünü oynadığı kolayca anlaşılır.

Görülüyor ki (Hazan) kelimesi de tamamıyla (güz) ve (güzün) kelimelerinin aynı olarak Fars diline girmiş Türk asıllı sözlerden biridir[2].

II

KIŞ

En çok soğuk olan mevsime, - "ş,, harfini "s,, diye telâffuz eden lehçeler müstesna olarak - bütün Türk lehçelerinde "kış,, derler. "Kazak-Kırgız,, ve "Nogay,, lehçeleriyle "Altay,, lehçelerinin bazılarında ve Yakutçada "ş,, sesi olmadığından bu dillerde kelime "kıs,, şeklindedir [3]. Çuvaş lehçesinde ise, kelime - ortadaki (e) uzun okunarak - "Kel,, tarzındadır [4]. Farsçada bu mevsime "serma,, ve "zemistan,, , Arapçada "şita,, ve Fransızcada "hiver,, derler.

"Kış,, kelimesinden Türk ekleriyle "kışla, kışlak, kışlamak, kışlık, kışır,, kelimeleri ürer.

Şimdi bunları birer birer gözden geçirelim :

[1] Bühranı katı tercümesi.

[2] "Kış,, sözüyle benzerlerinin analizleri bundan sonraki yazımızdadır.

[3] Radlof: Türk lehçeleri Lûgati Denemesi; Pekarski: Yakut Dili Lûgati.

[4] Bikof: Küçük Rus - Çuvaş Lûgati.

(*Kış*) kelimesinin etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3)
(iğ + ik + ıŝ)

(1) *Iğ*: Güneşin sıcaklığı anlamıyla ana köktür.

(2) *Ik*: Ana kökü ve anlamını üzerine alarak tecelli ve tecessüm ettiren prensipal elemandır. Ana kök bununla kaynaşarak düşmüştür.

(3) *Iŝ*: Sıcaklığın ana süje veya objeden oldukça uzak bir sahaya dağılarak ortadan kalktığını gösteren ektir.

Bu son ekte (*ŝ*) yerine (*s*) kullanılırsa (*Kıs*) kelimesi teşekkül eder ki işte Yakut, Kazak - Kırgız, Nogay ve bazı Altay lehçelerinin kelimesi de budur.

Kelimede ana kök, kendisini temsil eden prensipal elemanla kaynaşarak, baştaki vokal de düşmüş, kelime son morfolojik ve fonetik kuruluşuyla - şimdiye kadar bir kök gibi telâkki edilen - monosilâbik bir şekil almıştır: *KIŞ*.

(*Kış*): Sıcaklıktan oldukça uzak bulunan mevsimin adıdır. (*Kıs*) da aynı manada ve aynı kuruluştadır.

Yakutçada kullanılan (*Kışın*) şekli bizim (*kışın*) kelimesinin aynıdır ve her ikisi de "kış esnasında, kış zamanında," demektir.

Çuvaşça "*Kel*," kelimesine gelince, bunun ortasındaki (*e*) nin uzun olmasına göre, bunun da etimolojik şekli:

(1) (2) (3) (4)
(eğ + ek + eğ + el)

olmak lâzım gelir ki, baştaki iki eleman, (*kış*) analizindekilerin aynıdır; (3) numaralı (*eğ*) bir (*es*) ten değişme olmak lâzım gelir. Böyle olunca "*Kes*," şekli kurulur ki, "*kış*," ve "*kıs*," in aynıdır. En sondaki (*el*) bu manayı mutlak ve şamil bir mahiyete götürmektedir.

Serma - Germa

Farsçada "*kış*," anlamına kullanılan "*Serma*," nin mukabili, "*yaz*," ve "*sıcaklık*," anlamıyla "*germa*," dır. İkisinin de etimolojik şekillerini altalta yazarak analiz edelim:

(1) (2) (3) (4) (5)
Serma: (eğ + es + er + em + ağ)
Germa: (eğ + eg + er + em + ağ)

(1) *Eğ*: Hararet anlamına ana köktür ve iki kelimedede de müşterektir.

(2) *I. Es*: Ana kök anlamını çok uzak bir sahaya atarak menfi haline getiren ektir.

II. Eg: Ana kök anlamını üzerine alarak tecelli ve tecessüm ettiren elemandır.

İşte iki kelimenin tek farkı buradadır. Kelimelerde ana kök kaynaşmış ve ondan sonra gelen unsurun vokali de düşmüş olduğundan, kelimelerin manalarındaki tezaatın - başta birer prefiks gibi duran - (s) ve (g) harflerinden ileri geldiği zannedilmiştir. Halbuki bunlar, ana kök mefhumunu, - biri menfi, öteki de müspet anlamlarla - üzerlerine alan afikslerdir.

(3) *Er*: Her iki kelimedede müşterektir. Baştaki iki elemanın teşkil ettiği mananın takarrür ve temerküzünü anlatır.

(4) *Em*: Mefhumun, üzerinde takarrür ve temerküz eylediği süje veya objeyi gösteren elemandır.

(5) *Ağ*: Kelimeyi tayin ve ifade eden, tamamlayan, isimlendiren ektir.

Ana kök, kendisinden sonra gelen elemanla kaynaşarak ve baştaki vokal ile (4) numaralı elemanın vokali ve sondaki (ğ) düşerek, kelimelerin son fonetik ve morfolojik şekilleri kurulmuştur: **Serma, Germa.**

(*Serma*): Sıcaklığın uzak bir sahada kalışı, yani soğuk bir mevsim demektir.

(*Germa*): Sıcaklık kendisinde takarrür ve temerküz eden bir obje, bir zaman, bir hal, bir mevsim manasına gelir.

(*Serma*) kelimesinde, (*em*) yerine (*in*) alır ve son eki kaldırılırsa, bildiğimiz "*serin*," kelimesi teşekkül eder ki, mukarrer ve sabit soğukluğa yakın bir vaziyet ifade eder.

(*Germa*) kelimesinin son eki kaldırılırsa (*germ*) kelimesi kurulur ki "sıcaklık," ve "sıcak," demektir.

Buna "*abe*," getirilerek "hamam," anlamına (*germabe*) kelimesi teşekkül eder. Bu kelime mürekkeptir. Analizi şöyle gösterilebilir :

Germabe :

	(1)	(2)	(3)	(4)
<i>I. Germ</i> :	(eğ + eg + er + em)			
	(1)	(2)	(3)	
<i>II. Âbe</i> :	(ağ + ab + eğ)			

I. Germ: Yukarda analiz edilmiştir. Sıcaklık kendisinde mütemerkiz bulunan bir obje demektir.

II. Âbe: (1) *Ağ*: Su anlamına ana köktür.

(2) *Ab*: Ana kök anlamını üzerine alan obje veya süjeyi gösterir elemandır.

(3) *Eğ*: Kelimeyi tamamlayan ve isimlendiren ektir.

Bu halde (*Germabe*): Sıcaklık kendisinde mütekarrir ve mütemerkiz olan suyu havi bir objenin adıdır ki işte "hamam,,ın manası da bulur [1].

III

Zemistan

Farsçada «kış» anlamına gelen bu kelime de mürekkeptir.

I. Baştaki kelime "zem,, dir. Bunun manaları şunlardır:

I. Bir ırmağın, yahut o ırmak kenarında veya Ceyhun nehri yanındaki bir şehrin adı;

II. Bürudet ve soğukluk;

III. Âheste, yapça, yavaş;

IV. Katı ve şedit esen yel;

V. Bir çeşme adı;

VI. Söz söylerken ağzının salyaları akan çocuk;

V.I. Güler ve söylerken ağzının etleri meydana çıkan adam [2]...

«Kış» anlamı için burada uyan mana, tabii II. numaradaki «bürudet ve soğukluk» manasıdır.

"Zem,, in etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3)
(eğ + ez + em)

(1) *Eğ*: Ana köktür. Asıl anlamı «güneş» tir. Yukarda sayılan manalara göre bu kelimedede ana kök türlü enlamlara alınabilir. Birkaçını sayalım:

I. Su;

II. Sıcaklık, hararet;

III. Hareket;

IV. Hava... [3].

(2) *Ez*: Ana süje ve objeden çok uzak bir saha gösteren ektir. Bu «uzak saha» anlamı iki türlü izah olunur.

[1] Farsçada kış anlamına olan "zemistan,, kelimesi ile Arapça "şita,, ve Fransızca "hiver,, kelimelerinin analizini de yarın yazacağız.

[2] Burhanı Katı Tercümesi: cilt 1; sahife: 380 - 381.

[3] Ana köke bu kadar mana verilebilir mi diye soranlara cevap: (zem) kelimesine o kadar mana verilmiş al

I. Ana kök mefhumunun merkezden muhitin en uzaklarına kadar yayılarak nüfuz etmesi;

II. Ana kök mefhumunun merkezden uzaklara gitmesi ve ana süje veya objenin o mefhumdan mahrum kalması.

(3) *Em*: Süje veya obje anlamıyla kelimeyi tamamlayan elemandır.

Ana kök, kendisinden sonra gelen elemanla kaynaşarak ve baştaki vokal de düşerek kelime, son fonetik ve morfolojik şeklini almıştır: Z E M.

Bu izahlara göre (*zem*) in manaları şöyle anlaşılır:

I. Oldukça uzaklara yayılmış bir su objesi veyahut bu suya yakın bir obje: (ırmak, yahut ırmak yanındaki şehir, yahut çeşme);

II. Hararet kendisinden çok uzakta kalmış bir süje: (soğukluk);

III. Hareket kendisinden çok uzakta kalan bir süje: (yavaşlık);

IV. Havanın çok uzaklara kadar nüfuz eden hareketi: (sert rüzgâr)...

Bizim burada aldığımız tabii (soğukluk) anlamıdır. 2. Kelimenin ikinci kısmı: "*sitan*," dır. Farsçada "mekân gösteren ek," diye tarif olunur. Meselâ "Gülistan, güllük, gül bahçesi," "neyistan, kamyış'ık," gibi. Ek denilen bu mürekkep şeklin aslı "*âsitan*," dır ki, farsçada "kapı eşiği," anlamındadır [1].

Bunun etimolojik şekli de şudur:

(1)	(2)	(3)	(4)
(ağ + as + it + an)			

(1) *Ağ*: Ana köktür. Burada anlamı "ışık," ve "aydınlık," tır.

(2) *As*: Işık ve aydınlığın uzaktan geldiğini anlatan ektir.

(3) *İt*: Uzaktan gelen ışığın sahibi olan bir obje gösterir.

(4) *An*: Burada (*ağ*) yerine gelmiştir. Kelimeyi tamamlar ve isimlendirir.

Bu halde (*âsitan*): Uzaklardan gelen ışığı gösteren yer anlamına gelir ki "kapı eşiği," de kapı açılınca zıyanın girmesine yarıyan yerin adıdır.

Bu manadan, genel olarak, "*yer*," anlamına intikal eden "*sitan*," ile "*zem*," birleşince husule gelen "*zemistan*," kelimesi de hararetin kendisinden çok uzakta kaldığı bir süjenin, yani "soğukluğun görüldüğü," belirlediği, kendini gösterdiği yer ve zaman,, anlamına olarak "kış," in adı olur.

Buna mukabil olarak "*yaz*," a verilen "*tâbistan*," ismi de yine böyle

[1] Burhanı Katı Tercümesi: cilt: 2. sahife: 33.

mürekkeptir. "Tâb,, ateş ve sıcaklık kendisinde mevcut ve faal olan bir süje veya objeye delâlet eder. "Sitan,, da onun mekân ve zamanını gösterir.

Şita

Arapçada "kış,, manasına gelen "şita,, sözünün etimolojik şekli şudur :

(1) (2) (3) (4)
(iğ + iş + it + ağ)

(1) *Iğ*: Hararet anlamına ana köktür.

(2) *Iş*: Ana kök anlamına oldukça uzak bir saha gösteren ektir. Burada bu uzak saha anlamı hararet mefhumunu nefyederek soğukluk manasını verir.

(3) *İt*: Soğuğun nafiz ve müessir bulunduğunu gösterir.

(4) *Ağ*: Kelimeyi tamamlar ve isimlendirir.

Bu analize göre (şita): "nâfiz ve müessir soğuğun hüküm sürdüğü mevsim,, anlamıyla tamamen "kış,, demektir.

(*Kış*), (*zem*), (*serma*), (*şita*) sözlerinin baş taraflarında, asıl anlamı taşıyan elemanların birliğini şu tablo gösterir:

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
<i>Kış</i>	: (iğ + ık + iş + . + . + .)					
<i>Serma</i>	: (eğ + . + es + er + em + ağ)					
<i>Zem</i>	: (eğ + . + ez + . + em + .)					
<i>Şita</i>	: (iğ + . + iş + it + . + ağ)					

Hiver

Fransızca "kış,, manasına kullanılan "hiver,, kelimesi için eldeki bilgiler şöyle hulâsa edilebilir:

"Hiver. — ilk şekli (hirven) dir. Bunun (h) harfi, lâtinceye göre "konulmuştur. Eski lâtince (hibernum) sözünde zaman anlamı da gizli "olduğundan bu söz, "kış zamanı,, anlamına kullanılmıştır Klâsik lâtince (hiems) tir. İtalyancası (inverno), İspanyolcası (invierno), eski provansalcası (ivern) dir., [1].

Kelimenin etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3) (4)
(iğ + ih + iv + er)

[1] Dictionnaire étymologique de la langue française, par Oscar Bloch. T. I. P. 366.

(1) *İğ*: Ana köktür. Anlamı "sıcaklık,, tır.

(2) *İh*: Bu (*h*) konsonunu (*s*) veya (*z*) den değişme olarak almak icabeder. Böyle olunca bu ek, ana kök anlamının uzak sahada kaldığını gösterir ve sıcaklık manasını menfileştirerek soğukluğa çevirir.

(3) *İv*: Süje veya objeyi gösteren elemandır.

(4) *Er*: Soğukluğun süje veya objede takarrürünü anlatan ektir.

Bu analize göre (*hiver*) kelimesi de tamamıyla (kış) anlamına gelmiş olur.

IV

Kışla, Kışlak

«Kış» sözünün etimolojik aslını:

(1) (2) (3)
I. (iğ + ik + ış)

ve - hattâ daha kısa olarak -

II. (ik + ış)

şeklinde göstermiş ve bunu da «sıcaklıktan oldukça uzak bir mevsimin adı» olmak üzere izah etmiştik. [1]

Şimdi bu etimolojik şekle bazı elemanlar katarak kelimenin «Kışla, kışlak, kışlık, kışlamak...» gibi üremelerinin kuruluşlarını ve manalarını da inceliyelim:

I. — (*Kış*) kelimesine bir (*ıl*) elemanı ilâve edelim: (*Kış + ıl = kışıl*) kelimesi teşekkül eder. Bu kelime bugünkü dilde kullanılmamaktadır. Fakat (*yeşil*) ve (*kızıl*) gibi benzerleri vardır.

(*Il*) eki, malûm olduğu üzere, kelime manasını en geniş, en engin, en yaygın, en genel, en belirsiz sahaya kadar yarararak kelimeye sıfat mahiyeti veren bir elemandır. Bu halde (*kışıl*) sözü, (*kış*) denilen sıcak-tan uzak, yani soğuk mevsime ait olan vasıfları ifadeye yarıyacaktır.

[1] Bu «kış» sözünün Çuvaşçada „Kêl” şeklini analiz ederken uzak saha anlamını uzun (e) nin gösterdiği (eğ) foneminde aramıştık. Şunn da ilâve etmeliyiz ki bu anlam, doğru-dan doğruya en uzak sahaya gösteren son (el) foneminde de olabilir. Bu takdirde ilk üç fonemin yarattığı (eğ + ek + eğ = egekeğ = ekeğ = keğ) sözü, sıcaklığın ifadesi olur ki arapça deni en ve dağlamak anlamına gelen «key» ve Türk lehçelerinde kullanılan «köy (mek),» sözlerinin aslı demektir. Son (el) fonemi bu sıcaklığı en uzak sahaya atarak en şiddetli bir soğuğu anlatır. Bu da Çuvaşların yaşadığı iklimde soğuğun pek şiddetli olduğunu gösterir.

II. — Şimdi bu (*Kışıl*) sözüne tayin ve ifadeye yarıyan (*ık*) ekini de getirelim: (*Kış + ıl + ık = Kışlık*) sözü ortaya çıkar. Bunun asıl manası - (yazlık) gibi - «kışı geçirmeğe mahsus yer» olurdu. Eskiden bu mana ile de kullanılmıştır. «Yazlığa gideceğiz» denildiği gibi, «kışlığa döneceğiz» de denirdi. Fakat, sonraları «şitaiye» manasına (*kışlık*) kullanılmaz olmuş, kelime daha ziyade - «kışlık elbise» sözünde olduğu gibi - sıfat olarak kullanılmıştır.

Sıfat şeklinde kullanılan (*kışlık*) sözünün manası «kışa ait ve mahsus» olmuştur ki, burada sondaki (*ık*) elemanı manada ihmal edilerek âdeta (*kışlık*), (*kışıl*) yerine geçmiş demektir.

(*Kışlık*) sözü böyle isimlikten sıfatlığa geçince, «kışı geçirecek yer» manasına olarak bir kelime kurmak üzere, vokal değişimi ile, (*kışıl*) kelimesine bir (*ak*) eki getirilmiştir.

III. — (*Kışıl*) a (*ak*) katılarak teşekkül eden kelime (*Kışıl + ak = Kışlak*) tır. Burada (*ak*) eki doğrudan doğruya bir obje, yani bir yer göstermektedir. Böylece «kışa ait mekân» anlamına olarak (*Kışlak*) kelimesi yerleşmiştir. Buna nazir olarak (*yaylak*) kelimesi de vardır. Nitekim, (Ertuğrul'a Süğüt kasabası kışlak ve Domaniç ovası yaylak olarak verilmiştir» cümlesine, bütün Osmanlı tarihlerinde tesadüf edilir. Şark lehçelerinde ve eski metinlerde bunlara nazir olarak «*Yazlak*» ve «*güzlek*» kelimeleri de vardır ki, birincisi «ilkbaharı» ve ikincisi «sonbaharı geçirecek yer» anlamlarınadır.

IV. — Bu (*Kışlak*) kelimesinin sonundaki (*k*) konsonu, okunmaz (*ğ*)ye çevrilerek (*Kışlağ*) ve bu okunmaz (*ğ*) de düşerek (*kışla*) kelimesi kurulmuştur. Bu kelimenin de asıl manası yine «kışı geçirmeğe mahsus yer»dir.

Fakat (*yayla*) kelimesi «yazı geçirecek yer» manasından dağların mailleri anlamına nasıl geçmişse *kışla* kelimesi de «kışı geçirecek yer,, manasından, öylece «içinde asker ikame ve ibate edilen yer,, anlamına geçmiştir.

Bu da pek tabii bir şekilde olmuştur. Uzun asırlar askerî bir hayat süren bir cemiyette «kışı geçirecek yer» fikri, «askerin kışın içinde oturacağı yer» fikriyle birleşir. Yaz mevsimlerini boyura seferlerde geçiren askere göre de (*kışla*), ancak kışları içinde oturulan bir yer manasını alır.

V. — (*Kışıl*) sözüne bir süje veya obje gösteren (*am*) ve tayin ve ifadeye yarıyan (*ak*) eklerini, birlikte alarak, getirelim: (*Kışıl + am + ak = kışlamak*) olur. Bunun da manası «kış mevsimine ait olan bir objeden bulunmak» demek olur ki (*kışlamak*) sözünün manası da «bir yerde kışı geçirmek» ten ibarettir.

VI. — (*Kış*) sözüne, takarrür ve temerküz anlamına geldiği ma'ûm

olan bir (ır) eki getirelim : (Kış + ır) şekli ortaya çıkar. Bu da «soğukluk kendisinde takarrür ve temerküz eden bir şey» anlamını verir. Yer yüzü fezanın soğuğuna maruz kaldıktan sonra bu soğuğun tesiri altında kabuk bağladığı gibi, meyva vesairenin üstündeki kabuk dahi, ağacın dallarına hayat ve hararet veren «nüşğ» ün dışarının soğuğundan dolayı buralara kadar hararet götürememesinden tevellüt etmiştir. İşte bu alâka ile «Kışır» kelimesine «kabuk» manası verilmiş ve bu yolda Arap lehçesine mal edilerek Tü k aslından geldiği unutulup, arapçada «tekaşşür» ve «mükaşşer»... yollu tasriflere uğratılmıştır.

Kelimenin, (k) konsonu (h) şeklinde olarak, dilimizde kalan yadigârı (hışır) sözüdür ki, henüz olmamış olan karpuz ve emsali meyvaya verilen addır. Bu da, mahsulü canlandırıp öldüracak olan hararettten vaktinden evvel mahrum kalmış ve bu mahrumiyet, dalından koparılmak suretiyle, mukarrer ve mütemerkiz bir hale gelmiş olan meyva demek olur.

Görülüyor ki, (kış) ve (hışır) nekadar türkçe ise, arapça sandığımız (Kışır) da o kadar Türk kökünden gelmiş bir kelimedir. Bununla beraber (kabuk) kelimesi bunun bütün manalarını karşılayabildiği için kullanılmasına lüzum da yoktur.

İ. N. DİLMEN

YENİ GÜNEŞ - DİL TEORİSİ [1]

Son gönlerde ilim dünyasına açılan yeni (Güneş - Dil teorisi) bilgimizi keskin ışık dalgalarıyla saracak yepyeni bir buluştur. Bu beyinleri kamaştıracak kadar parlak ve yüksek hakikat, çok eski ve köklü dilimizin ve dolayısıyla ondan varlık almış birçok dillerin nasıl doğduğunu en açık ve en basit bir şekilde o taya koymaktadır.

Batı dil bilginlerinin taşlaşmış teorileri, son araştırmalarla gevşemiş, dağılmaya yüz tutmuştu. Bugün ise pek üstün, varlığın kanunlarına en uygun olduğu gibi, ilmin ölçüleriyle incelenmesi de pek kolay olan bu yaltırlıklı buluş, apaydın bir hakikatın, asırların karanlık görüş ve düşünceleriyle nasıl körletilmiş, yalçın perdelerle kapatılmış olduğunu bize bir kat daha anlatıvermiştir.

Dil tarihinin gizemli düğümleri gözlerimizin önünde artık, çözülmeğe başladı. Bir güneş gibi fışkıran bu yeni ışıkla dilimizi ve büyük benliğimizi daha derinden aydınlatmak yolunu tutmuş bulunuyoruz.

Dilimizin etimolojisini en kesin ve keskin bir görüşle açacak Güneş Dil teorisi, bize ilk insanların düşünüş ve söz yaratış kaynağının ne olduğunu göstermektedir.

[1] Ulus gazetesinin 22 - XI - 1935 tarihli sayısından.

Beşer tarihinin türlü yollardan yapılmış ve yapılacak araştırmalarıyla öğreniyor ve öğreneceğiz ki insanlığa ilk düşünüş, ilk inanış gibi, ilk söyleyiş de gene maddî varlığımızı ören ve üreten güneşten gelmiştir. Dil, tarih araştırmaları gibi arkeolojik, paleografik bilgiler de bu haki-katın kavramında bize en önemli bir yardımcı olacaktır.

Toprakların altında binlerce yıl gömülü kalmış her türlü kalıntılar gibi eski ve totemik inanlar, halk deha ve şuurunun engin bucaklarında tozlanmış kitap yapraklarında gömülü duran düşünceler ve sözler de deşilip derinleştirildikçe çözülmez sanılan düğümler, kendiliğinden açılı-verecektir.

Güneş yerin anasıdır. Işıktan kollariyle onu saran, bağrına basan bu büyük varlığa insanoğlu, ilk gözünü açtığı gün, sarılmış; onu kendine en büyük koruyucu saymıştır.

Kürenin korkunç ve boşluk dolu sırtı üzerinde türeyen duygusuz, insansız, araçsız ilkel insanların değil, ilerlemiş yükselmiş, varlığın ka-nunlarını kavramış bugünkü beşer varlığının bile ona bugün nasıl göz ve gönül açtığını düşünmek onun yaratılışımız üzerindeki derin izlerini göstermeğe yetişebilir.

Güneşten aldığı düşünüş ve anlayış kuvvetiyle ona belki de göz yumacak kadar ilerlemiş, türlü yaşama yolları bulmuş bugünkü insan yığını, eğer bilmiş ve inanmış olsaydı ki şimdi, o artık sönecek ve kararacaktır, onun o anda uğrıyacağı korkunç iç duygusu, şüphesiz, aklını alacak kadar, çılgın olurdu.

İç ve dışımızı almış bu kadar büyük bir varlığın, her şeyi ondan uman ve ondan aldığını sanan en eski dedelerimizce ne kadar önemli tutulacağı düşünmeye bile değmez sanırım.

İlkel insanlar, yemeyi, içmeyi, ısınmayı, ışığı, ateşi, yanmayı, türlü iyilik ve felâketleri hep ondan gelir sanarak ona tapmış, onu en büyük yaratıcı Tanrı saymışlardı.

Her şeyde ilkin maddî düşünen insanın bütün içsel duygularını doğuran gene güneşin, kendini saran ışıkları olmuştur.

O, aklı, bilmeyi, büyüklüğü, yüksekliği, güzelliği, kuvveti ve ona inanıp tapmayı; hareket, mesafe ve zaman gibi zihnî bulguları hep ondan, onun türlü oluş ve görünüşlerinden almış, onu anmaya yarıyacak en düz ve birleşik ses ve hecelerden git gide bütün duygu ve düşüncelerini anlatacak bir dil aracını ortaya çıkarmıştır.

Yalnız konuştuğumuz sözlerin değil, bugün duyduğumuz düşüncelerin saplandığımız insanların, yaşattığımız türelerin, bu yeni buluş yoluyla incelenip derinleştirilmesi bizi ancak bir ana ocağa ulaştıracaktır: Güneş'e.

Biz, fırsat düştükçe bu tan yeri gibi ışıklı ve tansık hakikatin açık tanıklarını okuyucularımıza sunmak istiyoruz.

NAİM ONAT

SAYI ANLAMLI KELİMELER [*]

I.

Türk dilinde akıl ve akıl işlerini anlatan bütün kelimeler, doğrudan doğruya, güneş veya onun ışığına ve aydınlığına verilen adlardan doğmuştur.

Okumak, öğrenmek, anlamak, tanımak, bilmek, görmek, işitmek, söylemek ve saymak gibi akıl ile ilgisi olan kelimelerin ışık ve aydınlık anlatan aynı söz kökleriyle ortaklıklarını ufak bir araştırma ve karşılaştırma ile bulup anlamak güç bir şey değildir.

Biz, bu yazımızla bunların arasında güneş ve ışıkla ilgisi uzak görülebilecek son kelimeyi: (saymak) anlamını çözümlemeye çalışacağız. Saymak: Birden fazla olan şeylerin ne kadar olduğunu bilmek ve bildirmek demektir.

İlkel insanlar için çok kolay bir şey görülmiyen sayı işleri, bugün bizlerce de, yükselmiş bir bilgi bölüğü halinde, gene akıl işlerinin en güçlerinden sayılmıyor mu?

Saymanın da anlama ve bilme gibi bir akıl işi sayıldığını gösteren en büyük tanık, saymak yerinde kullanılan kelimelerin, anlamak, telâkki etmek, sanmak anlamlarında ortak olmasıdır.

Türkçede:

Saymak: Hesap etmek = sanmak - sayınmak: Mülâhaza ve tefekkür etmek [1] = sağınmak - saygarmak: tetkik ve tefahhus etmek [2].

San: Sayı, hesap [3]. *Sana:* maksat, şuur, zihin [4]. *Sanu, sanı:* fikir, hüküm [5].

Sanmak: Saymak [6] = zannetmek.

Çağ: Sayı = tasavvur ve mülâhaza [7].

[*] Ulus gazetesinin 19, 20, 21 - III - 1936 tarihli sayılarından.

[1] Büyük Türk lûgati III. (henüz basılmamıştır).

[2] Radlof, Şor lehçesi.

[3] Divanü Lûgat - it - Türk. Fransızca Cens: Romalılarda her beş senede bir yapılan nüfus sayımı. (Censée): sanılan, sayılan. (Cent): Yüz. [Yakutçada sayı demek olan (agıs) sayının başı sayılan sekiz de demektir ve gene Arapçada saymak anlamındaki (akit) on, yirmi gibi sayı başlarında da söylenir]. (Sens). his, fikir, akıl kelimeleriyle karşılaştırılmalıdır.

[4] Radlof Altay, Teleüt, Şor lehçeleri.

[5] Bürhanı Katı ve vilâyetlerimizden bir çoğu.

[6] Divanü Lûgat.

[7] Büyük Türk lûgati.

Sağış: Sayı = akıl, zihin [1].

Sakış: Sayı, hesap = fikir [2].

Arapçada:

Hisap [3]: Saymak, sayı, his: idrak, Hassa: bilmek, duymak.

Hisban: Saymak = zannetmek.

Ihsa': Saymak = anlamak, düşünmek, ezber etmek (ihsâ') ve (ihsas) ta: bilmek, duymak (ihsa') [Hı ile]: bir ilimde uzman olmak] demektir.

Hasa: Sayı. (Hasiy) ve (Hasıf): akıllı, zeki.

Hasat = (H): Say. *Hasa*: akıl.

Gerek akıl, gerek sayı fikirleriyle birliği besbelli olan bu kelimelerin ilk unsurları, *Güneş-Dil* teorisinin bize gösterdiği (ağ) ana köktür ki burada güneş mefhumundan çıkan aydınlık anlamına gelmektedir. Bu ana kökün yerini tutan ve bunun fonetik değişimleriyle söylenen türlü şekilleri hep aydınlık gibi akıl ve akıl işleri anlamında türlü türlü ve sayısız kelimeler doğurmuştur. Biz burada bunların sahifeler dolduracak örneklerini bırakarak ana köke en yakın olup aydınlık, akıl, hesap anlamlarında birleşiklik gösteren şu kelimeleri göz önüne getirelim:

I. — *Ağarma*: fecir [4].

II. — *Agın*: anma, akla getirme [5] *Agayu*: akla uygun, makul [6].

III. — *Agıs*: sayı [7],

Yakutçada sayı anlamına gelen bu (agıs) sözünün bizim (ayas) = ayaz ve bunun arapça söyleniş şekli olan (ahass) kelimeleriyle birliği meydandadır. Aydınlıkla, doğrudan doğruya, bağlılığı olan (ayas): mehtap ve şeffaf anlamlarına da gelmektedir [8].

Gece ve gündüz, havanın açık, mehtaplı veya güneşli olmasını anlatan bu kelime, kışın, böyle havaların soğuk olması yüzünden, soğuk anlamına da alınmıştır.

[1] Radlof.

[2] Radlof.

[3] *Arapçada* hesap (hisap) diye söylenir. Fransızca saymak demek olan *calculer*, *compte de sanmak*, düşünmek, tahmin anlamlarına da gelmektedir. *Arapça* sanılan (Hisab) sözüne şekilce daha yakın olan (Hizep) de *Çuvaşçada* aynı anlamda görülmektedir. *Çermiş* lehçelerinde (jep, jap) şekillerini de almış olan bu kelime, Türk dilinin öz malı olduğuna şüphe yoktur. *Çuvaş dilinde*: (Hizeple): saymak, tahmin etmek, hürmet etmek anlamlarına gelmektedir.

[Zolotnitskiy - *Çuvaş Lûgati* S - 92].

[4] *Lehcei Osmaî*, Anadolu.

[5] *Pekarski*, *Yakut dili lûgati*.

[6] *Uigurica* - *Uygur metinleri*.

[7] *Pekarski*.

[8] *Pavet de Ccurieille* - *Şark Türkçesi lûgati*.

Aynı anlamda (ahass) sözünün Kamus tercümesinde: "güneşli, begayet ayazlık gün., e ve lekesiz, gediksiz parlak kılıca da vasıf olarak gösterilmesiyle beraber, Lisânülarap'ın yazdığına göre başı veya göğsü tūysüz (= parlak) anlamına da gelmesi, kökün parlaklık anlamından alınmış olduğunu daha çok aydınlatılabilir. Bu kelimenin üçlü kökü olan (hass): başı tıraş etmek te demektir. Türkçede (yülük) hem başı tıraşlı, hem de tecelli [1], (yülü): tıraş [2], yula: meşale [3] (arapçada cilâ), (yüliğ): tıraş etmek [4] (arapçada:) (calk = halk) demektir.

Baştaki saçların dökülmesi ve tıraş edilmesinin gene aydınlık anlamından alındığı şüphesizdir. Bundan başka (hesap) köküne bağlı (ahseb) de arapçada: bir hastalıktan başının saçı dökülerek yerleri ağaran adam, beyaz ve kırmızıya çalar deve de demektir. Bu manada (ahseb) sözünün yanında (hesab) ı görürken aynı anlamda (ahass)ın yanında da aynı köke bağlı (hasis) kelimesine raslıyoruz ki bu da sayı demektir.

Türkçede saymak ve sayı anlamlarına gelen türlü kelimeler gibi bugün batı türkçemizde kullandığımız sayı söylenişinde parlaklıkla doğrudan doğruya ilgisi olan kelimeler de vardır:

Say: sayı [5] = mücellâ [6], saylak: parlak saydam: şeffaf, saf [7].

II.

Şimdi sayı anlamına gelen (agıs) ile aydınlık anlamında (ayas) ve (ahas) sözlerinin etimolojik şekillerini karşılaştıralım:

	(1)	(2)
I. —	Agıs:	(ag + ıs)
II. —	Ayas:	(ay + as)
III. —	Ahas:	(ah + as)

Görülüyor ki bu kelimelerin bütün unsurları birbirinin aynıdır.

Yakutçada saymak ve okumak anlamlarında ortaklığı görülen (ah) sözünden çıkmış olup (agıs) gibi sene saymak demek olan (ahsa - ahsı) ile arapça (ihsa) [fiil şekli: ahsa] ve başka sayı anlamlarına gelen hisab, hasa, hasis) kelimelerinin etimolojik şekillerini sıralayalım:

[1] Radlof Teleüt lehçesi, Türk dili.

[2] Türk dili.

[3] Divanü Lûgat, Uygur endeksi.

[4] Divanü Lûgat.

[5] Radlof. Çağatayca.

[6] Türk dili.

[7] Radlof. Çağatayca.

	(1)	(2)	(3)
I. — <i>Ahsa</i> :	(ah + as + ağ)		
II. — <i>Ahsı</i> :	(ah + is + ığ)		
III. — <i>İhsa</i> :	(ih + is + ağ)		
IV. — <i>Hisab</i> :	(.h + is + ab)		
V. — <i>Hasa</i> :	(.h + as + ağ)		
VI. — <i>Hasîs</i> :	(.h + as + is = ığ)		

Gerek birinci, gerek ikinci serideki bütün şekillerin biribirinin aynı olduğu işgil bırakılmıyacak kadar açıktır. Hepsinde de birinci unsur, ana kökü temsil eden (ağ) dır ki, birinci serideki ikinci şekilde (ğ) aynı anlamlarda (akıl = ayla) [1], (ağır = ayar) [2] sözlerinde olduğu gibi sesçe değişmiştir. Yakutçada aynı anlamda (ahsı-agıs) sözlerinde olduğu gibi diğer şekillerde de (g = h) değişmesi olmuştur.

Son üç şekilde ise vokaller düşmüştür.

Vokallerin düşmesi orijinal ve ana dil olan Türkçemizden daha ziyade ondan varlık almış İndo - Öropeen ve semitik dillerde görülmektedir.

Dilimizdeki birçok kelimelerin başlarında bugün dahi yaşamakta olan vokaller bu dillerde düşmüş olarak görülür.

“*Güneş - Dil*,, teorisinin: “kökler, bir vokalle başlar,, esası dil bilgisini aydınlatan yepyeni bir ışıktır.

Farsçada kelimelerin birçoğu aynı anlamda hem vokalli hem vokalsizdir. Semitik dillerden arapçada vokal düşmesinin sayılmıyacak kadar çok örneklerinden yalnız bir iki tanesini göz önüne getirelim: Türkçede bir aksak = ağsak [Yakutçada ahsah] sözü vardır ki bunun arapçada ve aynı anlamda söyleniş şekli (eksah) arapların söyleyiş şekli [aksah] - dır. Arap gramercileri bu kelimeyi aksaklık demek olan (kesah) kökünden çıkmış ekli bir sıfat sanırlar. Halbuki iş, tamamiyle tersinedir. Kök sandıkları kelime, bunun kısaltılmış ve vokali düşmüş şeklidir.

Gene bunun gibi eski Türkçede, [bugün (eyi - eyü) diye konuştuğumuz] (ezkü) [3] aynı anlamda gene arapçada (zekâ) olarak söylenir. [Bunun yumuşak (z) - ile ki türkçesinde de böyledir - (aziy) ve (azık) söylenişi de vardır]. Bunun kökü sanılan (zevk, zekâ) da işte bu, bizim: iyi, güzel, temiz anlamlarına gelen (ezkü) den çıkmıştır. (İhsa) da aynıyle böyledir. Yakutların (ahsa)sı arapçaya (saha) fiili şeklinde girmiş ve bundan sayı anlamında (hasa) sözü çıkmıştır. (İhsa) nın ekli bir mastar olmadığını gösteren bir tanık ta bu kelimenin üçlü fiil kökünde saymak an-

[1] Radlof - Kırgızca.

[2] Radlof - Teleüt.

[3] Divanü lûgat.

lamının bulunmamasıdır. Arapça eksiz ana kök sayılan (faale) üçlü köklerinden birçoğunun anlamca hiç farkı olmıyan bir de (ef'ale) şekli vardır ki arap dilinin bir çemdeş (müteradif) lûgati olan (El-muhassıs) ın on dördüncü cildinde bunun yüzlerce örneği gösterildiği gibi vaktiyle bu çeşit kelimeleri toplıyan:

(Faale ve af'ale, faaltü, ve ef'altü)

Kitapları diye beş altı da eser yazılmıştır.

Dil bilginleri aynı kelimenin başında sonradan eklenmiş sanılan bir vokalle de söylendiği halde anlamca hiç bir değişiklik göstermemesinin sırrına bir türlü erememişlerdi. İşte büyük teori asırlardır çözülmıyen bu düğümü açiverdiği gibi hangi Türk kelimeleriyle bağılı olduğu ilk bakışta sezilemiyen ve yabancı sanılan sözleri de aydınlatacak şaşmaz bir kanun kuruvermiştir.

*
**

Hesap anlamına gelen Türkçe ve Arapça kelimelerin akıl ve onun da aydınlığa dayandığını gördükten sonra aynı kelimelerin taş ve çakıl gibi arada hiç bir ilgisi yok sanılan kelimelerle de bir bağılılık göstermesinin sebebini de araştıralım:

Türkçemizde olduğu gibi başka dillerde de (hesap) anlamına gelen kelimelerin taş ve çakıl da demek oldukları görülmektedir.

Türkçede:

Say: sayı. *Say:* kayalık [taşları yanmış, ufalanmış şekilde görünen kayalık] [1].

Çağ: sayı. *Çakıl:* ufak taş.

Sakış: sayı. *Saka:* dağ eteği, kaya [2].

Arapçada:

Hasa: sayı = taş, çakıl.

Hisab: sayı = hasab: çakıl.

Fransızcada da (calcul) hem hesap hem de taş, çakıl demektir. Eskiden taş ve çakıl, sayı işlerine yaradığı gibi düşmanı koğmakta kullanılan [3] kâhinlerin gelecek ve olacak işleri bilip anlamalarına da yardım eden bir vasıta [4] olduğundan aynı kelimelerin birleşik anlamda kullanılmasına sebep olmuştur; bununla beraber çakıl ve taşların biribine

[1], [2] Divanü lûgat.

[3] Taş gibi ok ta en eski savaş silâhıydı. Bunu yapmak ve kullanmak en büyük akıl işi sayılırdı; bunun için akıl anlamına gelen (ok-uk) ile (ok) arasında bir ilgi görünmektedir; netekim arapçada (nebel): tâş, (nebel): ok, (nebil): akıllı demek olduğu gibi (sehm) ok ve aslan avında kullanılan taş, (sünün): akıllı, erdemli sanat adamları demektir. Fransızcada da (sagette): ok, (sage): akıllı uslu demektir.

[4] Lisanülarap C. 12, S. 85.

çakılmasıyla çıkan ateş ve aydınlığın da bununla ayrı ayrı bir ilgisi vardır. Çakmak gibi çakıl ve taştan gerek ateş ve aydınlığa gerekse sayma ve bilmeye yardımcı olması da onun akıl anlamında ortak olmasının pek açık sebebidir.

Yukarıda taş ve kaya anlamlarına geldiğini gösterdiğim kelimelerin yanında:

Türkçede:

Saygın: fikir ve mütalea [1].

Saylâğ: üstat [2],

Sak: akıllı, agâh [3],

Sag: zekâ [4].

Arapçada:

Hasat: çakıl = akıl.

Hasab: çakıl, hasıf, hasiy: akıllı.

Hacer; taş, hıcr: akıl, bunun gibi hıca: hem akıl hem sayı, mikdar ve bunun fiili olan hacv da: sanmak anlamlarına gelmektedir.

Türkçede (*ag, ak, ah, ug, uk, ük, ök*) unsurlarıyla başlayan kelimelerimizden bir takımı hem aydınlık hem akıl ve bilgi anlamlarına geldiği gibi yukarıda sayı, tasavvur ve mülâhaza anlamlarına geldiğini yazdığımız (*çağ*) da aynı zamanda: parlamak, bir şeyi anlatmak, açığa çıkarmak ta demektir [5]. Çoktu da: zeki demektir [6].

Çakmak sözünün hem şimşek çakmak, hem çakmak çakmak, hem de bir şeyi çakmak = sezmek, anlamak demek olduğu da düşünülürse Türkçe bir kelime olduğunda hiç şüphe olmıyan (akıl) ile (çakıl) arasında bir bağıllık aramak uzak olmaz sanırım.

III.

Sayı sözü ve anlamıyla ilgili daha birçok kelimeler vardır. (*Hisse*) ve (*Hazz*) da bunlardandır.

(*Hisse*): bir adama sayılıp verilen parça demektir. Arap sözlüklerinde bu kelime, sayı anlamına geldiğini yukarıda yazdığım (*Hasîs*) ve aydınlık anlamında (*ahass*) sözleriyle olduğu gibi saymak anlamında Yakutça (*ahsa*) ve arapça (*ihsâ*) ile etimolojik şekilleri birbirinin aynı olan (*ihsas*) da bir adama hissesini vermek anlamında kökle birleşik gösterilmektedir.

[1] Pavet de Courteille.

[2], [3] Türk D.li.

[4] Divanü lûgat.

[5] Büyük Türk lûgati.

[6] Radlof, Altay, Teleüt, Karakırgız lehçeleri.

Bu üç kelimenin etimolojik tahlili şöyledir :

(1)	(2)	(3)
<i>Ahsa</i> :	(ah + as + ağ)	
<i>İhsa</i> :	(ih + is + ağ)	
<i>İhsas</i> :	(ih + is + as = ağ)	

Üçüncü kelimenin üçüncü unsuru olan (*as*) taki (*s*) harfi (*ğ*) nin de-
ğişmiştir. Burada (*s*) nin de-ğişmiş olduğunu gösteren bir tanık ta: arap
dilinde son iki harfi aynı cinsten olan kelimelerdeki son harfin çok kere
(*ı — y*) de-ğişmesine uğramasıdır.

Yukarıda sayı anlamıyla birleşik olarak anlamak, duymak yerinde
kullanıldığını gösterdiğim (*ihsâs = ihsâ*) gibi bunun kural altına alınmış bir
çok örnekleri vardır. Arap gramercileri bunu, mahiyetini iyice anlama-
diklarından, söylemeyi kolaylaştırmak için yapılan bir ses de-ğişmesi sa-
yarlar.

Arapçada (*Hazz*) kelimesi de hisse gibi nasip anlamındadır.

Bu kelimenin cemi olarak (*ahuzz*) ve (*ahâzî*) sözlerini görüyoruz.
Arapça mükesser cemilerin bir takımı türkçemizin aynı anlamdaki müfret
şeklinden başka bir şey de-ğildir. Kelimelerimiz arap diline geçerken
anlamlarında genellik bulunanlar cemi sayılarak bunlardan ayrıca bir de
müfret şekli çıkarılmıştır. Müfret diye alınan kelimeler de sonradan ana-
lojik bir şekilde cemi sanılan ölçülere sokulmuştur. Arapçada mükesser
cemi vezinlerinin bir kural altına alınmıyacak kadar çokluğu, birbirini
tutmazlığı, bir kelimenin dört, beş türlü cemi kılığına girebilmesi, kelime
cemi iken bunun müfret gibi bir veya birkaç daha cemi yapılması, ce-
milerden bir takımının müfredi nedir, bilinmemesi, ve mükesser cemi-
lerin eski devirlerde güney araplarınca kullanılmamış ve bilinmemiş olma-
sı bunun en büyük tanıklarındadır. Do-ğu dil bilginleri gibi batı dilcileri
de mükesser cemilerin nereden ve nasıl çıktığını bir türlü anlayamamış-
lardır.

Araplar, yalnız Türkçeden de-ğil başka dillerden aldıkları kelimeler
üzerinde de böyle yapmışlardır. Gene Türk kökünden olduğu ayrıca
ileride incelenecek olan ve Rumcaya farsçadan geçmiş sanılan (*paradis*)
kelimesi arapçaya (*farâdîs*) kılığında cemi olarak girdikten sonra bun-
dan bir de (*firdevs*) şeklinde müfret sıygasının çıkması, bunun sayılmıya-
cak kadar çok örneklerinden biridir.

Şimdi (*Hazz*) ın cemi sanılan (*ahuzz*) ve (*ahâzî*) sözleriyle sayı ve
saymak anlamlarındaki öbür kelimeleri karşılaştıralım :

(1)	(2)	(3)
<i>Ahsı</i> :	(ah + is + iğ)	
<i>Ihsa</i> :	(ih + is + ağ)	
<i>Ahuzz</i> :	(ah + uz + uz + uğ)	
<i>Ahâzî</i> :	(ah + az + iğ)	

Bu dört kelimeyi ören kök ve ekler, biribirinin ne kadar aynı ise anlamları da böyledir, (*Haz*) sözü ilk anlamında insana sayılıp verilen hisse, nasip demek iken sonradan mecaz olarak ana kökün aydınlık ve sıcaklık anlamlarıyla - zevk ve neşe yerinde de kullanılmıştır.

Saymak anlamı bir adamın kendisi için yapıldığına göre hisse, çokluk, zevk ve neşe anlatan kelimeler yarattığı gibi başkalarına yapılmasında da tersine olarak, azlık, eksiklik, bitip tükenme ve neşesizlik bildiren kelimeler de çıkarmıştır.

Sözü daha fazla uzatmamak için bu anlamla ilgili daha bir iki kelimenin incelenmesini yeter göreceğim.

Arapçaya birçok kök şeklinde giren ve eksilmek anlamında kullanılan bir (*eksümek*) [1] ve (*eksimek*) sözü vardır ki bu da sayı ve saymak anlamında gördüğümüz *agıs* ve *ahsı* sözlerinde başka değildir.

“Ben buna bu kadar para saydım.” sözündeki (*saymak*): sarfetmek ve harcamak yerindedir. Parayı veya herhangi bir şeyi harcamak: onu yoğaltmak, bitirip tüketmektir. Bunun içindir ki Türkçede (*saybamak*) [2] (*saypamak*) [3] parayı, malı israf etmek, bitirmektir.

Sarf ve israf edilen şey; biter, zayi olur.

İşte ziyâ anlamı ve sözleri de bundan çıkmıştır.

Kırgızcada (*zaya*) [4] ve Çuvaşça (*saya*) [5]: bir şeyi zayi etmek, tüketmek demektir. Arap dilinde de kelimenin doğru söylenen şekli (*zıyâ*) değil (*zayâ*)dır.

(*Saya — zaya*) sözleriyle (*eksümek*) aynı unsurlardan ibarettir, yalnız ilk iki şekilden ana kökün yerini tutan ek düşmüştür. Nasıl ki Türkçede de (*ahsa — agıs*) gene ana kök düşerek (*say — sa*) kılıklarına girmiştir saymak gibi (*samak*) ta aynı anlamda kullanılan bir kelimedir [6].

Arapça sandığımız (*zaya*) sözünün (*ağ + az*) kaynaşmış unsurlarıyla

[1] Divanü Lûgat - it Türk

[2] Divanü Lûgat - it Türk

[3] Radlof Çağatay lahçesi

[4] Radlof

[5] Zelatniskiy: Çuvaş sözlükleri lûgati

[6] Divanü Lûgat

adıykenin pekli olarak bir de (ay) (manâsı aya adını vermiş ki parça bir yere aya ve aya adını) demektir [1].

Türkçede de bunun gibi (ay) ve (ay) [2] adları da bir yere kayıtlı, ayı adını anımsatır.

Gene arapçada (ay) gibi Çavuş kelimesindeki fonetik pekliyle (ay) (manâsı aya) adını da vardır ki aynı anlamdadır. Bütün bu kelimeler "Çavuş - Dil", kelimenin manâsı yoldaki incelenince hep aynı de aynı anlamdadır bir yere ve aynı anlamda bu kelime adlarını pek açık olarak görülebilir. İlim, birer aya başta başta görünen ayın adlarını belli kamulara bağlayarak anlatıyor büyük birer de aynı aynı birer kök ve kelime pekliyle kamular adlarını adlarını birbiriyle bağlayarak görülmüşün önünde bir güneş gibi belirtmektedir.

Naim Ozel

[1] Linguistics C. 10, S. 100

[2] Feyer de Courville.

